
Tijdschrift van de
vereniging van docenten
in geschiedenis en
staatsinrichting
in Nederland (VGN)

KLEIO

25e jaargang nr. 3
april 1984

Kleiotopia

Inhoud

Utopieën als geschiedbronnen	1
Geschiedenis van Nergenshuizen	2
Plato's nieuwe staat	3
Het eiland van Sint Brandaan	5
Het echte Utopia – Thomas More	8
Het alternatieve klooster – Rabelais	10
Jules Verne, De reis naar de maan	12
Jevgenij Zamjatin, WIJ	18
De toekomst zoals beschreven door Aldous Huxley	22
Nascholing – postacademische cursussen 1984-1985	27
VGN-nieuws	28
Kroniek	29
Recensies	31
Nagekomen – CSE normvergaderingen	36

Redactie

Drs. C. Bogaerts, *voorzitter*
Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein.
Tel. 03408-83576.
Drs. F.R. Kat, *secretaris*,
Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen.
Tel. 03448-1686.
Dr. A.J.L. van Hooff, Malden.
Dr. E.M. Janssen Perio, Rotterdam.
Drs. E. Jonker, Utrecht.
Drs. A.C.M. Peek, Werkhoven.
Mevr. Drs. J. Rijken, Amsterdam.
Mevr. T. Bogaerts-Stoopman, IJsselstein.

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen is slechts toegestaan na schriftelijke goedkeuring van de redactie.

Adressen VGN

Algemeen Bestuur
Dr. N.J. Maarsen, *voorzitter*, Hazelaarstraat 38, 4131 AC Vianen. Tel. 03473-72749.
Drs. W.A. Kattenberg, *vice-voorzitter*, Aalsburg 2624, 6602 WG Wychen. Tel. 08894-14837.
W. Bouwman, *1e secretaris*, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond. Tel. 04920-34709.
E. Boerhout, *2e secretaris*, Androsdreef 14, 3562 XA Utrecht. Tel. 030-617769.
Mevr. H. Mulkens-Harmeyer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). Tel. 05923-424
Drs. C.G. van der Kooij, *sectie (1) Pedak/Basisonderwijs*, Schuitendiep 39A, 9711 RB Groningen. Tel. 050-128542.
F.M. Elkerbout, *sectie (2) Mavo/Lbo*, van Leeuwenhoeklaan 35, 5252 CA Vlijmen. Tel. 04108 - 67 95
T. van der Geugten, *sectie (3) Havo/Vwo*, Bruggestraat 22, 2314 BB Leiden. Tel. 071-413925.
R. van der Geest, *sectie (4) Tertiair Onderwijs*, Plantsoen 71, 2311 KJ Leiden. Tel. 071-125325.
Drs. C.A.M.J. Bogaerts, *redactie Kleio*, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein (Utr.). Tel. 03408-83576.
Mevr. D. H. Verhagen, *Didaktiekcommissie*, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB Leiden. Tel. 071-122697
K.G. van Manen, *Onderwijsadviescommissie*, Beukenlaan 34, 3927 AK Renswoude. Tel. 08387-1661.

Correspondenten

Sectie (1) Pedak/Basisonderwijs
Drs. C.G. van der Kooij, Schuitendiep 39a, 9711 RB Groningen. Tel. 050-128542.
Sectie (2) Mavo/Lbo
S. Erich, Rysloane 15, 9283 XS Surhuizum, tel. 05123-1607
Sectie (3) Havo/Vwo
Mevr. drs. E. Karreman, Van Limburg Stirumstraat 13, 3581 VA Utrecht, tel. 030-514052
Sectie (4) Tertiair Onderwijs
Drs. J. Baalbergen, Sandbergstraat 8, 1391 EL Abcoude. Tel. 02946-3207
Didaktiekcommissie
H. van Duysen, Van Baerlestraat 65 IV, 1071 AR Amsterdam, tel. 020-799976
Onderwijsadviescommissie
H. Nolles, Karhulstraat 6, 7339 AE Ugchelen (Apeldoorn). Tel. 055 - 42 51 31
Commissie Volwassenenonderwijs
F. Thijssen, Potgieterstraat 32 bis, 3532 VS, Utrecht, tel. 030-948310

Coördinatiecommissie Nascholing
Mevr. Drs. Veldhuis-Meester, Emdaborg 14, 9751 SJ Haren (Gr.).
Tel. 050-346212

Administratie

Aangifte, adresverandering en opzegging schriftelijk meedelen aan: administratie VGN, Vreeswijkstraat 319, 2546 AJ Den Haag.

Aan nieuwe leden wordt verzocht aan te geven tot welke categorie van docenten men behoort.

Contributies

Leden van de VGN ontvangen Kleio kosteloos.

Voor 1984 bedragen de contributies:

1.docenten PA/PABO, Havo, Vwo en tertiair onderwijs	f 90
2.docenten Mavo/Lbo	f 65
3.buitengewone leden (zij die niet meer werkzaam zijn in het onderwijs)	f 60
4.studenten (niet langer dan 5 jaar)	f 60

Leden die minder dan 16 uur per week lesgeven kunnen in aanmerking komen voor een verminderde contributie. Hiertoe moet men jaarlijks voor 1 dec. een schriftelijk verzoek indienen bij de penningmeester, met vermelding van naam, adres, naam van de school en de categorie waar toe men behoort.

Abonnementen

Bij het VGN lidmaatschap hoort een abonnement op Kleio, het orgaan van de vereniging.

Niet-leden kunnen zich abonneren op Kleio, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als leraar geschiedenis en staatsinrichting in enigerlei categorie van onderwijs in Nederland. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Abonnementsprijs Kleio (incl. porto) f 65

Losse nummers

Kleio	(incl. porto) f 7.50
Kleio Didactica	(incl. porto) f 7.50

De prijzen van het leerlingenmateriaal in Kleio Didactica variëren afhankelijk van het aantal pagina's, zie voor de prijzen p. 27 van dit blad.

Het verschuldigde bedrag dient *tevorens* overgemaakt te worden op giro 128701 tnv. penningmeester VGN te Den Haag, onder vermelding van het gewenste nummer(s). De overmaking geldt als bestelling.

Utopieën als geschiedbronnen

Dit Kleionummer gaat dus niet over Orwells 1984. Maar wel leek ons het jaar 1984 een goede gelegenheid om een al lang sluimerend idee te realiseren: leerlingen te laten werken met utopieën als historische bron. Al enige keren hebben we stukken literatuur als bronnenmateriaal aangeprezen. Utopieën kunnen dezelfde betekenis hebben: als gedroomde werkelijkheid onthullen zij een historische wereld.

Hierna vindt u een aantal utopieën in versneden vorm. Niet alleen moest drastisch worden geselecteerd, we hebben soms ook gewetenloos de teksten aangepast en ingedikt om ze voor leerlingen verstaanbaar te maken.

Aanvankelijk hadden we een aantal exotische, onbekende utopieën op ons lijstje staan. Bij nader inzien besloten we toch maar de meer bekende te nemen: voor leerlingen zullen dat vaak alleen maar titels zijn.

Uit 'Politeia' van Plato zijn fragmenten genomen, die betrekking hebben op de bewoners van de nieuwe staat, in het bijzonder de Wachters.

Het paradijs is met haar heerlijkheden beschreven in 'De reis van Sinte Brandaan'.

De grondslag van het leven op het eiland Utopia en enkele praktische aspecten ervan hebben we als fragment gekozen uit

het beroemde boek van Thomas More. Jules Verne's 'Reis naar de maan' biedt een staaltje van technisch toekomstdenken.

Zamyatin 'zingt' de lof der ondergeschiktheid en de fragmenten uit Huxley's *Brave New World* geven een idee van de manier waarop iemand in de nieuwe wereld leeft.

Voor al deze utopieën geldt dat er geen poging is ondernomen het boek in verkorte versie weer te geven, maar er één thema uit te lichten. We willen de leerlingen niet belemmeren het hele boek te lezen...

Bij de samenstelling van de teksten hadden we de bovenbouw Havo/Vwo voor ogen, maar bepaalde stukken zijn zeker ook het proberen waard in lagere klassen. In het inleidend stukje 'Geschiedenis van Nergenshuizen' proberen we de leerlingen een aantal algemene observatiepunten in handen te geven. Bij de fragmenten hebben we nog specifieke vragen gesteld, we zijn tenslotte schoolmeesters... Of niet?...

Dit utopieënnummer is het collectieve product van de redactie: Anton van Hooff bewerkte Plato en Jules Verne, Frits Kat Thomas More, Kees Bogaerts Rabelais en Huxley, Guus Peek staat voor Zamyatin, Tineke Bogaerts nam Sint Brandaan voor haar rekening, de eindredactie en de layout.

Enige literatuur

M. Berner, *Journey through Utopia*. New York 1971.

E. Bloch, *Das Prinzip Hoffnung*.

A.L. Morton, *The story of Utopias*. London 1941/New York 1962.

Ian Todd, Michael Wheeler, *Utopia*. Vert. A. F. Kist. Nederlandse uitgave Uitg. De Haan, Haarlem 1979.

F.R. White, *Famous Utopias of the Renaissance*. New York 1955^e.

Frank E. Manuel/Fritzie P. Manuel, *Utopian thought in the western world*. Harvard Univ. Press 1982³.

De teksten zijn afkomstig uit:

Plato, *Politeia*. Vert. A.J.L. van Hooff.

De reis van Sinte Brandaan. Uitgave, inleiding en commentaar door Dr. Maartje Draak. Herdicht door Bertus Aafjes. Meulenhoff, Amsterdam 1978 (fotografische herdruk van 1949).

Thomas Morus, *Utopia*. Met inleiding door F. Domela Nieuwenhuis. Uitg. S.L. van Looy, Amsterdam 1903.

Francois Rabelais, *Gargantua en Pantagruel*. Vertaald door J.A. Sandfort. N.V. De Arbeiderspers, Amsterdam 1956³.

Jules Verne, *De reis naar de maan*. Elsevier, Amsterdam/Brussel 1981²⁹.

Jevgenij Zamjatin, *WIJ*. Vertaling Dick Peet. N.V. De Arbeiderspers, Amsterdam 1970.

Aldous Huxley, *Heerlijke nieuwe wereld*. Vert. M. Mok. Uitg. Contact, Amsterdam 1956².

Het land van Kokanje door Pieter Bruegel de Oudere.

In Kokanje leven wij
zonder zorg en toberij,
met driemaal daags een rijke dis
en wijn die van de goden is.
Ik zweer het met een dure eed
dat ik geen land zo heerlijk weet,
geen land waar aardse lavenis
zo rijk een overvloedig is.

Al om ons heen is zoete pracht,
de zon bekijft hier dag en nacht.
Er is geen tweedracht en geen strijd
en 't leven duurt een eeuwigheid.
Zonder gram en jaloezij
smullen en genieten wij
van 't land van vreugd' en gulle lach,
zalig wie daar binnen mag.

(uit: I. Todd en M. Wheeler, *Utopia*)

Geschiedenis van Nergenshuizen

Tekening door Joop de Vries gemaakt voor Kleio.

'Eigenlijk zou . . .', hoe vaak zeggen we zoiets niet als we opbotsen tegen een ongewenste situatie? Eigenlijk zouden alle scholen onderwijspaleizen moeten zijn en alle leraren goochelaars met hun vak. De leerlingen zouden eigenlijk . . .

Als je de tekortkomingen van de eigen situatie en de eigen wereld aan de kaak stelt, ga je al gauw redeneren en fantaseren over een wereld waarin alles veel beter geregeld is; kleine verbeteringen stellen niets voor. Je gaat dromen van een land dat niet – nog niet – bestaat: een utopie. Dit woord bestaat uit het Griekse woordje voor 'niet' en het woord 'plaats' (denk aan topografie). Utopie is dus 'niet-pas', Nergenshuizen.

Mensen hebben altijd luchtkastelen gebouwd. We leggen je hierna een aantal fragmenten van utopieën voor.

Je kunt ze van verschillende gezichtspunten bekijken:

1. Soms waren de schrijvers heel serieus en maakten ze een soort blauwdruk van een ideale samenleving. Soms spotten ze

alleen maar door de eigen wereld een lachspiegel voor te houden, of was de utopie een luchtig fantasietje. Let dus eens op de *ernst* van het verhaal.

2. Utopieën stellen we tegenwoordig vaak gelijk aan science fiction: ze spelen in ons idee altijd in de toekomst.

Dat is een typisch moderne opvatting. Utopieën werden vaak geplaatst op grote afstand, in een van de nog niet ontdekte delen van de aarde. Er waren ook utopisten die vonden dat de ideale toestand vroeger bestaan had.

Dus wat is de *richting* van de utopieën: verleden, ver of toekomstig?

3. Vaak is de utopist gegrepen door één kwestie: de wenselijkheid van een goede opvoeding, de technische vooruitgang, de verdeling van macht, sexualiteit, welvaart. Met andere woorden, het is de moeite waard om te kijken naar het *centrale thema* van een utopie.

4. Utopieën hoeven niet een ideale wereld te scheppen. We vonden het flauw om met een stuk uit 1984 van Orwell aan te komen, maar zijn werk is een goed voor-

beeld van een utopie die waarschuwt voor de toekomst.

De vraag is: hebben de utopieën waaruit we brokstukken presenteren, het karakter van een *wens* of van een *waarschuwing*?

5. Utopisten dromen dus weg van hun eigen tijd, maar ze blijven er wel kinderen van. Soms kun je zeggen: typisch een utopie van de negentiende eeuw.

De utopie als *spiegel van de eigen tijd*, dat is een vijfde algemeen punt waar je op moet letten bij het lezen van de stukken; we hopen dat jullie in deze bronnen een verrassende vorm van geschiedenis vinden.

Maar je kunt nog verder gaan. Ook wij als historici hebben onze utopieën. Soms dromen we van een wereld waarin geschiedenisleraren het helemaal voor het zeggen hebben, een Kleiotopia.

Of ziet jullie beeld van een ideale wereld er toch anders uit? Waarom zou je niet eens je eigen utopie maken? We zullen er graag kennis mee maken.

Plato's nieuwe staat

'Heel de filosofie van Europa is niet meer dan voetnoten bij Plato', heeft iemand eens gezegd. Plato (428-349 v.Chr.) is voor veel denkers in West-Europa de Griekse filosoof bij uitstek geweest. Voor christenen leken zijn gedachten dicht bij de eigen leer te komen: het konkrete, materiële bestaan was ook in zijn ogen onbelangrijk. Het lichaam was een gevangenis voor de ziel. Soms lijkt hij ook maar één god te erkennen.

In 1945 publiceerde Karl Popper het

geruchtmakende boek *'The Open Society and Its Enemies'* waarin hij de waarde van de open, democratische maatschappij verheerlijkt en de vloer aanveegt met de vijanden van zo'n samenleving: de totalitaire denkers. Zij willen de samenleving een ideale vorm geven. In hun streven naar een staat die zo goed mogelijk funktioneert, offeren ze – met de beste bedoelingen – de vrijheid van mensen op.

Het is niet moeilijk te bedenken welke denkers uit de laatste eeuwen Popper op

de korrel neemt. Maar wie is zijn eerste slachtoffer? Plato, de vereerde Plato. Die is gestart met het denken over de ideale staat.

Het boek waarin dat gebeurt heet *Staat* (in het Grieks *Politeia*). In gesprek met anderen begint Sokrates – Plato legt zijn eigen opvattingen in de mond van zijn leermeester – te fantaseren en redeneren over de staat. De 'ik' in de tekst is dus Sokrates.

De bewoners van de nieuwe staat

'Nou,' zei ik,' laten we in gedachten eens een staat maken. Die staat zal ontstaan uit onze behoeften, nietwaar? De eerste en grootste behoefte is voedsel, de tweede onderdak en de derde is de behoefte aan kleren en zo. Hoe zal de staat daarin voorzien?

We moeten in de eerste plaats een boer hebben, ten tweede een bouwman en verder een wever. Moeten we er trouwens niet meteen de schoenmaker aan toevoegen en nog iemand die voor lichamelijke behoeften zorgt? Zo bestaat de minimale staat al uit vier of vijf mensen.

Moet ieder van hen zijn werk ter beschikking stellen van allen of werkt ieder voor zich en besteedt een kwart van zijn tijd aan landbouw, een ander kwart aan bouwen, enzovoort? Gelukkig is de aard van ieder van ons verschillend, zodat ieder voor een ander vak geschikt is. Alles zal beter terecht komen als iedereen naar zijn aard zich toelegt op zijn werk vrij van andere bezigheden.

Dan hebben we ook timmerlieden nodig. Dan is die nú niet erg groot, ook niet als we koeiherders, schaapherders en andere hoeders van vee eraan toevoegen.

Maar ja, we kunnen onze staat ook niet oprichten op zo'n gebied dat hij niets van buiten nodig heeft. We hebben dus nog behoefte aan mensen die uit een andere staat halen wat nodig is. Maar die kunnen niet met lege handen aankomen. Er moeten dus meer landbouwers en ambachtslieden in onze staat zijn, die meer maken dan voor het binnenland nodig is. En we hebben dus de mensen die in- en uitvoeren, de handelslui nodig.

Hoe moeten in de staat zelf de mensen hun

goederen uitwisselen? Natuurlijk door koop en verkoop. Er zijn altijd wel mensen die zich met die taak bezighouden, die bijna altijd de lichamelijk zwaksten zijn, die nergens anders goed voor zijn, de marskramers.

Dan zijn er ook nog anderen die diensten verlenen: als het gaat om verstand verdienen ze het niet erg lid te zijn van de staat, maar ze hebben genoeg lichaamskracht voor zwaar werk. Zij verkopen het gebruik van hun kracht en de prijs noemen ze loon. Het zijn de loonarbeiders, nietwaar?' (steeds meer specialisten krijgt de staat)

'De grond die eerst genoeg was om de mensen te voeden, zal te klein worden. Dan zullen we van onze burens land moeten afpakken of zij van ons, als ook zij zich overgeven aan grenzeloos verkrijgen van goederen. Dan zullen we dus oorlog moeten voeren – we laten maar in het midden of de oorlog iets goeds of slechts betekent –; onze staat moet dus nog groter worden en niet z'n klein beetje ook, er moet een heel leger zijn dat uittrekt en strijd voor alles. De mensen kunnen dat natuurlijk niet zelf; we hebben net gezegd dat het niet bestaat dat iemand veel vakken tegelijk goed kan beoefenen. Zouden we dan voor het schoenmakersvak meer zorg hebben dan voor het oorlogsbedrijf?

Omdat het vak van de Wachters zo belangrijk is, moeten ze vrij zijn van andere bezigheden en veel aandacht krijgen. Er is ook een speciaal voor dat vak geschikte aard nodig. We moeten dus nagaan welke mensen geschikt zijn voor de bewaking van de staat en welke aard ze moeten hebben.

Heeft een rashond niet net zo'n aard als een flinke jongeman, scherp in het waarnemen, snel in het achternazitten van het waargenomene en vol kracht als het nodig is te vechten voor de buit?

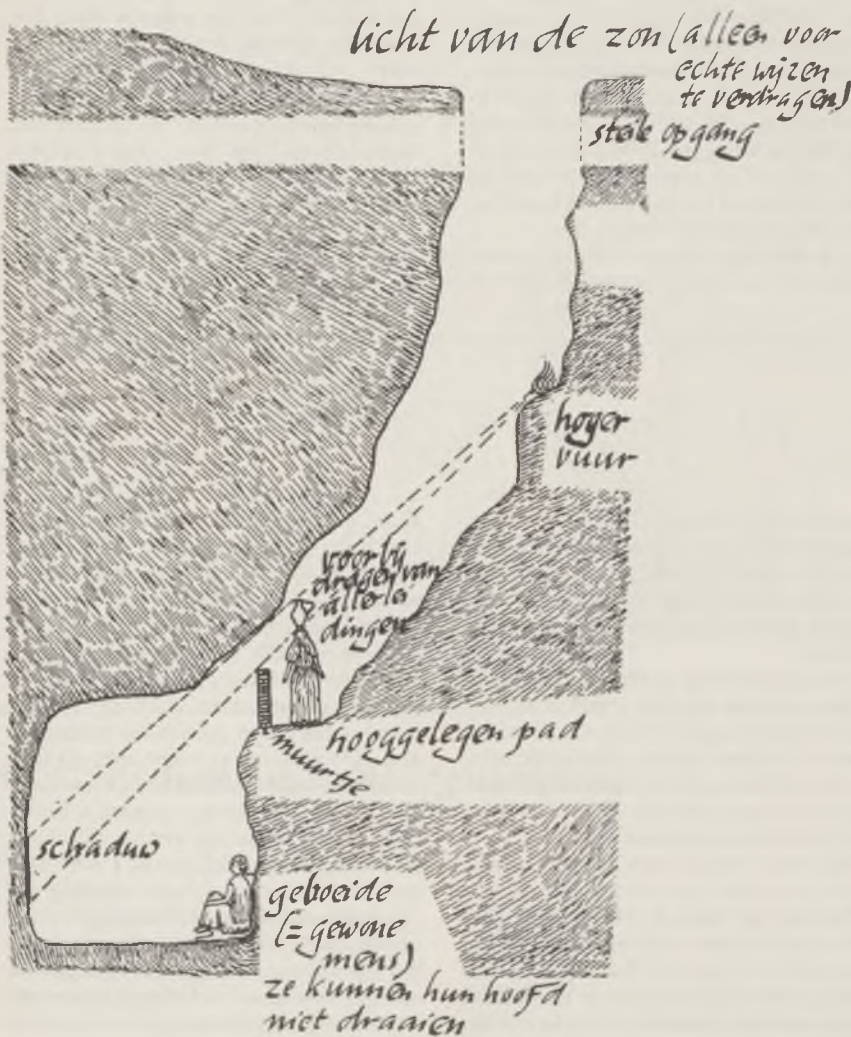
Niet zo'n gekke vergelijking overigens: rashonden zijn, zoals je weet, tegen huisgenoten en bekenden vriendelijk, maar tegen onbekenden precies het tegendeel. Dat vermogen om vrienden van vijanden te onderscheiden hebben ze moeten leren: honden zijn leergierig en eigenlijk filosofisch. In de opvoeding van de Wachters komt dus voor het lichaam de gymnastiek en voor de ziel musische vorming als opvoedingsmiddel in aanmerking.'

(In de musische vorming moeten verhalen de Wachters van jongsaf aan aansporen tot dapperheid, muziek moet hen een harmonische aard geven)

'Het is duidelijk dat de leiders (archonten) ouder moeten zijn dan zij die bestuurd worden. We moeten de besten onder de Wachters hebben, d.w.z. de meest waakzame. Van de Wachters moeten dus die mannen worden uitgezocht die blijken heel hun leven met alle inzet dat te doen, wat volgens hen in het voordeel van de staat is, en onder geen beding iets anders. We moeten dus in iedere leeftijdsfase in de gaten houden of ze zich houden aan die waakzame instelling.

De leefomstandigheden van de Wachters moeten zo geregeld zijn dat ze zonder ophouden alleen het goede doen en de andere burgers geen kwaad berokkenen. Ik denk dat ze als volgt moeten leven en wonen om zo te kunnen zijn: in de eerste plaats moet niemand enig eigen bezit heb-

Plato's vergelijking van de grot

Vragen bij Plato's Staat

1. Welke beroepen komen er slecht af bij Plato? Waarom eigenlijk?
2. Hoe staat Plato tegenover de verschillende vormen van handel?
3. Hoe is de houding van Plato tegenover de oorlog?
4. Wat is nodig om Wachter te worden?
5. Waarom mogen goud en zilver geen rol spelen in het leven van de Wachters?
6. Wat voor ideeën zal Plato gehad hebben over het krijgen van kinderen, dat 'konsekwent geregeld' moest zijn?
7. Is er complete gelijkheid van man en vrouw?
8. Is de Staat communistisch?
9. De vergelijking die Plato tot twee keer maakt om zijn opvatting te beargumenteren is heel sprekend. Wat maakt die duidelijk?
10. Maak een schema van de groepen waarin de bewoners van Plato's staat zijn ingedeeld.
11. Schrijf een korte interpretatie van de Grot van Plato.
12. Vind je dat Popper gelijk heeft als hij Plato onmaskert als totalitair denker?
13. Pas de vijf algemene gezichtspunten van de inleiding toe.
14. Leg uit waarom de naam 'Wachters' niet in volledige overeenstemming is met hun taken.
15. Welke mensen trekken in Plato's staat uiteindelijk aan de touwtjes?

De vergelijking van de grot

In het denken van Plato, zoals Sokrates dat verwoordt, is het verschil in aard van mensen een centraal begrip. Om dat verschil duidelijk te maken vertelt hij in de Staat een gelijkenis. Die is hier in beeld gebracht. Wat zal voor gewone mensen de werkelijkheid zijn?

ben buiten het strikt noodzakelijke. Verder mag niemand een woning of voorraadschuur hebben die niet voor ieder die dat wil, openstaat. Al wat zij als bezonnen en dappere oorlogskampioenen nodig hebben, moeten ze volgens een bepaalde regeling van de overige burgers krijgen als loon voor hun wachtdienst en wel precies zoveel dat hun niets overblijft voor het volgende jaar en ze ook niets tekort komen. Ze moeten gemeenschappelijke maaltijden bezoeken en gemeenschappelijk leven net zoals tijdens veldtochten. Goud en zilver, moet men hen zeggen, hebben zij van godswege als goddelijke element altijd in de ziel en hebben zij dus van de mensen niet nodig. Van alle burgers moet het

alleen hen verboden zijn met goud en zilver te maken te hebben, of het aan te raken.

Voor de mensen die leven en opgevoed worden zoals we hebben uiteengezet, moet, naar mijn idee, het krijgen van vrouwen en kinderen en het omgaan met hen even konsekwent geregeld zijn. Als we denken aan vrouwelijke herdershonden, vinden we dan niet dat ze dezelfde wachtdiensten moeten vervullen als de mannetjes of houden we ze soms binnen om het huis te bewaken omdat ze nergens anders goed voor zijn door het werpen en zogen van jongen? Ook de vrouwen moeten dezelfde opvoeding krijgen als de mannen:

musische vorming en gymnastiek. Ik weet dat we ongewone dingen voorstellen die op het eerste gezicht belachelijk lijken; vooral naakte vrouwen die oefenen op de trainingsplaatsen samen met de mannen, niet alleen de jonge maar ook de oudere vrouwen. Het is net zoals nu bij de oude mannen in de sportscholen (gymnasia): ze zijn rimpelig en geen lust voor het oog en toch houden ze van lichaams oefeningen. Maar ja, nog niet lang geleden was het ook bij de Grieken schandelijk en belachelijk, net zoals nu nog bij de meeste niet-Grieken (barbaren), dat mannen zich naakt lieten zien.

Het eiland van Sint Brandaan

De afbeeldingen, de tekst en de meeste gegevens uit deze inleiding zijn afkomstig uit:

De reis van Sinte Brandaan. Uitgave, inleiding en commentaar door Dr. Maartje Draak. Herdicht door Bertus Aafjes. Meulenhoff, Amsterdam 1978 (fotografische herdruk van 1949).

De hier afgebeelde houtsnedes zijn ontleend aan de gedrukte uitgave van Anton Sorg, Augsburg 1476 en zijn afgedrukt bij de tekst van Bertus Aafjes in de uitgave van Meulenhoff.

Het verhaal van de reis van Sint Brandaan, waaruit het hierna volgende fragment genomen is, stamt uit de Middeleeuwen.

Brandaan, of liever Brendan, leefde in Ierland van ca. 480 tot 576 of 577. Hij was monnik en stichtte het klooster Clonfert. Er bestaan nog levensbeschrijvingen van hem, waarin kort en totaal anders dan in de latere legende zijn avonturen op zee verteld worden. Na zijn dood werd hij vereerd als Patroonheilige van de scheepvaart en van de vuurtoren Brandaris op Terschelling in het bijzonder. Ook stonden er in kerken van steden langs de kusten van de Noord- en de Oostzee altaren aan hem gewijd. Zij werden betaald door gilden die met vuur omgingen; hij was dan beschermheilige tegen brand.

Wic de legende over Sint Brandaan geschreven heeft is niet bekend. Er bestaan verschillende versies van. In de oudste, latijnse, verhalen uit de tiende eeuw wordt verteld hoe Brandaan de zee op ging met enkele gezellen om het Paradijs te zoeken, gelegen op een eiland waar een schipper toevallig was geland. Na een dwaaltocht van zeven jaar over zee, en het beleven van vele avonturen, kwam het schip eindelijk op het Paradijseiland aan.

In een aantal Duitse en Nederlandse versies van de legende uit de twaalfde eeuw, die vermoedelijk alle teruggaan op een

verloren origineel, moest Brandaan voor straf de zee op. Hij had een boek over de wonderen van de wereld gelezen en het helemaal niet geloofd. Daarna had hij het verbrand; een ramp in een wereld waarin men alleen met de hand geschreven boeken kende, vaak zonder een kopie in de nabije omgeving. Als een boek vernietigd werd, was ook de kennis die er in stond, voorgoed weg. Sint Brandaan kreeg de opdracht het werk opnieuw te schrijven en het weer aan de kloosterbibliotheek terug te geven. Het verloren boek komt in het tekstfragment nog even ter sprake.

De avonturen die Brandaan en zijn monniken beleven lijken veel op oudere Ierse zeemannsverhalen, zeker in de oudste versies van de legende. In de latere is de invloed van de eigen tijd, de twaalfde eeuw ook terug te vinden; verhalen uit het Oosten en religieuze visioenen, vooral van hel en duivels, zijn ook in de legende opgenomen.

Het avontuur waar het hier in het kader van de utopieën om gaat, is het bezoek dat Brandaan en zijn reisgenoten brachten aan het Paradijs.

Het verhaal in het Oude Testament over Adam en Eva, die woonden in het paradijs en er uit verdreven werden was aanleiding om te denken dat het nog steeds ergens op aarde moest liggen. Wat toen in de twaalfde eeuw 'paradijselijk' gevonden werd,

wie er woonden en hoe je er zelf kon blijven, lees je in de tekst.

Geografen waren zeer geïnteresseerd in het door Sint Brandaan gevonden eiland. Op Middeleeuwse kaarten staat het dicht bij de bewoonde wereld getekend. Door de ontdekkingen moest het verhuizen naar nog onbekend gebied; in de zestiende eeuw is het te vinden ten Westen van Ierland ver in de Atlantische Oceaan. In West-Indië of in de Indische Oceaan. En nu – nu weten wij dat het op de hele wereld niet te vinden is.

Het paradijseiland

Op een eiland kwamen zij aan.
Weer begon strijd om het bestaan.
Pikdonker was het. Bijaldien
had men geheel niets kunnen zien,
ware daar niet geweest, in steê
van slijk, van goud de grond der zee.
En overal om het schip heen
blonk edelsteen naast edelsteen.
Menig robijn en diamant
had God hier gestrooid uit Zijn hand . . .
Terwijl het schip voor anker lag,
trok, op bevel van Sint Brandaan,
men een sloep uit de kiel vandaan.
Goed gebouwd was die en niet zwaar;
de Godstrijders bemanden haar.
Daarmee voeren zij naar het strand
en roeiden de Godsheld aan land.
Zij meerden zonder ongeval
en legden de boot aan de wal.
Zij verlieten de boot terstond;
verheugd voelden zij vaste grond.
Vreugde heerste in hun gemoed;
zij volgden Brandaan op de voet.

Het bezoek aan de eerste Paradijsburcht

Nevens een water ging de reis;
zij ontdekten een schoon paleis,
schoner dan ooit sterveling zag.
Het paleis, zoals het daar lag,
was van buiten geheel van goud.
Op pilaren was het gebouwd,
stralende van karbonkelsteen:
ook de donkerste onder hen
schitterde gelijk zonneshijn.
Voor de zaal ruiste een fontein;
die bevatte allerhand goeds:
het was een hoorn des overvloeds.
Stroop en balsem van goede geur
had men daar te kust en te keur;
ook olie, honing zag men daar
in stralen spuiten naast elkaar.
Zo vloeiden vier rivieren heen
tot verwondering van elkeen.
Rond de bron heerste wijd en zijd
vrede en gelukzaligheid:
bomen stonden er slank en schoon
in een kring als rondom een kroon.
Men vond er menig ceder staan
en men zag menige plataan;
waarlijk, er stonden aan hun voet
specerijen in overvloed.
Zou ik alles beschrijven wat
die plek aan heerlijkheden had,
het schrijven kostte mij, voorwaar,
de arbeid van geheel een jaar:
daar er zoveel te roemen viel.
Ai, hoe werd der monniken ziel
door dit alles in tweestrijd gebracht,
want de plek had hen in zijn macht:
slechts schoorvoetend keerden zij weer.
Het dak blonk als een pauweveer,

zo wonderbaarlijk scheen de gloed.
Er was hier zoveel overvloed
dat voor een keizer, hield hij feest,
alles voorhanden was geweest.
De monniken besloten toen
om een tocht in 't paleis te doen
en de wonderen te bezien . . .
Nadat zij alles van nabij
bewonderd hadden in de zaal,
verlieten zij die allemaal.

De tweede Paradijsburcht

Toen zag de heilige Brandaan
een kasteel, daar niet ver vandaan,
dat nog schoner was dan de eerste
hal . . .
Men overzag als men daar stond
een land dat overal in 't rond
helder was tot in 't verst verschiet.
Nacht bestond in die streken niet;
geen sneeuw, geen rijp trof men er aan;
de stormwind deed geen letsel aan
en de regen maakte niet nat.
Een oud man bij de slotpoort zat.
Edel was zijn hoofdhaar van snit
en zijn baard was geheel grijswit.
Achter hem, door de schone poort,
spoedden zich jongelingen voort,
gaand, in groot aantal, in en uit.
Zo zegt het boek en het wijst uit
als men het op die bladzij leest,
dat het engelen zijn geweest.
In de poort stond een jongeling;
hij tekende een wijde kring
met een vurig zwaard rond zich heen.
Dit was de engel, naar ik meen,
die genoemd wordt de cherubijn
en daar de bewaker moet zijn,
die elk de toegangsweg bestrijdt,

tenzij een engel hem geleidt.
Daar kwam Sinte Michaël aan,
– moge hij ons altijd bijstaan! –
vergezeld van een engelenstoet.
Tredend de monniken tegemoet,
trok hij een hunner bij zijn kleed;
trekkend aan kuif en armen deed
hij hem door de kasteeldeur gaan,
waarvoor men de engel zag staan
met het zwaard onder zijn beheer.
'Hier blijf ik geen uur langer meer,'
sprak Sinte Brandaan nu meteen
tot de gezellen rond hem heen,
'omdat wij in dit land meer kwaad
ondervonden hebben dan baat
Immers, God heeft, volgens Zijn macht,
ons in aantal teruggebracht;
of dit nadeel is of profijt,
een mijner monniken ben ik kwijt.
Deze muren zijn geducht hoog:
hun hoogte onttrekt zich aan ons oog
en hunne lengte evenzeer.
Ik verlies er liever geen meer,'
zo sprak de heilige Brandaan,
'laten wij wederom scheepgaan.'

– Dit is, voor wie de bron naleest,
het aardse paradijs geweest. –
Toen men zich weer bevond aan boord
en, zeilend onmiddellijk voort,
het donker land verlaten had,
merkte een der monniken dat
de grond met goud was geplaveid.
Ai! wat was iedereen verblijd!
Vol vreugde trok men er op uit
en vulde het schip met de buit;
ieder droeg een deel in zijn hand,
waarmee hij later in zijn land
begiftigd heeft menig Godshuis.

Uit: *Hettema's Grote Historische Atlas*, Den Haag 1977, p. 92.

MARTIN BEHAIM

geb. ±1459 te Neurenberg
en gest. 1507 te Lissabon.

Behaim heeft lange tijd in Portugal gewoond, waar hij tot hoog aanzien kwam. Deelgenomen aan een Portugese ontdekkingsreis langs de westkust van Afrika. Van 1491 tot 1493 terug in Neurenberg, waar hij een grote aardglobe vervaardigde, die nog bewaard is gebleven.

Tegenwoordig wordt geen verband meer gelegd tussen de gegevens van deze globe en de tochten van Columbus en Magelhaes.

Natuurlijk ontbreekt het legendarische eiland van St. Brandaan niet, dat tot diep in de 16^e eeuw op de wereldkaarten blijft bestaan. Typerend is de betrekkelijk kleine afstand tussen Europa en Azië, omdat men uitging van een omtrek van ca. 30 000 km.

Vragen bij 'Het Paradijseiland'

1. In het begin wordt gesproken over Godstrijders en de Godsheld. Wie worden hiermee bedoeld?
2. Waarom zou het Paradijs op een eiland gesitueerd worden? Kun je hiervan nog een voorbeeld geven?
3. Waarom verkeerden de monniken in tweestrijd?
4. Waaruit zou je kunnen concluderen wanneer je het tweede paradijsverhaal leest, dat de auteur sterk onder Ierse invloed heeft gestaan?
5. Kun je Middeleeuwse trekken onderscheiden in het verhaal?
6. Probeer deze tekst te karakteriseren. Kijk nog eens naar de algemene punten in de inleiding.

Het echte Utopia

Wellicht de bekendste schrijver over een ideale samenleving is de Engelsman Thomas More geweest. Hij werd geboren in 1478 in Londen en werd ter dood gebracht in 1535. Met Erasmus behoorde hij tot een internationale kring van geleerden die we Humanisten noemen. Met hun grote kennis van de klassieke oudheid waren zij in feite de wegbereiders van de Renaissance.

More was geen wereldvreemd geleerde. Hij bekleedde vele openbare functies tijdens de regering van Hendrik VIII. In 1515 was hij gezant in Brugge en bezocht ook andere Vlaamse steden, daarna werd hij secretaris van de koning. Hij werd in de adelstand verheven en op vele diplomatieke missies gestuurd. In 1529 werd hij Lord Chancellor en daarmee een van de meest vooraanstaande politici van het Europa van zijn tijd.

Het kwam tot een breuk met Hendrik VIII toen deze van zijn eerste vrouw scheidde en het gezag van de paus in Rome niet meer erkende. Uiteindelijk werd More beschuldigd van hoogverraad en onthoofd.

More's beroemdste geschrift is 'Utopia' (1516). Dit Utopia is een eiland ver van de bewoonde wereld, een ideale samenleving. Er is geen privé-bezit, iedereen moet zes uur per dag werken op het land of in een bedrijf tenzij de enkelen die mogen studeren. De producten worden opgeslagen in grote magazijnen, waaruit familiehoofden halen wat zij nodig hebben. Er is geen geld. Iedereen leeft hetzelfde en gaat hetzelfde gekleed.

Mores 'Utopia' was niet alleen maar een verhaal over een paradijselijke maatschappij, maar tevens een middel om zijn kritiek op de maatschappij te kunnen spuien. De verteller in het boek heet Raphaël Hythlodæ, 'iemand die onzin uitkraamt'.

Het verhaal te laten vertellen door 'iemand die onzin uitkraamt' was niet alleen bedoeld als grap, maar tevens als indekking tegen eventuele gevolgen van zijn uitspraken. De manier waarop More het verhaal laat vertellen is zo fraai, dat er zelfs nu nog verdeeldheid bestaat over de vraag of More nu zelf een voorstander was van de staatsinrichting die hij beschrijft of dat het hele boek slechts een satire is.

In het eerste gedeelte van hun konversatie bediskussiëren More, Gilles en Hythlodæ de toestand van de wereld en in het bijzonder die van Engeland.

In het tweede deel wordt een uitvoerige beschrijving gegeven van Utopia, een land 'waarin de levensstijl niet alleen de meest gelukkige basis is voor een beschaafde samenleving, maar ook een land dat, naar alle waarschijnlijkheid, eeuwig zal blijven bestaan'.

Vragen

1. Wat is in deze tekst voor Thomas More de belangrijkste oorzaak van de wan-toestanden in de wereld?
2. Hoe verklaart hij dat?
3. Hoe kun je diefstal bestrijden? In Engeland en in Utopia? Wat is de enig juiste methode, waarom?
4. Welke trekken vertoont het leven op het eiland Utopia? Lijkt het je een aantrekkelijk bestaan?
5. Wat vind je terug van More's eigen tijd in de fragmenten?
6. Kijk nog eens naar de algemene inleiding bij de teksten. Probeer de utopie van Thomas More aan de hand van de vijf genoemde punten te karakteriseren.

Berichten uit een betere wereld

Waarin besproken wordt hoe een betere wereld bereikt moet worden

Deze duurte van de eerste levensbehoeften leidt er toe dat ieder erop uit is zoveel mogelijk volk af te danken. En wat moeten die anders worden dan bedelaars, of wanneer ze daarvoor te veel temperament hebben, straatrovers?

En dan nog iets: vlak naast deze jammerlijke armoede, dit gebrek aan het meest noodzakelijke, kan men constateren dat er door velen schaamteloos op los wordt

geleefd. Bij de dienstmannen van de adel, bij ambachtsslui, ja tot bij de boeren toetref men een kleding aan boven hun stand, en overdaad in eten en drinken. En denk dan eens aan de kroegen en bordelen (de wijn- en bierhuizen beschouw ik trouwens als weinig beter dan een bordeel). En tenslotte zijn er dan nog al die verderfelijke vermaken: dobbelen, kaarten, kaatsen, kegelen enz. Als straks het geld is opgebraakt, leidt dan dat alles ook niet regelrecht naar de roofovervallen?

Dié dingen zijn het, die de pest zijn voor

uw land. Verklaar die liever de oorlog! Maak een wet dat dergelijke verwoesters hoeven en landstadjes weer op moeten bouwen, – of laat ze anders de grond afstaan aan anderen, die zitten te springen om dat te doen! Beteugel dat opkopen van grond en vee door de rijken, die op deze manier een ware monopolie-positie krijgen. En laat niet zoveel mensen in ledigheid leven: laat de akkerbouw hersteld worden, laat men de wolfabricage opnieuw ter hand nemen, dat er een eerlijk ambacht is waarin die mensen een bestaan

kunnen vinden en zich nuttig maken. Dat geldt voor al die velen die geen werk hebben: zowel degenen die door gebrek al tot diefstal vervallen zijn, als die zwervers en leeglopende dienstmannen. Want die laatsten worden immers dieven als je maar lang genoeg wacht.

Dit is zeker: wanneer U, Engelsen, voor deze kwalen geen geneesmiddel vindt hoeft U niet te pochen over Uw rechtspraak. Die mag dan spectaculair zijn, maar resultaten levert zij niet op, en het recht is ver te zoeken. Als U er vrede mee hebt het volk voor galg en rad te laten opgroeien, en pas ingrijpt met uw straffen wanneer de man de wandaden begaat die het kind u reeds te verwachten gaf, – ik vraag u, wat doet u dan anders dan eerst dieven kweken om ze vervolgens op te hangen? . . .

En welke strafmaat zou U zelf willen voorstellen?

Neen, wanneer ik dat alles overdenk, dan begin ik Plato beter te begrijpen, en dan vind ik het niet vreemd meer dat hij ervoor bedankte wetten te ontwerpen voor een volk dat zijn eerste wet niet aanvaardde wou: de gelijke verdeling van alle goederen over alle mensen. Hij in zijn wijsheid heeft het al helder voorzien, dat dit de enige weg is naar een gezonde samenleving: gelijkheid van goederen. Maar of dat ooit te handhaven valt waar ieder het zijne als privé-eigendom bezit . . . ?

Wanneer men zich op zijn 'aanspraken' beroept, en ieder naar zich toe gaat halen zoveel hij maar kan, dan kan de voorraad nooit zó groot wezen of een paar mensen zullen hem onder elkaar verdelen, en de anderen blijven zitten met het gebrek. En dan zal het meestal zo uitvallen, dat elk van de twee partijen juist het lot krijgt dat hij *niet* verdient, – want de eersten zijn de echte hebberds, moreel minderwaardig en sociaal van geen nut, en de anderen zijn de bescheiden eerlijke mensen, van wier harde werken de gemeenschap meer profijt heeft dan zijzelf.

Daarom ben ik er vast van overtuigd, dat het niet te realiseren is om de goederen der aarde naar billijkheid en volgens een eerlijk principe te verdelen. Willen wij wat wij gekregen hebben bevredigend beheren en tot ieders geluk, dan kan dit naar mijn oordeel alleen wanneer de persoonlijke eigendom radicaal zou worden afgeschaft. Blijft die bestaan, dan blijft ook voor het grote merendeel (en verreweg het beste deel!) van de mensheid de drukkende onontkoombare last van gebrek en geldzorgen bestaan. Die last valt dan wel wat te verlichten, – toegegeven. Maar hem werkelijk weg te nemen verklaar ik voor onmogelijk.

Ga maar eens na. Men kan bepalen dat niemand meer dan een vast aantal bunders land mag bezitten, en ook de grootte van het vermogen kan men aan wettelijke grenzen binden. Men kan wetten maken om te verhinderen dat de vorst te veel macht krijgt, en dat de onderdanen te vrij worden. Men kan voorts verbieden dat er voor overheidsambten met geld wordt gewerkt, en de verkoop ervan kan men strafbaar stellen. Ook moet men dan zorgen dat de uitoefening zelf geen kosten met zich meebrengt, – want anders brengt men de mensen in de verleiding om door fraude of door knevelarij hun financiën weer bij te spijkeren. En ook zou men dan min of meer verplicht zijn, die ambten te bezetten met rijke burgers, terwijl men er beter de bekwame voor nemen kon.

Maar al deze wetten kunnen de kwaal hoogstens wat minder erg maken en de pijn verzachten: lapmiddelen om een patiënt zo'n beetje overeind te houden, die eigenlijk al is opgegeven. Op werkelijke genezing en herstel van gezondheid is ook hier geen enkele kans, zolang het particuliere bezit blijft bestaan. Je kunt nog zo je best doen om het ene lid te genezen, intussen irriteer je wel de wonden op een andere plaats; het geneesmiddel voor het ene orgaan heeft de ziekte voor een ander tot gevolg. Het is nu eenmaal zó, dat je nooit de een wat kunt geven, of het gaat van de ander af.

Het leven op Utopia

Je ziet hoe men daar op geen enkele manier de kans krijgt om de tijd te verdoen: luiheid vindt er nergens een voorwendsel. Geen wijnhuizen, geen bierhuizen, geen bordelen. Geen verleidingen waardoor men van het een in het ander raakt, geen donkere hoekjes voor wat het daglicht niet mag zien, ook geen gesmoes of gestook in het verborgene.

De volledige openbaarheid van het leven laat geen andere mogelijkheid dan te werken als een ander, of zich te ontspannen op een wijze die gezien mag worden. Waar een volk zó leeft, daar kan het wel niet anders of er is van alles overvloed. En waar van die overvloed allen gelijkelijk hun deel krijgen, daar wordt het dus zo dat niemand meer arm is, en dat je gewoonweg geen bedelaars meer hebt.

Het gebruik van goud en zilver

Wat zij hiertegen hebben uitgedacht, strookt weliswaar met de rest van hun gebruiken, maar klinkt ons, bij wie goud zo in ere is en zo zorgvuldig wordt weggeborgen, wel vreemd in de oren. Wie het niet gezien heeft, zal het niet willen gelo-

ven! Terwijl zij namelijk voor eten en drinken gebruik maken van stenen en glazen serviesgoed maken zij in het algemeen van goud en zilver de kamerpotten en het eenvoudige vaatwerk. Dit geldt dan niet alleen voor het vaatwerk in de openbare eethallen, maar ook in gewone particuliere huizen. De ketens en de zware voetboeien waar ze hun slaven mee vastleggen, worden eveneens van dit metaal gesmeed. En tenslotte krijgen allen die een of ander misdrijf hebben begaan, als teken van hun schande gouden ringen aan de vingers, een gouden keten om de hals, en zelfs een gouden band om hun hoofd.

Zo zorgen zij er met alle middelen voor, dat zilver en goud bij hun volk gelden als iets minderwaardigs. En zo komt het dan dat niemand zich een cent armer zou voelen, wanneer het in Utopia nodig was alle goud en zilver op één ogenblik af te staan. In andere landen zou dat gevoeld worden als een aanslag op het leven zelf.

Gebruiken rond het huwelijk

Bij het kiezen van een echtgenoot houden zij er een heel wonderlijke gewoonte op na; *wij* hadden daar nogal plezier om, maar *zij* houden er strikt en streng aan vast. De vrouw namelijk, of het nu een meisje is of een weduwe, wordt door een ernstige en waardige matrone naakt aan de aspirant-echtgenoot vertoond, en omgekeerd stelt een man van goede reputatie de pretendent naakt aan het meisje voor. Wij lachten om dit gebruik en vonden het gek, – maar zij van hun kant verklaarden niet te begrijpen hoe men bij alle andere volken 'zo verschrikkelijk dom' kon zijn.

Wil iemand zich een jong paard aanschaffen, zeggen zij, dan staat er niets op het spel dan wat geld, maar toch worden dan alle denkbare voorzorgen genomen. Hoe wel het bijna geheel onbedekt is, willen ze het beest niet kopen zonder er eerst het zadel en ieder onderdeelje van het tuig af te nemen; ze zijn veel te bang dat daaronder een gezwel of iets van dien aard verborgen zou kunnen zitten. Maar kiest men een huwelijkspartner, die je een heel leven lang vreugde zal kunnen geven, – maar je ook een leven lang kan tegenstaan, dan gaat men zo uiterst nonchalant te werk. Het lichaam van een vrouw zit vrijwel volledig onder kleren verborgen, en dat wordt dan beoordeeld naar een stukje niet groter dan mijn hand. Immers, behalve het gezicht valt er niets te zien. Zo gaat men dus een huwelijk aan, geheel op goed vertrouwen, – en hoe groot is dan niet het gevaar van slecht te harmoniëren, wanneer er dan naderhand iets blijkt te zijn dat tegenvalt.

Het alternatieve klooster – Rabelais

De fragmenten zijn genomen uit de uitgave van *De Arbeiderspers*, Amsterdam 1956³.

François Rabelais (1483?-1553), eerst franciscaan, dan benedictijn, trad in 1527 uit de orde en werd wereldgeestelijke. Hij is beroemd door zijn satyrische boeken over Gargantua en Pantagruel: reuzen die niet alleen in letterlijke zin boven de mensen om hen heen uitstaken. Verschillende delen van het boek werden om hun humanistische grondslag en de daarbij horende boodschap van verdraagzaamheid direct na verschijning verboden. Iets van dat humanisme klinkt ook door in het verhaal over de abdijs Thélème, 'Vrij-Oord', het

alternatieve ideaal-beeld voor de Rabelais maar al te goed bekende kloosters uit zijn tijd.

Rabelais schreef een schitterend, uiterst virtuoos proza. De nederlandse vertaling van J.A. Sandfort, uit 1931 en 1932, doet het origineel eer aan door de vindingrijkheid van zijn taal. Ze is na de oorlog enige malen herdrukt en zeker in menig bibliotheek te vinden. Beroemd zijn de prenten die de 19e eeuwse kunstenaar Doré bij het boek maakte.

Vragen bij de teksten over Thélème

1. De kloosterregel (het geheel van leefregels waaraan de kloosterlingen van een bepaalde orde zich moeten houden) die broeder Jan en Gargantua opstelden is een spottend commentaar op praktijken die in veel kloosters voorkwamen. Op wat voor klooster-gebruiken richt zich de kritiek van Rabelais? In de eerste tekst vind je een hele reeks...
2. Op welke activiteiten, wat voor soort van tijdspassing, was de bouw van het klooster afgestemd (kijk in de tweede en de derde tekst)?
3. Rabelais leefde in de overgangperiode van de Middeleeuwen naar de Nieuwe Tijd. In schoolboeken lees je dan vaak over de opkomst van de burgerij, van de kooplieden. Zou je op grond van je antwoord op vraag 2 Rabelais eerder middeleeuwer of woordvoerder van de Nieuwe Tijd willen noemen?
4. Kijk nog eens naar je antwoord op vraag 1, daar bekeek je de leefregel van Thélème als gold het een karikatuur. Zouden tijdgenoten van Rabelais de regel van Vrij-Oord alleen als karikatuur hebben kunnen lezen of ook als – in spot verpakt – nieuw modern en 'progressief' ideaal?
5. Wij vertaalden de naam van het klooster als 'Vrij-Oord' – dat betekent niet 'rotzooi maar aan...'. Wat betekent het wél?
6. Zou jij op de manier van de orderegels van 'Vrij-Oord' een aan onze tijd aangepast school-reglement kunnen maken? Wat zou ervan terecht komen? Vind je het ideaal van Rabelais 'voor alle tijden'? Wat zijn jouw argumenten?

Het klooster Thélème

De stichting van het klooster

Broeder Jan vroeg Gargantua verlot, een kloosterregel, tegengesteld aan al de andere, in te stellen.

'Dan moet je beginnen,' zei Gargantua, 'met er geen muren omheen te bouwen, want alle andere abdijen zijn trotsig ommuurd.'

'Inderdaad,' zei de monnik, 'en dat heeft zijn reden: waar muren zijn, voor en achter, daar is veel gemurmureer, afgunst en stiekem gekonkel over en weer.'

Omdat het wijders in zekere kloosters dezer wereld gebruik is om, wanneer er een vrouw is binnengetreden, eentje van het preutse en zedige slag wel te verstaan,

de plaatsen waar zij langs kwam te reinigen, werd besloten, dat wanneer in het nieuwe klooster een broeder of zuster bij toeval binnenkwam, men alle plekken waar zij voorbij waren gekomen, zorgvuldig zou schoonmaken. En omdat in de kloosterorden dezer wereld alles bij uren uitgerekend, afgemeten en gereguleerd is, besloot men, dat er in deze abdijs geen klok of zonnewijzer wezen zou, en dat al het werk er zou worden uitgedeeld naar occasie en omstandigheden.

'Want,' zo zei Gargantua, 'men verklungelt zijn tijd niet erger dan wanneer men de uren telt. Wat goeds komt er uit voort? De grootste zottigheid ter wereld is, zich te regelen naar het slaan van een klok,

inplaats naar de ingeving van zijn gezond verstand en overleg.'

En omdat men in die tijden geen vrouwen in het klooster deed, behalve de eenogige, de kreupele, de gebochelde, de lelijke, de mismaakte, de gekkelijke, de onwijze, de behekste en de bezoedelde, net zo min trouwens als mannen, behalve dan de slijmerige, de kwalijk geborene, de simpele en de lastposten –

'Tussen twee haakjes,' zei de monnik, 'een vrouw, die noch mooi, noch goed is, waar deugt zij voor?' – 'Om in het klooster te stoppen,' zei Gargantua. 'Ja,' zei de monnik, 'en om kousen te stoppen' –

– werd besloten, dat men in deze abdij de vrouwen slechts dan zou toelaten, wanneer ze mooi waren, een lief karakter hadden en in een goed vel staken, en van mannen alleen de knappe, schoon gevormde en rechtgeaarde.

En omdat er in de vrouwenkloosters geen mannen kwamen, tenzij tersluiks en klandestien, bepaalde men, dat er in dit geen vrouwen wezen zouden, zo er geen mannen, en evenmin mannen, als er niet tevens vrouwen in waren.

En omdat zowel de mannen als de vrouwen, wanneer zij eenmaal in het klooster waren opgenomen, na afloop van het proefjaar geprest en gedwongen werden, er hun hele leven in te blijven, bepaalde men, dat de mannen en de vrouwen in de nieuwe orde de volle en algehele vrijheid zouden hebben om er uit te treden wanneer zij maar verkozen.

En omdat de kloosterlingen gewoonlijk drie geloften deden, die van kuisheid, armoede en gehoorzaamheid, werd uitgemeakt, dat men daar met ere gehuwd kon wezen, en dat ieder er rijk zou zijn en een vrij leven mocht hebben.

De leeftijd, waarop men kon worden toegelaten, was voor vrouwen van tien tot vijftien jaar, voor de mannen van twaalf tot achttien.

Hoe het klooster eruitzag

Middenin het binnenhof was een magnifieke fontein van schoon albast. Daarboven prijken de drie gratiën met horens van overvloed, en water gietend uit de tepels, de mond, de oren, de ogen en andere lichaamsopeningen. Het inwendige van het gebouw, om die hof heen, werd opgehouden door zware zuilen van gewolkt agaat en porfier, door fraaie rondbogen overspannen. Binnenin strekten zich schone gaanderijen uit, lang en ruim, versierd met schilderijen, hertegeweien, horens van eenhorens, rhonocerossen en hippopotamussen, met olifantstanden en andere opmerkelijke zaken.

Het verblijf van de dames besloeg het gedeelte van de toren Arctice tot aan de

poort Mésembrine. De mannen bewoonden het overige.

Vóór dit vrouwenkwartier en opdat zij zich konden vermaken, bevonden zich buiten tussen de eerste twee torens: de torennoivelden, het hippodroom, het theater en de waterplaatsen, alsook de wonder-schone baden in drie verdiepingen, wel voorzien van allerlei meubels en van myrtewater in overvloed.

Grenzend aan de rivier, lag er de heerlijke lusttuin, en daar middenin het prachtige labyrint. Tussen de twee andere torens waren de kaatsbanen en de beugelvelden. Aan de kant van de toren Crière had je de boomgaard, vol met allerhande fruitbomen, in gelijk verband als de ogen in de vijfwerp van een dobbelsteen. Aan het eind kreeg je het grote park, krieland van het wild. Tussen de trits der overige torens had men de mikpunten opgesteld voor het schieten met haakbus, boog en armborst . . .

Al de zalen, kamers en vertrekjes waren afwisselend gestoffeerd, naar gelang van de seizoenen. De vloer was geheel bekleed met groen laken. De bedden waren van borduurwerk. En in elke achterkamer was een spiegel van kunstkristal, in puur goud gevat en rondom met parels afgezet, en zo groot, dat hij de hele gestalte kon weergeven.

Aan de uitgang der zalen van het vrouwenverblijf hielden zich de reukwerkmakers en de kappers op, die de mannen onder handen namen wanneer deze bij de dames op bezoek gingen. Zij voorzagen de vertrekkende vrouwen iedere morgen van roze-oranje- en myrtewater, en reikten aan elk het kostelijk reukvat, dat dampte van allerhande welriekende kruiden.

De leefregel van het klooster

Hun hele leven besteedden zij, niet volgens wetten, statuten of regels, maar naar hun wil en vrije keus. Zij stapten uit bed, wanneer het hun goeddacht, en dronken, aten, werkten, sliepen, wanneer het ver-

langen daartoe bij hen opkwam. Niemand wekte hen, niemand preste hen om te eten of te drinken, noch om wat voor andere dingen ook te doen. Zo had Gargantua het verordeneerd. Hun orderegel bevatte slechts deze clausule:

DOE WAT U AANSTAAT,

omdat vrije lieden welgeschapen en goed onderlegd, en in fatsoenlijk gezelschap verkerend, van nature een instinkt en een drang in zich hebben, die hen steeds ertoe aanzet het goede te doen en zich van het kwaad af te wenden: dat is het wat zij eer noemden. Wanneer dezulken door snode verdrukking en dwang vernederd en geknecht worden, verwringt zich in hen dat nobel sentiment, waardoor zij spontaan naar de deugd neigden, om dat juk der dienstbaarheid te breken of af te leggen; want wij ondernemen altoos de verboden dingen en haken naar hetgeen ons onthouden wordt.

Door deze vrijheid ontbrandde er tussen hen een prijzenswaardige wedijver om datgene te doen, wat zij zagen dat een hunner aangenaam was. Als een man of vrouw zei: 'Laat ons drinken,' dronken allen. Als er een zei: 'Laten we spelen,' speelden allen; zei iemand: 'Laat ons gaan stoeien in de wei,' dan gingen allen naar buiten. Was het om een valkerij of jacht-partij te doen, dan reden de dames uit op heur hakkeneien en statige promenadepaarden, met op de schattige gehandschoende vuist hetzij een sperwer, of een blauwvoet, of een smelleken; de mannen droegen de andere vogels.

Allen waren ze zo voortreffelijk opgevoed, dat er onder hen of haar niemand was die niet kon lezen, schrijven, zingen, spelen op welluidende instrumenten, geen vijf of zes talen sprak en er composities in verzen en proza in kon vervaardigen. Nimmer zag men zulke koene en hoofse cavaliers, zo behendig te voet en in 't zadel, of kloeker, roeriger en vaardiger in de wapenhandel, dan die daar thuis waren. Nimmer zag men zulke keurige dames, en zo liefvallig, zo weinig vervelend, zo vlug met de naald en met elk eerzaam en vrij vrouwenhandwerk, als die daar woonden.

Zo kwam het, dat wanneer de tijd gekomen was dat een van de kloosterbroeders, hetzij op verlangen van zijn ouders of om welke andere reden ook, de abdij wilde verlaten, hij een van de dames meenam, die namelijk, welke hem tot haar dienst-ridder verkozen had, en dat zij samen trouwden. En hoe wél zij ook in Thélème in toewijding en vriendschap met elkaar geleefd hadden, in hun huwelijk maakten zij het nog beter, en op het einde van hun dagen hielden zij nog evenveel van elkaar als in de nacht van hun bruiloft.

Jules Verne, De reis naar de maan

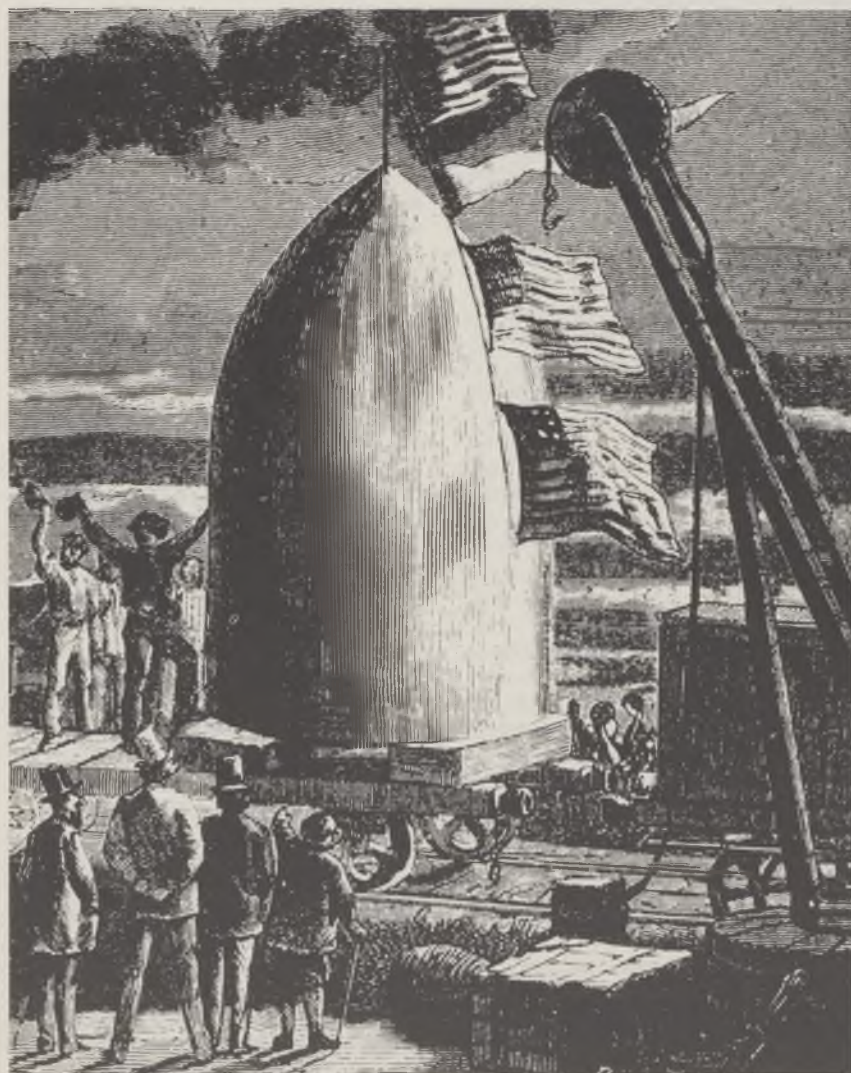
De hierna volgende fragmenten zijn genomen uit de gelijknamige Elsevier-uitgave, Amsterdam/Brussel 1981.

Jules Verne was een zeer productief schrijver. Gedurende zijn leven (1828-1903) schreef hij 65 romans en nog wat klein grut. De verhalen waarin elementen van science fiction aanwezig zijn, bleven het meest bekend, maar Verne heeft ook avonturen-romans geschreven waarin technische fantasie geen enkele rol speelt, b.v. *Michaël Strogoff, de koerier van de Tsaar* en *De reis om de wereld in 80 dagen*.

De la terre à la lune verscheen in 1865. In Nederland werd het boek in 1883 uitgegeven door Elsevier onder de titel *De reis naar de maan*.

Veel van Jules Vernes boeken zijn de laatste jaren opnieuw uitgegeven door Elsevier met de oorspronkelijke illustraties, gebonden in een nostalgisch blauw bandje. Prijs f 15,50 per deel.

Hierbij zijn ook enkele van de oorspronkelijke illustraties afgedrukt.

Het projectiel had 9 voet doorsnede, van de buitenkant af gerekend, en was 12 voet hoog. Ten einde het voorgenomen gewicht niet te overschrijden, had men de dikte der wanden een weinig verminderd en het benedengedeelte versterkt, daar dit de gehele kracht der ontploffing moest weerstaan.

De ingang van het gevaarte was bovenaan. Men kon hem hermetisch sluiten door middel van een plaat van aluminium, van binnen door sterke schroeven vastgezet. De reizigers konden dus naar welgevallen hun gevangenis openen, zodra zij op de maan zouden zijn aangeland.

Om licht in het projectiel te hebben en te kunnen uitzien, waren in de wand vier dikke glazen lenzen vastgezet, twee op zij, een boven en een beneden. De reizigers konden dus onderweg het oog richten op de aarde, die zij verlieten, naar de maan, het doel van hun tocht en naar de sterrenhemel om zich heen. Tegen de schokken bij het afgaan waren deze lichtvenstertjes voorzien van stevige platen, die men aan de binnenkant kon losschroeven.

Ook de inwendige inrichting van het projectiel getuigde aan de vindingrijkheid van de ingenieurs.

Er waren stevig vastgezette bewaarplaatsen voor water en levensmiddelen. Vuur en licht konden zij zich verschaffen door middel van gas, bewaard in een gashouder, onder druk van verscheidene atmosferen. Men behoefde slechts een kraan te openen en men had voor zes dagen gas. Ruimte was er genoeg. Hoogstens was het inwendige ontoereikend voor de kunstzin van Michel Ardan, die wel een museum van kunstvoorwerpen had willen meeneemen.

De gun-club

Amerika is een groot land, een land van grote dingen: grote steden, grote wildernissen, grote spoorwegen, grote mannen, grote rivieren, grote ondernemingen, grote plannen, grote verenigingen, die in dat grote land clubs worden genoemd.

Onder deze clubs behoort de Gun-club in de eerste plaats te worden genoemd. Zij ontstond tijdens de oorlog tussen de Noordelijken en de Zuidelijken. Dat was een strijd van uitvindingen in het vak van mensen doden . . . óók in het groot. Het was in die tijd, dat een zes en dertig ponder op driehonderd voet afstand dwars door zes en dertig paarden en acht en dertig man heen vloog, zó, dat allen, mannen en paarden, dood bleven liggen. Maar dit was nog slechts kinderspel vergeleken bij het stuk Rodman, dat nagenoeg drie uur gaans ver droeg en met een balletje van vijfhonderd kilo honderdvijftig paarden en driehonderd man kon neerschieten. Ik zeg: 'kon,' want de proef werd niet genomen, omdat, al spraken de paarden niet tegen, de manschappen er niet voor te vinden waren. Maar hetgeen volgt, gebeurde in een der gevechten tegen de Zuidelijken: een Rodman zond in één schot tweehonderdvijftien dier Zuidelijken naar de andere wereld.

Indien het waar is, dat talrijke schermutselingen en voortdurende gevechten de oorlogen vernielender maken, dan is het een waarachtige daad van menslievendheid middelen uit te denken om in het groot de gelederen te dunnen, want dan is de oorlog des te gauwer afgelopen. En uit dit gezichtspunt was het een edel denkbeeld van een der oprichters der Gun-club een vereniging te stichten tot uitbreiding en volmaking van de kunst om de meest vernielende kogels of andere dergelijke voorwerpen over de grootst mogelijke afstand weg te schieten.

De zaak vond bijval en wel op echt Amerikaanse wijze. Als namelijk een burger van de Verenigde Staten een denkbeeld in zijn hoofd voelt opkomen, zoekt hij een medeburger, die er mee instemt. Er is dus aanstands een voorzitter en een secretaris. Komt er een derde bij, dan is er ook een tweede voorzitter, zegge een vice-president, gevonden . . .

Na de Amerikaanse Burgeroorlog zoekt de club een nieuw werkterrein. Voorzitter Barbicane spreekt de leden op een bijzondere vergadering toe. Hij vertelt over fantasieverhalen van maanreizen. Dat hoeft geen fantasie te blijven . . .

Barbicane vervolgde op nog ernstiger toon:

'U weet allen, welke vorderingen de ken-

nis van het werpgeschut in de laatste oorlog heeft gemaakt. Het is U niet onbekend, dat de kracht der stukken en die van het kruit onbegrensd zijn. Welnu, ik heb mij de vraag voorgelegd, of het niet mogelijk is een kanon te maken van voldoende weerstandsvermogen en met een genoegzaam sterke lading om een projectiel naar de maan te schieten . . .

Een kreet van verbazing ging op . . . , een ogenblik van stilte volgde als de stilte, die aan de storm voorafgaat. Maar de storm kwam, een donderbui van toejuichingen, die de zaal deden dreunen. De voorzitter

wilde spreken, maar hij kon niet. Eerst na enige minuten kon hij doodbedaard als volgt eindigen:

'Laat mij besluiten. Ik heb het vraagstuk van alle kanten bekeken en mijn berekeningen hebben mij tot de onwrikbare overtuiging gebracht, dat een projectiel met een aanvangssnelheid van 12.000 yard per seconde, gericht naar de maan, haar onfeilbaar moet bereiken. Ik heb dus de eer U, mijn zeer geachte vrienden, het voorstel te doen om deze proef te nemen.'

De inschrijvingen

De voorzitter Barbicane had onder dagtekening van 8 October een oproep, enigszins in gezwollen stijl, uitgevaardigd 'aan allen, die van goeden wille zijn op aarde'. Dit stuk, in alle talen vertaald, werd met goedkeuring ontvangen...

Drie dagen na het verschijnen van de oproep waren in de verschillende steden van de Unie vier miljoen dollar gestort. Met zulk een kas kon de Gun-club haar voorbereidende maatregelen voortzetten. Enige dagen later werd van alle zijden naar Amerika getelegrafeerd, dat in den vreemde met buitengewone geestdrift werd ingetekend, slechts enkele landen maakten hierop een uitzondering.

Rusland stortte als zijn aandeel de belangrijke som van 368.733 roebels. Men kan zich daarover verbazen, maar bevreemden kan het niet, wanneer men bedenkt, dat in Rusland de sterrenkunde zeer bloeit en de grootste van de talrijke sterrenwachten in dat land twee miljoen roebel heeft gekost.

Frankrijk begon met de zaak belachelijk te maken. De maan moest het ontgelden in kwinkslagen, in toneelstukken en dergelijke. Maar zoals de Fransen vroeger betaalden na het zingen, zo betaalden zij nu na het spotten: zij schreven bij het Crédit Mobilier in voor 1.253.930 francs. En voor dit bedrag mochten zij zich best vrolijk maken!

Oostenrijk sloeg ondanks zijn financiële verwarring nog een goed figuur: een algemene inschrijving bracht 216.000 florijnen op, die zeer welkom waren.

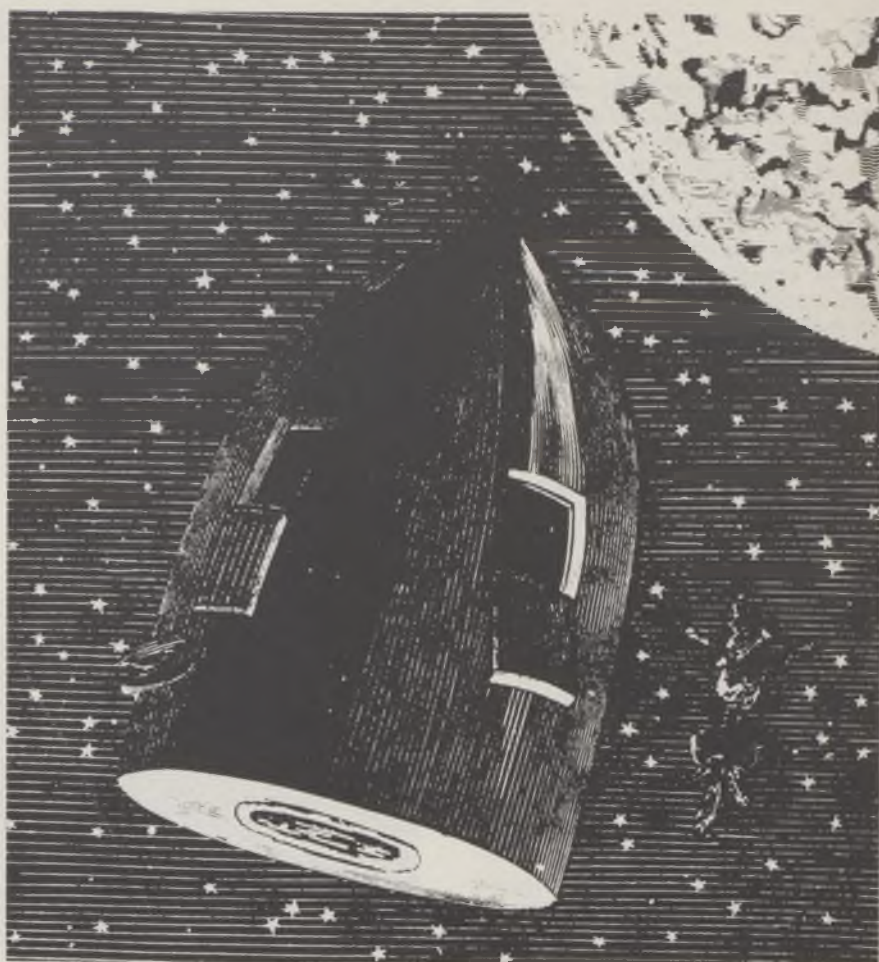
Zweden en Noorwegen kwamen, te Stockholm bij Tottie en Arf rradson, met 52.000 rijksdaalders te voorschijn, voor die landen waarlijk zeer behoorlijk. Het zou echter nog meer geweest zijn, wanneer de inschrijving te Oslo tegelijk zou zijn gehouden met die in Stockholm, daar de Noren er niet op gesteld zijn hun geld naar Zweden te zenden...

Turkije hield zich goed, maar het was dan ook rechtsstreeks bij de zaak betrokken: de maan regelt de Turkse almanak en de vastenmaand Ramadan. Men kon dus niet veel minder geven dan 1.372.640 piasters, maar gaf die, door tussenkomst van de bank, met een ijver, die aan een krachtige aandrang van de Porte deed denken...

Nederland en zijn koloniën schonken door middel van de Nederlandsche Bank een bedrag van 110.000 gulden, met verzoek om vijf procent korting voor contante betaling...

Het Duitse Verbond droeg 34.285 florentijnen bij; men kon niet meer verlangen en het zou ook niet meer gegeven hebben.

Italië, hoewel niet vrij in zijn bewegingen, vond 200.000 lire in de zakken van zijn

kinderen, als men ze goed omkeerde. Indien het Venetië had gehad, zou het beter zijn gegaan, maar het had Venetië toen nog niet. Het inschrijvingskantoor was Ardouin en Comp. te Turijn.

De Kerkelijke Staat, inschrijving bij Tortonina en Comp. te Rome, meende niet minder te moeten zenden dan 7.040 Romeinse kronen, terwijl Portugal (Lecesse te Lissabon) zijn wetenschappelijke zin tot 30.000 cruzades opvoerde en Mexico als penningke der weduwe 86 harde piasters ten kantore Martin Darana en Comp. offerde; nieuwe keizerrijken zijn altijd wat hard in de beurs...

Als het enorme kanon, de Columbiad is gegoten, meldt zich opeens de Fransman Michel Ardan. Hij biedt aan plaats te nemen in de kogel. Er wordt een volksvergadering van 300.000 mensen gehouden.

Tegen twee uur verscheen Michel Ardan, vergezeld van de voornaamste leden der Gun-club. Hij liep gearmd tussen Barbicane en Maston. Hij klom op een verhevenheid en zodra de oorverdovende toejuichingen enigszins tot bedaren waren geko-

men, wenkte hij met de hand, verzocht stilte en begon in vloeiend Engels aldus:

'Mijne Heren! Hoe warm het ook is, moet ik toch enkele ogenblikken vragen om U de nodige inlichtingen te geven aangaande de plannen, die U met Uw aandacht zult willen verwaardigen. Ik ben geleerde noch redenaar en ik zou er ook niet aan hebben gedacht in het openbaar te spreken, maar mijn vriend Barbicane heeft mij er toe uitgenodigd. Luistert dus met Uw 600.000 oren en verschoont het gebrekkige van mijn voordracht.'

'Mijne Heren! Ieder mag zijn goed- of afkeuring te kennen geven. Dat is dus afgesproken.

Vergeet echter niet, dat U te doen hebt met een weetniet, wiens onwetendheid zo ver gaat, dat hij zelfs onbekend is met de moeilijkheden. Hij is dus van oordeel, dat het zeer eenvoudig en gemakkelijk is plaats te nemen in een projectiel om naar de maan te reizen. Die reis moet vroeg of laat gedaan worden volgens de wet van de vooruitgang. De mens is begonnen op handen en voeten te lopen, daarna op twee benen, toen is hij met een kar gaan rijden, vervolgens met een koets, daarop met een

diligence en vervolgens per spoor-trein . . .

De tijd zal komen,' ging de spreker voort, 'dat men reizen doet naar de maan, naar de planeten, naar de sterren, zoals men tegenwoordig van Liverpool naar New York reist, gemakkelijk, snel en veilig. De tijd zal komen, dat de Oceaan van de ruimte even druk bereisd zal worden als de Oceaan van de aarde, onze planeet. Afstand is slechts een betrekkelijk woord. Eens wordt de afstand niets.' . . .

Het vertrek

De 18de October werd een proefreis in het klein ondernomen, die zonder enige stoornis verliep. Barbicane wilde volstrekt het zijne hebben van de invloed, die de weerstoot op het ogenblik van afschieten van een projectiel uitoefende. Hij liet daarom een mortier van 32 duim (0.75 meter) uit het arsenaal van Pensacola komen. Men stelde die op aan het strand van Hillisbora, ten einde de bom in zee te doen vallen. Een hol projectiel werd met de meeste zorg voor deze proefneming ingericht. Maston watertandde om mee te gaan, maar hij kon niet in de bom. Maar wel konden er een grote kat en een klein eekhoortje in. De mortier werd geladen met 300 kilo kruit. De bom er bovenop. Vuur! Ogenblikkelijk werd er een boot op afgestuurd om op de plaats, waar de bom neerkwam, een duiker te laten zoeken. Deze vond de bom, bond een touw om haar oren en zo werd ze aan land gebracht.

De sluiting werd geopend en de kat sprong er uit, maar van het eekhoortje was geen spoor meer te vinden. Na vele gissingen en redeneringen kwam men op het laatst tot de gevolgtrekking, dat de kat het beestje waarschijnlijk zou hebben verorberd.

Door een weddenschap gaan ook Barbirane en de sceptische Nicholl mee.

Het werd tien uur. Het ogenblik van instappen was daar. Want er waren wel enige minuten nodig om in het projectiel af te dalen, de sluitplaat vast te schroeven en de stellingen weg te nemen.

Barbicane had zijn chronometer op een tiende seconde gelijk gezet met die van ingenieur Murchison, die de vonk zou ontsteken, zodat de reizigers op het juiste ogenblik konden nagaan, wanneer zij de lucht in zouden worden geschoten.

Het ogenblik van afscheid was aangebroken. Het was een treffend toneel. Zelfs Michel Ardan was, in weerwil van zijn koortsachtige vrolijkheid, diep ontroerd. Enige minuten later waren de drie mannen in het projectiel. Zij hadden de sluitplaat aangeschroefd en de mond van de

Columbiad wendde zich vrij en onbelemmerd naar het doel van de reis, ergens in de hemel.

Nicholl, Barbicane en Michel Ardan waren voorgoed in hun metalen gevangenis ingekerkerd.

Wie schildert de ontzettende ontroering, die toen door de verzamelde scharen voer? . . .

De maan gleed statig aan de heldere hemel. Zij stond in het sterrenbeeld van de Tweelingen en was gevorderd tot halverwege de horizon en het zenith. Zij werd begluurd gelijk het wild door een jager, alvorens hij losbrandt.

Een sombere stilte woog als lood op dit gehele toneel. Men durfde nauwelijks ademen. Aller ogen richtten zich op de mond van de Columbiad.

Murchison hield geen oog van zijn chronometer af. Nog 40 seconden, iedere seconde duurde een eeuw.

Na 23 seconden verhieven zich stemmen.

'Vijf en dertig, zes en dertig, zeven en dertig, acht en dertig, negen en dertig, veertig! Vuur!!!'

Murchison drukte op de knop en de vonk vloog door de lading.

Een vreselijke slag daverde door de lucht, geen menselijke taal is in staat dat uit te drukken. Een allerverschrikkelijkste vuurgloed deed de grond sidderen als braakte een orkaan zijn vlammen uit. De aarde werd opgeheven. Slechts aan weinigen gelukte het in dat ogenblik van schrik het projectiel glorieus tussen vlammen en damp opwaarts te zien snellen . . .

Als de reizigers zijn gekomen van de schok . . .

Daarop richtten de reizigers hun ogen op de aarde en de maan. De aarde was een schijf met asgrauw licht, aan de ene zijde een lichtende sikkels; de maan daarentegen was bijna geheel verlicht.

'Sakkerloot!' riep Michel Ardan, 'het spijt me geweldig, dat wij niet vertrokken zijn bij Volle Aarde, dat wil zeggen, toen onze aardbol tegenover de zon stond!'

'Waarom?' vroeg Nicholl.

'Omdat wij dan het licht zouden hebben zien vallen op onze continenten en zeeën. En dan zouden we ook de beide Polen gezien hebben, tot welke het menselijk oog nooit is doorgedrongen.'

'Ongetwijfeld,' antwoordde Barbicane, 'maar als de Aarde vol was geweest, zou de Maan nieuw zijn geweest en dus onzichtbaar. En dan is het toch maar beter, dat het punt, waarheen wij gaan verlicht is dan dat, vanwaar wij zijn vertrokken.'

'U heeft gelijk, Barbicane,' antwoordde

de kapitein, 'en bovendien, wanneer wij de maan bereikt hebben, zullen wij in de lange maannachten tot in overvloed tijd hebben om te kijken naar die wereldbol, waarop onze gelijken krioele.'

'Onze gelijken!' riep Michel Ardan uit. 'Onze gelijken. Dat zijn zij nu niet meer! Wij bewonen een wereld op ons eigen houtje, het projectiel en wij zijn met ons drieën. Ik ben zo goed als Barbicane en Barbicane is zo goed als Nicholl. Wij hebben met het hele heelal niets meer te maken en zijn de enige bewoners van dit poppenwereldje, totdat wij maanbewoners zijn.'

'In ongeveer 24 uur,' merkte de kapitein op.

'Dat wil zeggen?' vroeg Michel Ardan.

'Dat wil zeggen, dat het half negen is,' antwoordde Nicholl.

'Welnu,' zei Michel Ardan, 'ik kan onmogelijk zelfs een schijn van reden vinden om niet te ontbijten, ogenblikkelijk.'

En inderdaad, de bewoners van het nieuwe hemellichaampje konden niet leven zonder eten en hun maag ondervond op dat ogenblik de onweerstaanbare kracht van de honger. Michel Ardan verklaarde als Fransman voor opperhofmeester te willen fungeren, naar welke betrekking niemand behalve hij solliciteerde. Het gas gaf hitte genoeg om de spijzen gereed te maken en de koffer met mondvoorraad leverde het benodigde voor de eerste maaltijd.

Zij begonnen met uitmuntende soep, vervaardigd van Liebigkoekjes met beste Julienne. De Liebigjes waren gemaakt van het beste rundvee uit de Pampas. Zij werden, evenals de Julienne-groente, overgoten met kokend water, gekookt op het gas. Op die soep volgde een onberispelijke biefstuk, zo mals als ooit in het beste restaurant opgediend. Ofschoon deze biefstuk onder de waterpers was geweest om geconserveerd te worden, beweerde Michel Ardan in zijn levendige fantasie, dat het bloed er nog uitliep.

De groente uit de bussen was volgens zijn bewering nog verser dan zó van de groentenvrouw, terwijl een kop thee met een dun boterhammetje op Amerikaanse wijze de maaltijd besloot. Dat de thee bijzonder geurig was, valt niet te verwonderen: de keizer van Rusland had enige kistjes van zijn eigen karavanentheë ter beschikking van de reizigers gesteld.

Ten slotte ontkurkte Michel Ardan een fijne fles Bourgogne, 'toevallig' in een hoekje gevonden. De drie vrienden dronken haar leeg op het welzijn van de aarde en haar wachter.

Een nieuwe ster

In de nacht vloog, met de snelheid van een bliksemstraal, door middel van alle telegraafdraden der aarde, het volgende bericht van de sterrenwacht op het Rotsgebergte:

Long's Piek, 12 December

Aan de sterrenwacht te Cambridge.

'Het projectiel, afgeschoten door de Columbiad op Stone's Hill, is de 12de December, 's avonds te 8 uur 47 min., gezien bij het laatste kwartier van de maan.

Het projectiel heeft de maan niet bereikt; het is er dichtbij gekomen, dichtbij genoeg om onder de aantrekkingskracht van de maan te geraken.

De rechte lijnige beweging is veranderd in een kringvormige, zodat het projectiel een elliptische baan om de maan beschrijft en een wachter is geworden van de wachter van de aarde.

De elementen van dit nieuwe hemellichaam kunnen nog niet worden opgegeven. Men kent noch zijn snelheid in de loopbaan, noch die van de aswenteling. De afstand van de oppervlakte der maan kan voorlopig op 4.500 mijlen worden geschat.

Twee mogelijkheden kunnen zich voordoen en een verandering in de stand van zaken veroorzaken:

of de aantrekkingskracht van de maan zal de omwentelingssnelheid overwinnen, zodat het projectiel toch op de maan terecht komt;

of het projectiel zal tot het einde der eeuwen rondom de maan blijven zweven.

De waarnemingen zullen dit eens uitwijzen, maar tot dusver heeft de onderneming van de Gun-clubs niets anders uitgewerkt dan dat ons zonnestelsel met een nieuw hemellichaam is verrijkt.'

w.g. J. Belfast

Had Belfast gelijk?

De 11e december 9 u. 11 min. was het laatste kwartier. Dan werd de stand der maan van dien aard dat helder weer niet veel zou helpen om iets over het projectiel te weten te komen. Men zou moeten wachten tot 3 januari 44 min. na de middag om de waarnemingen te hervatten . . .

Zij wegen niets meer

Men weet, dat de aantrekking, met andere woorden de zwaarte, evenredig is aan de stofhoeveelheid en in omgekeerde rede staat tot het vierkant van de afstand. Hieruit volgt, dat indien de aarde het enige

hemellichaam ware, het projectiel volgens de wet van Newton in zwaarte zou zijn verminderd, naarmate het zich verder van de aarde verwijderde, zonder echter die zwaarte ooit geheel te verliezen, daar de aantrekking van de aarde op geen enkele afstand ooit geheel zou zijn vernietigd. Maar in de bestaande omstandigheden moest er een ogenblik komen, waarop het projectiel volstrekt niet meer onderworpen zou zijn aan de wet van de zwaarte, ongerekend de andere hemellichamen, welker aantrekkingskracht men kon rekenen als niet bestaande.

De baan van het projectiel liep tussen de aarde en de maan. Naarmate het zich van de aarde verwijderde, verminderde de aantrekking in evenredigheid van het vierkant van de afstand, dat wil zeggen, op zesmaal grotere afstand werd het 36 maal minder door de aarde aangetrokken, op tienmaal grotere afstand 100 maal minder enz.; maar de aantrekking van de maan nam in dezelfde evenredigheid toe. Het projectiel moest dus eenmaal een punt bereiken, waar beide aantrekkingen tegen elkander opwogen, het punt dus, waar het projectiel hoegenaamd geen gewicht meer had. Indien de stofhoeveelheid van de aarde even groot was als die van de maan, zou dat punt precies even ver van beide hemellichamen hebben gelegen. Maar daar de stofhoeveelheid van de maan een bekend gedeelte van die der aarde bedraagt, was gemakkelijk te berekenen, dat dit punt op 47/52 van de afstand tussen de aarde en haar wachter ligt, of gemiddeld 465 geografische mijlen van de maan en 31.338 van de aarde.

Op dit punt moest een lichaam, hetwelk geen snelheid van zichzelf had, noodzakelijk onbeweeglijk en eeuwig blijven hangen, daar het door de aarde en door de maan met gelijke kracht werd aangetrokken en niets het naar een der beide hemellichamen deed overhellen.

Indien de snelheid van het projectiel buiten berekening bleef, moest het dat punt bereiken met een snelheid van gelijk nul, daar het iedere maatstaf van zwaarte miste en dit gold eveneens voor alles, wat het projectiel bevatte.

Wat moest er dan gebeuren? Drie gevallen deden zich voor:

1. Het projectiel kon nog enige snelheid hebben overgehouden, groot genoeg om het voorbij het nulpunt te schieten, in welk geval het op de maan zou vallen als gevolg van het overwicht van de aantrekkingskracht van de maan op die van de aarde.

2. Indien het projectiel niet voldoende snelheid had om het nulpunt (zo noemen wij het punt 47/52 van de aarde en 5/52 van de maan) te bereiken, zou het naar de aarde terugvallen ten gevolge van de grotere aantrekkingskracht der aarde, groter

dan die van de maan.

3. Het projectiel kon een snelheid hebben juist groot genoeg om het nulpunt te bereiken, maar ontoereikend om het voorbij te schieten; in dat geval zou het er altijd blijven hangen, even sterk door de aarde als door de maan aangetrokken, zoals de legende van Mohammed's doodkist verhaalt.

Barbican legde dit alles aan zijn tochtgenoten uit. Het wekte ten hoogste hun belangstelling. Maar hoe zouden zij te weten komen, of het projectiel dat gewichtige punt bereikt had?

Alleen daardoor, dat noch zij, noch enig voorwerp in het projectiel, ook maar enigszins onderworpen zouden zijn aan de wet van de zwaartekracht.

Tot dusver hadden zij wel gemerkt, dat de invloed van deze wet van lieverlede afnam, maar zij hadden toch nog niet bespeurd, dat deze invloed geheel had opgehouden. Maar die dag, tegen 11 uur in de morgen, had Nicholl een glas losgelaten en zie, het viel niet, maar bleef in de lucht hangen.

"t Is grappig!" was al, wat Michel Ardan er over te zeggen had.

En terstond lieten verschillende voorwerpen, wapenen, flessen enz. los van de plaats, waar zij stonden. De hond bleef eveneens in de lucht hangen, zonder het te merken.

Zij zelf bespeurden, dat zij niet het minste gewicht meer hadden. Hun voeten hielden geen grond meer. Zij waren als dronken lieden, die niet meer op hun benen konden staan . . .

De kogel valt niet op de maan, maar gaat er in een lus omheen. Een spannend moment ontstaat als de kogel op het dode punt tussen aarde en maan dreigt te blijven hangen. Maar met vuurpijlen wordt dat gevaarlijke punt gepasseerd.

Nu dreigt het drietal op de aarde te pletter te slaan. De kogel stort echter in zee, de boegspriet van een schip vernielend. Na een lange speurtocht wordt het projectiel drijvend gevonden.

Zal deze voorbeeldeloze tocht nu ook enig nut afwerpen? Zal men het ooit tot direct contact brengen met de maan? Zal men, eenmaal zo ver, ooit van de ene planeet naar de andere reizen, van Jupiter naar Mercurius? En dan, later van de ene vaste ster naar de andere, van Sirius naar de Poolster? Zal eenmaal het middel gevonden worden om de zonnen te bezoeken, die aan de nachtelijke hemel schitteren?

Niemand kan op deze vragen het antwoord geven. Maar niemand ook, wie het stoute vernuft van de Angelsaksische stam bekend is, zal er zich over verwonde-

ren, dat de Amerikanen hebben getracht profijt te trekken van de door Barbicane genomen proef.

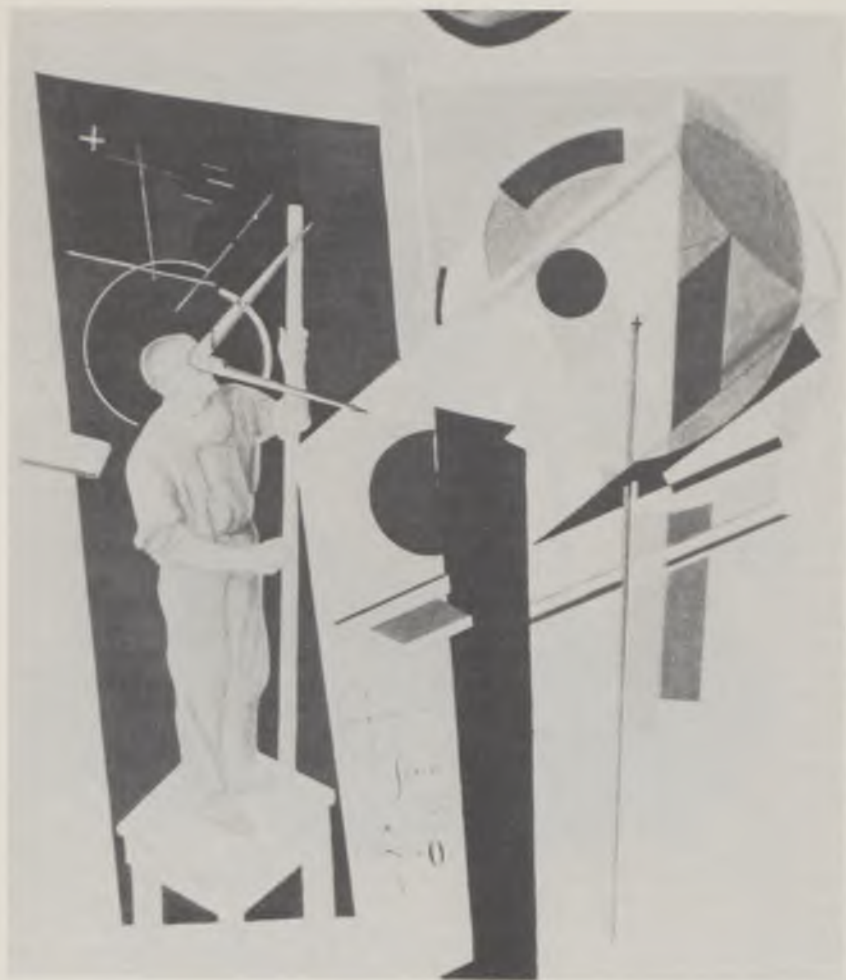
Trouwens, enige tijd na de terugkomst van het drietal schonk het publiek zijn ondubbelzinnige bijval aan de aankondiging der oprichting van een naamloze vennootschap, met een kapitaal van 100 miljoen dollar, verdeeld in 100.000 aandelen van 1000 dollar, onder de naam: Nationale Maatschappij tot Verkeer met de Sterrenhemel, eerste voorzitter Barbicane, tweede voorzitter Nicholl, secretaris van de administratie Maston, directeur der vervoermiddelen Michel Ardan.

Opdrachten bij 'De reis naar de maan'.

1. Nergens in het boek wordt het jaartal van de maanreis genoemd. Het is mogelijk om te zeggen tussen welke jaren de reis zou zijn gemaakt. (Je moet een uitgebreid geschiedenisboek van de negentiende eeuw erbij hebben)
2. Een van de karaktertrekken van de negentiende eeuw is het nationalisme. Wat vind je daarvan terug in het verhaal? Is Jules Verne een nationalist?
3. Is dit een science-fictionverhaal? Je antwoord hangt er een beetje van af wat je met die uitdrukking bedoelt.
4. Zelfs met een simpele notie van natuurkunde kun je Verne op denkfouten wijzen. Wat kan er allemaal niet? (als je natuurkunde in je pakket hebt kun je meer fundamenteel met berekeningen de onmogelijkheden aanwijzen)
5. Karakteriseer deze utopie met behulp van de algemene kenmerken uit de inleiding.

De bemande cabine van de Apollo 16 landde in 1972 in de Stille Oceaan.

Schilderij van Lissitsky (1890-1941) van de Russische architect Vladimir Tatlin, een van degenen die pogingen deden de bouwkunst aan te passen aan de veranderde maatschappij na de oktoberrevolutie. (Uit: Todd/Wheeler, Utopia)

Jevgenij Zamjatin, 'WIJ'

Jevgenij Zamjatin schreef de roman 'WIJ' in 1920. Hij was toen 36 jaar en woonde weer sinds 1917, sinds de revolutie, in Rusland.

Zamjatin was geen aanhanger van het oude tsarenregime, integendeel. Al in 1903 sloot hij zich aan bij de Bolsjewieken van Lenin. Hij is vanaf die tijd meermalen slachtoffer geweest van politieke vervolging. Wat verbanning, leven onder een valse naam en vrijheidsberoving was, wist hij uit eigen, bittere ervaring. Voor hem betekende de Oktoberrevolutie een bevrijding en hij stelde zijn schrijverschap enthousiast in dienst van de jonge communistische staat.

Maar al snel bemerkte Zamjatin dat zijn idealen niet erg overeenkwamen met de werkelijkheid van de Sowjet-Unie. Deze ervaring verwerkte hij in de roman 'WIJ',

een negatieve utopie, waarin hij blijk gaf van een verbluffend inzicht in de toekomstige ontwikkelingen van zijn land.

Deze satirische roman speelt in de zeer verre toekomst. Hoofdpersoon en held is D 503, ontwerper en bouwmeester van een reusachtige ruimteraket, de Integraal, die de zegeningen van de Vereende Staat ook aan de niet-aardebewoners moet gaan brengen.

'WIJ' is het dagboek van D 503 en beschrijft vooral het ontwaken van zijn individualiteit en het daaruit voortkomende verzet tegen het verstikkende collectivisme van de Vereende Staat.

'WIJ' kan met recht een profetisch boek genoemd worden. Zamjatin kon alleen niet bevroeden hoe snel een aantal zaken al realiteit zouden worden: ruimteraketten, hersenchirurgie, elektronische mu-

ziek, een almachtige geheime politie, het IJzeren Gordijn, het éénpartijstelsel met een 'Weldoener' aan het hoofd, gaskamers...

Ook in 1920 al werd het boek hem niet in dank afgenomen. Het kon alleen in het buitenland verschijnen. Opnieuw werd Zamjatin vervolgd. Het schrijven werd hem onmogelijk gemaakt. Hij had het geluk dat Stalin in 1931 zijn verzoek om de Sowjet-Unie te mogen verlaten inwilligde. In 1937 stierf hij vreedzaam in Parijs en niet in een van de kampen van de Gulag Archipel zoals zoveel van zijn minder fortuinlijke vak- en landgenoten.

De fragmenten komen uit het boek *WIJ* (oorspr. titel *MY*), vertaling Dick Peet, uitgegeven door De Arbeiderspers, Amsterdam 1970.

De Vereende Staat

D 503 leeft in de 'Vereende Staat' waar het leven van de mensen volkomen geregeld en gecontroleerd wordt.

Elke morgen, met de nauwkeurigheid van de zeswieler, op precies hetzelfde uur en precies dezelfde minuut, staan wij, miljoenen, als één man op. Op precies hetzelfde uur beginnen we als één miljoenenlichaam ons werk, en scheiden er als één miljoenenlichaam mee uit. En terwijl we weer op precies dezelfde seconde, die de Tafelen hebben vastgesteld, tot één, miljoenenarmig lichaam samenvloeien, brengen wij onze lepels naar de mond; en op precies dezelfde seconde gaan wij uit wandelen en lopen wij naar het auditorium, naar de zaal voor Tayloroefeningen, leggen ons ter ruste...

Ik zal helemaal eerlijk zijn: een absoluut-nauwkeurige oplossing van het vraagstuk van het geluk hebben wij ook nog niet: tweemaal per dag, van 16 tot 17 en van 21 tot 22 valt het vereende machtige organisme uiteen in aparte cellen: dat zijn de door de Tafelen vastgestelde Persoonlijke Uren. Op die uren zult u zien dat in de kamer van de ene groep de rolgordijnen kuis zijn neergelaten, terwijl een tweede groep afgepast, op de koperen ladders van de Mars voortgaat over de boulevard, en een derde – evenals ik op dit ogenblik – achter een bureau zit. Maar ik geloof vast en zeker (laten ze mij desnoods een idealist en een fantast noemen), ik geloof erin: vroeger of later, maar ééns zullen wij ook voor deze uren een plaatsje vinden in een algemene formule, ééns zullen alle 86400 seconden opgaan in de Tafelen der Uren.

De Vereende Staat is ontstaan na een bloedige strijd.

Welnu dan. Eén der oude wijzen heeft (bij toeval uiteraard) een zinvolle waarheid gezegd: 'De liefde en de honger heersen over de wereld.' *Ergo*: om de wereld onder zijn heerschappij te brengen moet de mens de gebieders van de wereld onder zijn heerschappij brengen. Onze voorvaders hebben ten langen leste de Honger tegen een hoge tol bedwongen: ik heb het over de Grootse Tweehonderdjarige Oorlog, over de oorlog tussen stad en platteland. Waarschijnlijk uit hoofde van religieuze vooroordelen hielden de wilde christenen halsstarrig vast aan hun 'brood'. Maar in 35 voor de Stichting van de Vereende Staat werd ons huidige, uit aardolie gewonnen voedsel uitgevonden. Zeker, slechts 0,2 van de bevolking van onze aardbol heeft het overleefd. Maar wat was daarentegen

(gereinigd van het vuil van duizenden jaren) het aangezicht der aarde blinkend schoon geworden! En daar staat ook tegenover dat die nul komma twee de gelukzaligheid mochten proeven in de hallen van de Vereende Staat...

Logisch dat de Vereende Staat na de Honger aan zich te hebben onderworpen (algebraïsch – de som der uiterlijke zegeningen), de opmars inzette tegen de tweede gebiedster der wereld, tegen de Liefde. Ten langen leste was ook dit element overwonnen, d.w.z. georganiseerd, gematematiseerd, en omstreeks 300 jaar geleden was onze historische '*Lex sexualis*' afgekondigd: 'een iegelijk der nummers heeft recht op elk willekeurig nummer (evenzeer als op een seksueel produkt).'

Nou, verder is het nog een kwestie van techniek. U wordt zorgvuldig onderzocht in de laboratoria van het Seksuele Bureau, men bepaalt precies het gehalte aan geslachtshormonen in het bloed; en dan werkt men voor u een daarmee overeenkomstige Tabel van seksuele dagen uit. Daarna dient u een verzoekschrift in, dat u op de u toegewezen dagen gebruik wenst te maken van nummer zo- en zoveel (of nummers), en ontvangt u het daarbij behorende couponboekje (het rozerode). Dat is alles.

Het is duidelijk: aanleidingen tot afgunst zijn er volstrekt niet...

Een enkeling wijkt wel eens af van de norm. Die wordt dan door de 'Beschermers' gearresteerd en ondergaat zijn straffen aan schouwde van volgepakte tribunes.

Ja, het was de plechtige liturgie voor de Vereende Staat, een herinnering aan de lijdensdagen en -jaren van de Tweehonderdjarige Oorlog, een majestueus feest van de overwinning van allen over de eenling, van de som over de eenheid...

Daar stond zo'n eenling; hij stond op de treden van de door zonlicht overgoten Kubus. Een wit... ja, dat zelfs niet meer: niet wit, maar al zonder kleur... glazen gezicht, glazen lippen. En er was niets dan zijn ogen, zwarte, slorpande, slokkende gaten, en die andere griezelige wereld waarvan hij nog slechts enkele ogenblikken verwijderd was. De gouden penning met het nummer was hem reeds afgenomen. De handen toegebonden met een purperen lint (een aloude gewoonte: de verklaring is denkkelijk, dat in de Oudheid, toen zich dit alles niet in naam van de Vereende Staat voltrok, de veroordeelden zich begrijpelijkerwijze gerechtigd achtten

verzet te plegen en hun handen gewoonlijk met ketenen werden geboeid)...

Mijn ogen, duizenden ogen richtten zich daarheen, naar boven, naar de Machine. Daar kwam het derde gietijzeren gebaar van de bovenmenselijke hand. En gewiegd door een onzichtbare bries gaat de misdadiger, langzaam, één trede... nog één... en daar zet hij de stap die de laatste in zijn leven zal zijn; en met het gezicht naar de hemel gericht, met achterovergevoerd hoofd, ligt hij op zijn laatste sponde.

Met zware, stenen stappen, als het noodlot, liep de Weldoener om de Machine heen, legde zijn enorme hand op de hefboom... Geen ritseling, geen ademtucht: alle ogen kleven vast aan die hand. Wat een blakend, adembenemend wervelend gevoel moet dat toch geven, een wapen te zijn, een macht uit te oefenen gelijk aan honderdduizenden volts. Welk een groots voorrecht!

Een onmetelijke seconde. De hand die de stroom inschakelde, zakte. Even flitste het ondraaglijk-scherpe lemmer van een straal; als een trilling klonk het nauw hoorbare geknetter in het buizenet van de Machine. Het uitgestrekte lichaam was geheel gehuld in een lichte, glinsterende nevel; en daar versmelt het zienderogen, versmelt, lost op met een ontzagwekkende snelheid. En: er is niets meer: alleen nog een plas chemisch zuiver water dat zoëven nog onstuimig en rood heeft geklopt in het hart...

Dat was allemaal eenvoudig, een ieder van ons kende dat allemaal: immers: de dissociatie van stof, immers: de splijting der atomen van het menselijke lichaam. En niettemin was het iedere keer weer als een wonder, was het als een teken van de bovenmenselijke macht van de Weldoener.

Voor diegenen die zich meer 'ik' voelen dan 'wij' heeft de Vereende Staat nog iets bedacht.

Op de Operatieafdeling werken onze beste en ervarenste doktoren, onder de onmiddellijke leiding van de Weldoener zelve. Daar staan verscheidene toestellen, en vooral de vermaarde Gasklok. In wezen gaat dat terug op een klassieke natuurkundeproof op school: een muis wordt onder een glazen stolp gezet; door een luchtpomp wordt de lucht onder de stolp steeds meer verdund...

Nou ja, enzovoorts, enzovoorts. Alleen is de Gasklok natuurlijk een aanzienlijk volmakter apparaat (met toepassing van

verschillende gassen), en dan: hier is natuurlijk geen sprake meer van het kwelen van een klein weerloos dier, hier gaat het om een hoogstaand doel: de zorg voor de veiligheid van de Vereende Staat, met andere woorden van het geluk van miljoenen.

Arbeid en techniek behoren tot de allerhoogste waarden in de Vereende Staat

Het geraamte van de *Integraal* is bijna klaar: een sierlijke verlengde ellipsoïde van ons glas, het glas dat duurzaam is als goud, lenig als staal. Ik zag hoe ze van binnen uit de overdwarse ribben, de spanten, en de overlangse, de wegers, aan het glazen lichaam bevestigden; in het achterschip waren ze het fundament aan het leggen voor de gigantische raketmotor. Elke 3 seconden: een explosie; elke 3 seconden zal de machtige staart van de *Integraal* een vlam en gassen nederwerpen in de wereldruimte; en dan zal hij voortschieten en voortschieten, de blakende Timoer Lenk van het geluk . . .

Ik zag hoe de mensen beneden naar de methode van Taylor, gelijkmatig en snel, in de maat als de hefbomen van één geweldige machine, zich bogen, zich strekten en omkeerden. In hun handen flikkerden de bouten: met vuur sneden zij, met vuur soldeerden zij de glazen schotten, hoekstukken, spanten en krommers. Ik zag hoe over de glazen rails langzaam de doorzichtige glazen monsterkranen rolden, en zich net zoals de mensen gehoorzaam omkeerden, zich bogen en hun last naar binnen, in de boezem van de *Integraal* stouwd. En dat vormde één geheel: het waren vermenselijkte, volmaakte lieden. Het was een allerverhevenste, overweldigende schoonheid, harmonie, muziek . . . Gauw naar beneden, naar hen, samen met hen!

En daar stond ik al, schouder aan schouder, met hen tot één versmolten, aangegrepen door het stalen ritme . . . Regelmatige bewegingen: veerkrachtig ronde, blozende wangen; spiegelende niet door dolzinnigheid van gedachten versomberde voorhoofden. Ik voer over een spiegelgladde zee. Ik kwam tot rust.

Heeft D 503 dan geen persoonlijke rechten?

Zelfs bij de Ouden wisten de meest volwassenden dat de bron van het recht de kracht is, dat het recht een functie is van de kracht. En kijk, hier hebt u twee schalen van een balans; op de ene staat een gram, op de andere een ton; op de ene staat een 'ik', op de andere een 'Wij', de Vereende Staat. Is het niet duidelijk?: toelaten dat het 'ik' zekere 'rechten' zou kunnen hebben ten aanzien van de Staat, en

toelaten dat een gram een ton in gewicht zou kunnen evenaren, dat is volkomen hetzelfde. Vandaar de indeling: voor de ton gelden de rechten, voor het gram de plichten; en de logische weg van nietswaardigheid tot grootheid: vergeten dat je een gram bent en je een miljoenste deel gaan voelen van de ton . . .

Toch mogen de bewoners van de Vereende Staat aan politiek doen. Op de Dag der Eenstemmigheid wordt de Weldoener gekozen.

Ik ga verder. Morgen zal ik dat steeds eendere, zich jaar op jaar herhalende en elke keer opnieuw opwindende schouwspel zien: de machtige kelk der eendracht, de ootmoedig opgeheven handen. Morgen is het de dag van de jaarlijkse verkiezingen van de Weldoener. Morgen zullen wij opnieuw de Weldoener de sleutels ter hand stellen van het onwrikbare bolwerk van ons geluk.

Uiteraard lijkt het niet veel op de wanordelijke, ongeorganiseerde verkiezingen bij de Ouden, toen (het klinkt wel gek) zelfs het resultaat van de verkiezingen alleen al, van tevoren onbekend was. Een staat te bouwen op volkomen ongesommeerde toevalligheden, blindelings: wat kan er onzinniger zijn dan dat? En kijk, toch waren er eeuwen voor nodig, zoals blijkt, om daar achter te komen.

Moet ik nog vertellen dat bij ons, en zowel hier als in alle dingen, voor dergelijke toevalligheden geen plaats is, dat er van verrassende gebeurtenissen geen sprake is!?

Ik zie dan hoe een ieder voor de Weldoener stemt; en omgekeerd ziet iedereen hoe ik voor de Weldoener stem: en zou het ook anders kunnen, waar 'iedereen' en 'ik' toch het vereende 'wij' vormen! Hoeveel verheffender, oprechter, hoger is dit dan het lafhartige diefachtige 'mysterie' bij de Ouden. En ook nog: hoeveel doelmatiger is dit. Immers, zelfs als wij het onmogelijke zouden veronderstellen, d.w.z. dat er een of andere dissonant zou optreden in de gewone monofonie, dan zijn immers nog altijd de ongeziene Beschermers meteen ter plaatse, onder onze gelederen: zij kunnen meteen de nummers vaststellen die tot dwaling zijn vervallen en hen behoeden voor verdere verkeerde stappen, en de Vereende Staat weer voor deze personen zelve.

En de volgende morgen . . .

Ieder houdt in zijn hand de penning met het horloge. Eén minuut. Twee. Drie . . . Vijf . . . van het podium klinkt de gietijzeren trage stem: 'Wie vóór is, verzoek ik de hand op te steken.'

Ach, kon ik Hem maar in de ogen blikken zoals vroeger: recht in het gezicht en met overgave, van: 'Hier ben ik met heel mijn wezen. Geheel en al. Neem mij tot U!' Maar nu durfde ik niet. Met inspanning, alsof al mijn leden zaten vastgeroest, stak ik mijn hand op.

Het geruis van miljoenen handen. Een onderdrukt 'Ach!' uit iemands keel. En ik voel dat er al iets begonnen is, hals over kop is neergestort, maar ik begreep niet wát, en ik miste de kracht, ik durfde niet te kijken . . .

'Wie is ertegen?'

Dat was altijd het meest majestueuze ogenblik van het feest geweest: iedereen bleef dan roerloos zitten, het hoofd in blijheid neigend voor het weldadige juk van het Nummer der Nummers. Maar toen hoorde ik met ontsteltenis opnieuw geruis: uiterst licht, als een zucht; maar het klonk duidelijker dan voordien de koperen basuinen van de hymne. Zo slaakt een mens nauw hoorbaar de allerlaatste zucht in zijn leven, en rondom verbleken de gezichten van een ieder, en op een ieders voorhoofd prijken kille droppels.

Ik sloeg mijn ogen op, en . . .

Het was maar een honderdste deel van een seconde, een haartje. Ik ontdekte: hoe duizenden handen omhoogzwaaiden van 'tegen', en weer neerzonken.

De Beschermers storten zich op deze misdadige elementen. De volgende dag staat in de Staatskrant . . .

'Gisteren vond de door allen reeds lang met ongeduld verbeide Dag der Eenstemmigheid plaats. Voor de 48ste maal werd wederom onze zelfde Weldoener eenstemmig verkozen, onze Weldoener die zo veelvuldig heeft blijk gegeven van zijn onwankelbare wijsheid. De plechtigheid werd overschaduwed door een ordeverstoring, uitgelokt door de vijanden van het geluk, die daarmee uiteraard hun recht hebben verbeurd om deel uit te maken van de bouwstenen van de gisteren hernieuwde grondslag van de Vereende Staat. Een iegelijks is het duidelijk, dat het net zo onzinnig zou zijn hun stemmen mede te tellen, als wanneer men het hoesten van een aantal zieken die bij toeval in een concertzaal aanwezig zijn, zou beschouwen als een deel van een prachtige, heroïsche symfonie . . .'

Er wordt een oplossing gevonden om nog grotere gelijkgezindheid te creëren.

'Vandaag om 12 uur zal een gemeenschappelijke vergadering worden gehouden van het Administratieve Bureau, van het Medische Bureau en van het Bureau der Beschermers. Eerdaags kunt ge een gewichtige Staatsregeling verwachten.'

Wat die gewichtige staatsregeling is wordt al snel duidelijk.

Op de eerste bladzijde van de Staatskrant blonk het mij tegen:

'Verheugt u,

want vanaf heden zijt gij volmaakt! Tot op deze dag waren uw geesteskinderen, de mechanismen, volmaakter dan u.

Waarin?

Elke vonk van een dynamo is een vonk van het zuiverste verstand, elke zuigerslag is een vlekkeloos syllogisme. Maar leeft dan datzelfde feilloze verstand soms niet ook in u?

De kranen, de persen en de pompen hebben een filosofie die doorwrocht en helder is als een afgepaste cirkel. Maar is uw filosofie soms minder cirkelrond?

De schoonheid van een mechanisme ligt besloten in het gestage ritme, nauwkeurig als de slinger van een klok. Maar zijt gij, van kindsbeen opgekweekt met het systeem van Taylor, soms niet slingernauwkeurig geworden?

En toch ontbreekt nog één ding: de mechanismen hebben geen fantasie.

Hebt ge ooit gezien dat zich tijdens het werk op de facie van een pompcilinder een afgetrokken, zinloos mijmerende glimlach zou spreiden? Hebt ge ooit gehoord dat kranen's nachts, op uren die voor rust zijn bestemd, rusteloos zouden woelen en zuchten?

Neen!

Maar bij u (bloost, gijlieden!) zien de Beschermers steeds vaker dergelijke glimlachen en zuchten. En (verbergt uwe gezichten!) de geschiedkundigen van de Vereende Staat verzoeken om ontslag, dat zij de beschamende gebeurtenissen maar niet hoeven op te tekenen.

Maar dat is niet uw schuld: gij zijt ziek. De naam van deze ziekte:

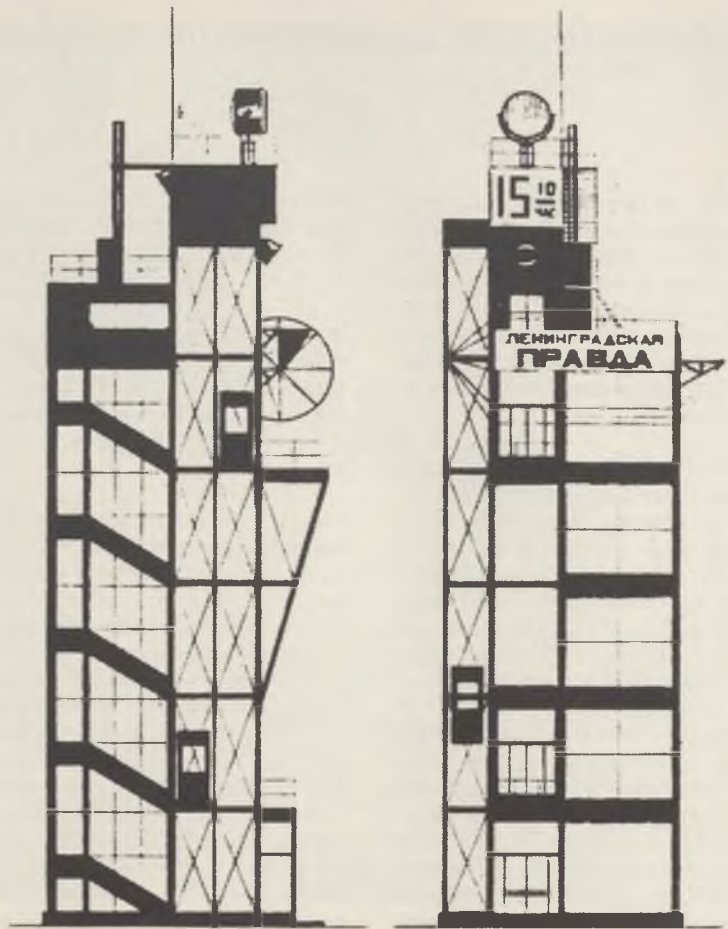
fantasie

Dat is een worm die zwarte rimpels uitknaagt op het voorhoofd. Dat is een koorts die u ertoe drijft steeds verder te vluchten, schoon dat 'verder' ook daar mocht aanvangen waar het geluk ten einde loopt. Dat is het laatste obstakel op de weg naar het geluk.

De jongste ontdekking van de Staatswetenschap: het centrum van de fantasie is een armzalig zenuwknooppje in de hersenen in de omgeving van de Varolsbrug. Een driefasige uitbranding van dat knooppje met x-stralen, en ge zijt genezen van de fantasie...

Voorgoed.

Ge zijt volmaakt, ge zijt de gelijke der machines, de weg tot de volle honderd procent van het geluk ligt vrij. Haast u dus allen, jong en oud, haast u zich te onderwerpen aan de Grote Operatie. Haast u naar de auditoria, waar de Grote Operatie wordt uitgevoerd.

Wesnin, ontwerp voor Pravda-gebouw, Leningrad 1924.

Vragen en opdrachten

(lees eerst de teksten goed door – zoek op wat het stelsel van Taylor is)

1. Beargumenteer of je vóór of tegen de volgende stelling bent: De moderne industriële samenleving, of die nu communistisch of kapitalistisch is, lijkt al erg veel op de Vereende Staat wat betreft de invloed op de dagindeling en de bezigheden van de mensen.
2. Kun je voorbeelden geven van landen en samenlevingen waarin de invloed van de staat op het seksuele leven van de burgers erg ver gaat of is gegaan?
3. Weerspiegelt de Lex sexualis de officiële communistische moraal van vandaag? Was dat in de Sovjet-Unie rond 1920 ook zo denk je?
4. Zamjatin heeft het over de oorlog tussen stad en platteland. Welke betekenis had dat begrip rond 1920 in Rusland?
5. De vereende Staat is na honderden jaren van strijd ontstaan. Welk marxis-

tisch beginsel herken je hierin?

6. Executie kennen wij als vorm van straf en wraak. Zie je naast deze elementen in de derde tekst ook andere?
7. In ditzelfde fragment is sprake van de 'Weldoener'. Welke historische figuur zou Zamjatin in 1920 op het oog gehad hebben? Welke figuren na 1920 doen je sterk aan deze Weldoener denken?
8. Degenen die buiten de gemeenschap staan komen in de gasklok. Waar werd dit werkelijkheid?
9. Lees het fragment over arbeid en techniek nog eens goed. Tracht een verband aan te geven tussen de marxistische leer en de geest die uit dit fragment spreekt.
10. Hoe verlopen de verkiezingen in de Vereende Staat? Welke functie hebben zo georganiseerde verkiezingen denk je?
11. Waarom zou Zamjatin de fantasie tot grootste vijand van de Vereende Staat verklaren?
12. Pas de algemene kenmerken in de inleiding genoemd toe op deze utopie.

De toekomst zoals beschreven door Aldous Huxley

Fragmenten uit *Heerlijke nieuwe wereld* (*Brave new world*) verschenen in 1932. De Nederlandse vertaling is van M. Mok en verscheen onder de titel *Het soma-paradijs* in 1934 voor het eerst. Na de oorlog is het boek een aantal keren herdrukt door uitgeverij Contact in Amsterdam. In 1982 is het opnieuw uitgegeven door Bert Bakker in Amsterdam.

Zeshonderdtweëndertig jaar na Ford ziet de wereld er heel anders uit dan wij gewend zijn. Niet dat de bewoners van die nieuwe wereld dat ook in de gaten hebben. Ford had al gezegd dat alle geschiedenis kletsboek was (*All history is bunk!*) en in de nieuwe tijdberekening, die begon met het jaar van de introductie van het eerste Ford 'T' model, was alle herinnering aan vroeger afgeschaft.

Geen zondagen waren er maar 'Forddagen', geen kerken, geen kruisen (van alle kruisen heeft men de top weggenomen zodat ze T's werden) en geen ouders. Kinderen werden in grote *Broed- en kweek-centrales* op maat gefokt in beta's, gamma's, delta's en ypsilons met als besten een kleine groep alfa-plus-intellectuelen. Daarna werden ze grootgebracht in

staatskweekcentra. Daar leerden ze wat goed voor hen was en vooral dat alles zoals het was moest blijven: beta's beta's, delta's delta's en ypsilons ypsilons.

In de wereldstaat was geen oorlog, wel Forddag, gemeenschapszang en solidariteitsdiensten. En tenslotte was er *Soma* een superdrug, zonder bijwerkingen, altijd prettig en bruikbaar in verschillende doseringen.

Vóór je gaat lezen over de confrontatie tussen Mustapha Mond en John, de wilde uit het reservaat, laten we je kennis maken met twee 'vrijetijds' onderdelen van de nieuwe wereld, de 'solidariteitsdienst' en de 'feelies'. In een wereld vol gemakken waarin iedereen dankzij de perfecte broed- en kweektechnieken precies op maat voor zijn 'werk' was grootgebracht kon 'vrije-tijd' natuurlijk niet zomaar aan ieder individu worden overgelaten. Zo waren er vaste solidariteitsdiensten en niets aan de individuele fantasie overlatende feelies, een super driedimensionaal gebeuren, waarbij je niet alleen kon zien en horen, maar ook ruiken en voelen: *een super-film, de voelm!*

Een ideaal land dus? Een land voor gelukkige mensen die zonder pijn, zonder verdriet, zonder afgunst haat en jijd konden leven dankzij hun hoog ontwikkelde techniek en dankzij de afschaffing van oorlog en conflicten – omdat iedereen immers gelukkig was?

Wat bedoelde Aldous Huxley toen hij in 1931 zijn visie op de wereld in het jaar 2552 beschreef? Dat heeft hij later, als beroemd en bejaard (hij stierf in 1963 op de dag dat president Kennedy werd vermoord) schrijver zelf uitgelegd. Hij wilde zijn lezers twee uitersten voorhouden. De wereld van Mustapha Mond, een van de Tien wereldbeheerders, en die van John, de wilde, de primitieveling. Voor welk van beide Huxley koos wordt in het boek zelf niet duidelijk gemaakt. Eigenlijk koos hij niet, in 1931. Dat deed hij pas veel later. Wanneer je daarnaar nieuwsgierig maakt bent door de teksten moet je *'Heerlijke nieuwe wereld'* zelf maar lezen; achterin het boek staat een nawoord van de schrijver, met zijn latere commentaar. Misschien heb je zijn advies helemaal niet nodig en staat je eigen keus tussen de twee uitersten, al vast, wanneer je met lezen klaar bent... *kijk maar!*

Heerlijke nieuwe wereld

De illustraties zijn van Roy Lichtenstein.

Autoband 1962.

Deze eerste tekst maakt je duidelijk wat een 'solidariteitsdienst' is. Om de twee weken ging ieder daarheen om er intense gevoelens van saamhorigheid en onderlinge verbondenheid te beleven. Een soort godsdienstige plechtigheid zonder God, door Huxley beschreven vol verwijzingen naar een christelijke kerkdienst (welke?). In de 'heerlijke nieuwe wereld' was niemand alleen of eenzaam. Of er moest in de kweekperiode iets misgegaan zijn. Zo blijkt dat Bernard, een van de hoofdpersonen uit het verhaal, soms naar eenzaamheid en stilte verlangt. Men wijt het aan een foutje in het embryo magazine waar per ongeluk teveel alcohol in zijn kunstbloed was gekomen...

Onder de schijnwerpers straalde het driehonderdtwintig meter hoge gebouw van wit imitatiemarmer met sneeuwachtige glinstering boven Ludgate Hill; op elk der vier hoeken van het helikopterplatform

stak een reusachtige T rood tegen de nacht af, en uit de hoorn van vierentwintig grote gouden trompetten klonk plechtige synthetische muziek.

'Verdikkie, ik ben laat,' zei Bernard tot zichzelf, toen hij Big Henry, de klok van het zanghuis in het oog kreeg. En inderdaad, terwijl hij zijn taxi betaalde, sloeg Big Henry het uur. 'Ford', zong een ontzaglijke basstem in alle gouden trompetten, 'Ford, Ford, Ford...' Negen maal. Bernard snelde naar de lift.

De grote zaal voor Forddagvieringen en andere massale gemeenschapszangbijeenkomsten was beneden in het gebouw. Daarboven lagen, honderd op elke verdieping, de zeventuizend kamers die door solidariteitsgroepen voor hun veertiendaagse diensten werden gebruikt. Bernard daalde naar de drieëndertigste verdieping, snelde de gang door en bleef aarzelend voor kamer 3210 staan; toen vermande hij zich, opende de deur en ging

naar binnen.

Forddank! hij was niet de laatste . . .

De groep was nu voltallig, de solidariteitskring gesloten en zonder breuk. Man, vrouw, man, in een ring van eindeloze afwisseling om de tafel. Twaalf mensen, bereid om één te worden, wachtend om samen te komen, in elkaar op te gaan, hun twaalf afzonderlijke persoonlijkheden te verliezen aan een groter wezen.

De president stond op, maakte het teken van de T en ontketende, door de synthetische muziek in te schakelen, het zachte, onvermoeibare tromgeroffel en een koor van instrumenten – tuba en superharp – dat luid de korte en obsederende melodie van de eerste solidariteitspsalm telkens weer herhaalde. Telkens weer – en het was niet het oor dat het pulserende ritme hoorde, het was het middenrif; het gejammer en getokkel van dat steeds terugkerende thema obsedeerde niet de geest, maar het huilerige sentiment.

De president maakte opnieuw het teken van de T en ging zitten. De dienst was begonnen. De gewijde somatabletten werden in het midden van de ecttafel gelegd. De vriendschapsbeker met aardbeienijs-soma ging van hand tot hand en werd twaalfmaal naar de mond gebracht, onder het uitspreken van de formule: 'Ik drink op mijn vernietiging'. Toen werd, met begeleiding van het synthetisch orkest, de eerste solidariteitspsalm gezongen.

Ford, wij zijn twaalf; o, maak ons één,
Als droppels in de grote zee;
O, voer ons al tezamen heen,
Zo snel als Uw glimmende slee.

Twaalf smachtende coupletten. Toen ging de vriendschapsbeker voor de tweede maal rond. 'Ik drink op het Grotere Wezen' was nu de formule. Allen dronken. Onvermoeid speelde de muziek. De trommels roffelden. Het geraas en gedaver van de melodieën was een obsessie voor het gesmolten innerlijk. De tweede solidariteitspsalm werd gezongen.

Kom, Groter Wezen, bondgenoot,
Vernietig deze twaalf-in-een!
Wij sterven graag, bij onze dood
Beginnt ons groter leven eerst.

Weer twaalf coupletten. Inmiddels begon de soma haar werk te doen. De ogen blonken, er kwam een blos op de wangen, het innerlijk licht van een algemene welwillendheid werd op ieder gezicht in een gelukkige, vriendelijke glimlach weerspiegeld . . .

De beker had de ronde gedaan. De president gaf door het opheffen van de hand een teken; het koor zette de derde solidariteitspsalm in.

De kus 1964.

Bernard maakt een vakantieafpraak met de mooie Lenina. Ze gaan naar het indianen-reservaat, waar mensen nog levend baren, ziek worden, (bij)gelovig zijn en zelf hun kinderen opvoeden. Daar ontmoeten ze tot hun verbijstering een blanke jongeman, John, die ook engels spreekt. Hij blijkt het resultaat van een pijnlijke vergissing. Jaren geleden maakte zijn moeder, net als nu Bernard en Lenina, met haar vriend een uitstapje naar het reservaat. Daar viel ze van een rots, raakte bewusteloos, werd door haar vriend niet teruggevonden en werd tenslotte door de Indianen opgenomen. Daar overkwam haar de schande dat ze zwanger bleek te zijn en zelf – tot haar diepe schaamte – een kind kreeg, zélf haar baby uitbroedde. Die schande weerhield haar ervan opnieuw contact te zoeken met haar eigen wereld. Alleen John vertelde ze de mooiste verhalen erover.

Bernard en Lenina nemen John en Linda, zijn moeder, mee terug. Linda stort zich direct op de Soma terwijl Bernard en Lenina John met hun 'heerlijke nieuwe wereld' laten kennismaken. Lenina wordt verliefd op John, ze probeert hem te versieren.

Ze neemt hem mee naar de voelm, naar de vertoning van 'DRIE WEKEN IN EEN HELICOPTER, EEN ALSUPER SINGING, SYNTHETISCH SPREKENDE, GEKLEURDE, STEREOSCOPISCHE FEELY MET GESYNCHRONISEERDE REUKORGELBEGELEIDING.

Pak die metalen knoppen op de armleuningen van je stoel vast,' fluisterde Lenina. 'Anders merk je niets van de feely-effecten.'

De wilde deed wat hem was gezegd.

De vurige letters waren inmiddels verdwenen; er volgden tien seconden van volslagen duisternis; toen stonden daar plotseling, verblindend en onvergelykelijk veel tastbaarder dan ze in levende lijve zouden hebben geschenen, veel werkelijker dan in werkelijkheid, de stereoscopische beeltenissen van een reusachtige neger en een goudlokkige, jonge, kortschedelige beta-plus-vrouw, die in elkaars armen lagen.

De wilde schrok. Dat gevoel op zijn lippen! Hij bracht een hand naar zijn mond; de kitteling hield op; hij liet zijn hand weer op de metalen knop vallen; ze begon weer. Inmiddels ademde het reukorgel zuivere

muziek uit. Zacht uitstervend koerde een mechanische superduif 'Oe-oeoe': en met een trilling van slechts tweeëndertig maal per seconde, antwoordde een stem, die lager was dan een Afrikaanse bas: 'Aa-aaa'. 'Oe-a! Oe-a!' De stereoscopische lippen kwamen weer bij elkaar en opnieuw tintelden de erogene gelaatszones van de zesduizend toeschouwers in het Alhambra van een schier onduidbaar galvanisch genot. 'Oe...'

De intrige van de film was buitengewoon eenvoudig. Een paar minuten na de eerste Oe's en Aa's kreeg de neger een helicopterongeluk en viel op zijn hoofd. Bom! wat een steek door zijn voorhoofd! Een koor van *au's* steeg uit het publiek op.

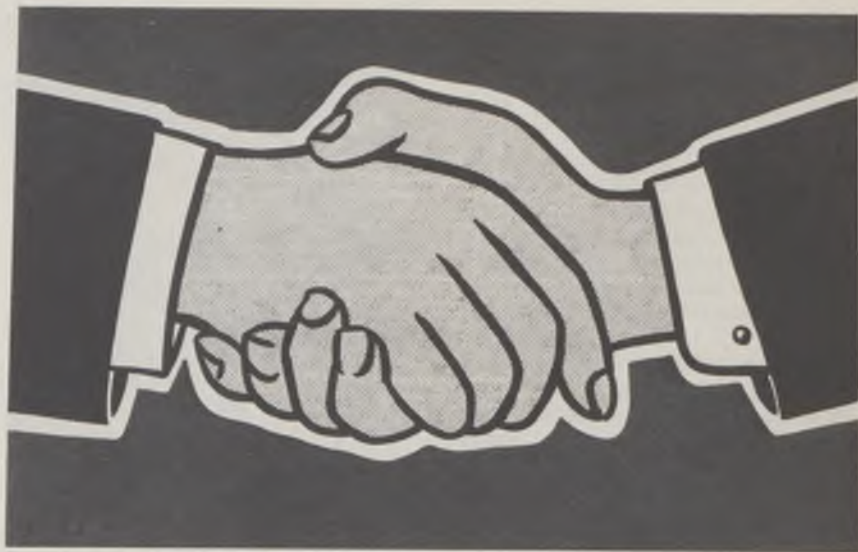
De botsing bracht alle voorwaardelijke reflexen van de neger in de war. Hij vatte voor het betablondje een exclusieve en maniakale hartstocht op. Zij verzette zich. Hij hield vol. Er volgden worstelingen, achtervolgingen, een aanval op een medeminnaar en tenslotte een sensationele ontvoering. De betablondje werd de lucht ingesleurd en zweefde daar drie weken lang, gedwongen tot een ontzettend antisociaal *tête-à-tête* met de krankzinnige zwarte. Eindelijk, na een hele reeks avonturen en veel luchtacrobatiek, slaagden drie knappe jonge alfa's erin haar te bevrijden. De neger werd naar een herkweeccentrale voor volwassenen gestuurd en de film eindigde gelukkig en gepast, doordat de betablondje de maitresse van alle drie haar bevrijders werd.

Aan het eind van het boek blijkt dat John de nieuwe wereld is gaan haten, de politie pakt hem nadat hij zonder succes heeft geprobeerd een soma-verdeling te versieren. Hij wordt gebracht bij 'zijn ford-schap' Mustapha Mond, de resident beheerder van West-Europa. Dwarsliggers zijn in de 'heerlijke nieuwe wereld' nu eenmaal een uniek verschijnsel.

Mustapha probeert hem de zin van de nieuwe wereld te verklaren. Je kunt meeluisteren vanaf het ogenblik dat hij John gaat uitleggen waarom er zulke streng gescheiden standen nodig zijn, waarom het dwaasheid zou zijn alleen maar mensen van de beste kwaliteit te kweken.

Wat vind jij van zijn argumenten? Is ongelijkheid niet alleen nodig, maar zelfs nuttig? Bevoordelijk voor het geluk van de mensheid? Is niet de vrede, de afschaffing van oorlogen, zo belangrijk dat eventuele problemen daartegenover in het niet vallen? Je moet toch betalen voor het geluk?

Mustapha Mond lachte. 'Wij geloven in geluk en stabiliteit. Een maatschappij van alfa's zou alleen maar onstabiel en ellen-

Handen geven 1961.

dig zijn. Stelt u zich eens een door alfa's gedreven fabriek voor – dat wil zeggen door afzonderlijke, niet aan elkaar verwante individuen met een goede erfelijkheid en zodanig toegerust dat ze (binnen zekere grenzen) in staat zijn een vrije keus te doen en verantwoordelijkheid te aanvaarden. Stelt u zich dat eens voor!' herhaalde hij.

De wilde poogde het zich voor te stellen, maar zonder veel succes.

'Het is absurditeit. Iemand die als alfa is uitgebroed en als alfa geconditioneerd zou gek worden als hij het werk van een ypsilon-halfzwakzinnige moest doen, of hij zou de boel kapotslaan. Alfa's kunnen volkomen maatschappelijk worden gemaakt – maar alleen op voorwaarde dat je ze alfawerk laat doen. Alleen van een ypsilon kun je verwachten dat hij zich ypsilonopofferingen getroost, om de eenvoudige reden dat het voor hem geen opofferingen zijn; ze vormen de lijn van de geringste weerstand. Zijn voorwaardelijke reflexen zijn een spoor waarlangs hij zich moet bewegen. Hij kan er niets aan doen; hij is ertoe gedoemd. Zelfs nadat hij is uitgebroed zit hij nog in een fles – een onzichtbare fles van infantiele en embryonale fixaties. Ieder van ons,' vervolgde de beheerder peinzend, 'gaat natuurlijk in een fles door het leven. Maar als we toevallig alfa's zijn, is onze fles naar verhouding reusachtig groot. We zouden er hevig onder lijden als we in een nauwere ruimte werden opgesloten. Je kunt het champagnesurrogaat van de hogere kasten niet in flessen van de lagere kasten gieten. Dat is theoretisch duidelijk. Maar het is ook in de praktijk bewezen. Het resultaat van het Cypruxexperiment was overtuigend.'

'Wat was dat?' vroeg de wilde.

Mustapha Mond glimlachte. 'Nou, je zou het desgewenst een experiment met herbottelen kunnen noemen. Het is in A.F. 473 begonnen. De beheerders hadden alle bewoners van het eiland Cyprus verwijderd en het opnieuw gekoloniseerd met een speciaal gekweekte groep van tweëntwintigduizend alfa's. Heel de uitrusting werd aan hen overgedragen en ze moesten hun eigen zaken beredderen. Het resultaat beantwoordde volkomen aan de verwachtingen. Het land werd niet behoorlijk bewerkt; in alle fabrieken braken stakingen uit; de wetten werden aan de kant gezet, bevelen niet gehoorzaamd. Alle mensen die een tijdlang werk van lagere orde was opgedragen, intrigeerden voortdurend om hogere baantjes te krijgen, en alle mensen met hogere baantjes intrigeerden uit alle macht om te houden wat ze hadden. Binnen zes jaar hadden ze een volslagen burgeroorlog. Toen er negentienduizend van de tweëntwintigduizend waren vermoord, verzochten de overlevenden de wereldbeheerders eenstemmig de regering van het eiland weer op zich te nemen. Hetgeen zij deden. En dat was het einde van de enige alfasamenleving die de wereld ooit heeft gekend.'

De wilde zuchtte diep.

'De volmaakte indeling der bevolking,' zei Mustapha Mond, 'is ontleend aan de ijsberg – acht negende onder de waterspiegel, één negende erboven.'

'En zijn ze onder de waterspiegel gelukkig?'

'Gelukkiger dan erboven. Gelukkiger dan uw vrienden hier bijvoorbeeld.' Hij wees.

'Ondanks dat afschuwelijke werk?'

'Afschuwelijk? Zij vinden het niet afschu-

welijk. Integendeel, ze houden ervan. Het is gemakkelijk, het is kinderlijk eenvoudig. Ze hoeven hun hersens noch hun spieren in te spannen. Zeven en een half uur licht, niet uitputtend werk en daarna het somarantsoen en spelletjes en onbepaalde paring en de feelies. Wat kunnen ze nog meer verlangen? Zeker,' voegde hij eraan toe, 'ze zouden om een kortere werktijd kunnen vragen. En natuurlijk zouden we hun een kortere werktijd kunnen geven. Technisch zou het hoogst eenvoudig zijn om de werktijd van de lagere kasten tot drie of vier uur per dag te verminderen. Maar zouden ze daardoor gelukkiger worden? Nee, zeker niet. Men heeft het geprobeerd, ruim anderhalve eeuw geleden. In heel Ierland werd de vierurige werkdag ingevoerd. Wat was het resultaat? Onrust en een grote toename van het somaverbruik; dat was alles. Die drie en een half uur extra vrije tijd waren zo weinig een bron van geluk dat de mensen zich gedrongen voelden zich eraan te onttrekken. Het bureau uitvindingen heeft massa's plannen voor arbeidsbesparende werkwijzen. Duizenden.' Mustapha Mond maakte een breed gebaar. 'En waarom voeren wij ze niet uit? Ter wille van de arbeiders; het zou louter wreedheid zijn hen aan al te veel vrije tijd bloot te stellen. Voor de landbouw geldt hetzelfde. Als we wilden, zouden we ieder stukje voedsel synthetisch kunnen bereiden. Maar we doen het niet. We houden liever een derde van de bevolking op het land. Voor hun eigen bestwil – omdat het *langer* duurt voedsel uit de grond te halen dan uit een fabriek. Bovendien moeten we om onze stabiliteit denken. We willen geen verandering. Iedere verandering vormt een bedreiging voor de stabiliteit. Ook dat is een reden waarom we zo voorzichtig zijn met het toepassen van nieuwe uitvindingen. Iedere ontdekking van de zuivere wetenschap is potentieel revolutionair; zelfs de wetenschap moet soms als een mogelijke vijand worden behandeld. Jazeker, zelfs de wetenschap' . . .

'Ja,' zei Mustapha Mond, 'ook dat is een post op de rekening der stabiliteit. Niet alleen de kunst is overenigbaar met geluk; ook de wetenschap. De wetenschap is gevaarlijk; wij moeten haar zorgvuldig aan kettingen leggen en muilbanden' . . .

'We kunnen niet toelaten dat de wetenschap van haar eigen vruchten teniet doet. Daarom begrenzen wij het gebied van haar onderzoeken zo zorgvuldig – daardoor ben ik bijna naar een eiland gestuurd. Wij laten niet toe dat zij zich met iets anders bemoeit dan met de meest dringende problemen van het ogenblik. Alle andere onderzoeken worden

angstvallig tegengegaan. Het is merkwaardig,' vervolgde hij na een korte pauze, 'te lezen wat de mensen uit de tijd van Onze Ford over wetenschappelijke vooruitgang plachten te schrijven. Ze schijnen zich te hebben verbeeld dat men die eindeloos kon laten doorgaan, zonder met iets anders rekening te houden. Kennis was het hoogste goed, waarheid de opperste waarde; al het andere was secundair en van ondergeschikt belang. Zeker, ook toen begonnen de opvattingen te veranderen. Onze Ford zelf heeft veel gedaan om de nadruk te verleggen van waarheid en schoonheid naar gerief en geluk. De massaproductie eiste deze verplaatsing. Universeel geluk houdt de raderen voortdurend in beweging; waarheid en schoonheid kunnen dat niet. En steeds wanneer de massa's de politieke macht veroverden, ging het natuurlijk meer om geluk dan om waarheid en schoonheid. Maar ondanks alles was het onbepaald wetenschappelijk onderzoek nog steeds geoorloofd. De mensen bleven over waarheid en schoonheid praten alsof dat nog steeds de hoogste goederen waren. Tot aan de tijd van de Negenjarige Oorlog. Die heeft hen tot andere inzichten gebracht. Wat heb je aan waarheid of schoonheid of kennis, als overall om je heen de antraxbommen ontploffen? Toen heeft men de wetenschap voor het eerst onder controle geplaatst – na de Negenjarige Oorlog. De mensen waren toen zelfs bereid om hun begeerten onder controle te laten plaatsen. Voor een rustig leven hadden ze alles over. Sindsdien zijn wij met onze controle voortgegaan. Voor de waarheid is dat natuurlijk niet zo erg goed geweest. Maar het geluk is het zeer ten goede gekomen. Je kunt niet iets voor niets krijgen. Je moet betalen voor het geluk.'

Hier vind je de ontknoping van de discussie tussen John, de wilde, en Mustapha Mond, de verdediger van de 'heerlijke nieuwe wereld'. John verwerpt die tenslotte helemaal.

'Maar waarde wordt niet bepaald door iemands wil,' zei de wilde. 'Zij ontleent haar niveau en haar waardigheid evenzeer aan haar intrinsieke betekenis als aan degene die haar aanprijst.'

'Kom, kom,' protesteerde Mustapha Mond, 'gaat dat niet een beetje te ver?'

'Als u zichzelf veroorloofde over God te denken, zou u zichzelf niet veroorloven door plezierige ondeugden te worden vernederd. U zou een reden hebben om de dingen geduldig te dragen, om de dingen met moed te doen. Dat heb ik bij de Indianen gezien.'

'Dat geloof ik graag,' zei Mustapha Mond. 'Maar wij zijn nu eenmaal geen

Indianen. Een geciviliseerd mens hoeft niets te verdragen dat werkelijk onplezierig is. En wat het doen van de dingen betreft – Ford verhoede dat hij zoiets in zijn hoofd zou halen. De hele maatschappelijke orde zou in de war raken als de mensen iets op hun eigen houtje gingen doen.'

'Maar zelfverloochening dan? Als u een God had, zou u een reden voor zelfverloochening hebben.'

'De industriële civilisatie is alleen mogelijk als er geen zelfverloochening bestaat. Toegeven aan de eigen begeerten tot aan de grenzen die door hygiëne en economie worden gesteld. Anders zouden de wielen ophouden te draaien' . . .

'Maar God is de reden van alles wat edel en mooi en heldhaftig is. Als u een God had . . .'

'Beste jonge vriend,' zei Mustapha Mond, 'de civilisatie heeft volstrekt geen behoefte aan edelaardigheid of heldhaftigheid. Die dingen zijn symptomen van politieke ondoelmatigheid. In een behoorlijk georganiseerde maatschappij als de onze krijgt niemand gelegenheid om edel of heldhaftig te zijn. De omstandigheden moeten volkomen onstabiel worden vóór die gelegenheid kan ontstaan. Waar oorlogen zijn, waar verdeeldheid heerst, waar verleidingen moeten worden weerstaan, voorwerpen van liefde bevochten of verdedigd – daar hebben edelaardigheid en heldhaftigheid natuurlijk enige zin. Maar er zijn tegenwoordig geen oorlogen. Er wordt zorgvuldig voor gewaakt dat men teveel van iemand gaat houden. Er bestaat niet zoiets als politieke verdeeldheid; de mensen worden zo afgericht dat ze alleen maar kunnen doen wat ze behoren te doen. En mocht er door een ongelukkig toeval toch eens iets onplezierigs gebeuren, dan is er altijd nog *soma*, dat je een vakantie van de feiten kan bezorgen. En er is altijd *soma* om je woede te kalmeren, om je met je vijanden te verzoenen, om je geduldig en lijdzaam te maken. In het verleden kon je die dingen alleen door grote inspanning en na jaren van strenge morele oefening bereiken. Nu slik je twee of drie halvegramstabletten en klaar ben je. Iedereen kan tegenwoordig deugdzaam zijn. Je kunt minstens de helft van je moraliteit in een flesje bij je dragen. Christendom zonder tranen – dat is *soma*.'

'Maar de tranen zijn noodzakelijk . . . Er bestaat een verhaal dat een van de oude Indianen ons placht te vertellen, over het meisje van Mätsaki. De jongemannen die met haar wilden trouwen moesten een ochtend in haar tuin werken. Het leek gemakkelijk; maar er waren betoverde vliegen en muskieten. De meeste jongemannen konden niet tegen de beten en steken. Maar degene die het wel kon – die

kreeg het meisje.'

'Heel aardig! Maar in geciviliseerde landen,' zei de beheerder, 'kun je meisjes krijgen zonder dat je voor ze in de tuin hoeft te werken; en er zijn geen vliegen of muskieten die je steken. Die hebben we al eeuwen geleden uitgeroeid.'

De wilde knikte en fronste de wenkbrauwen. 'U hebt ze uitgeroeid. Ja, dat is net iets voor u. Al het onplezierige uitroeien in plaats van het leren verdragen. Of het edeler is de strikken en pijlen van het woeden-de noodlot te verdragen dan de wapens op te nemen tegen een zee van moeilijkheden en er een eind aan te maken door zich ertegen te verzetten . . .

Maar dat doet u geen van beide. U verdraagt niet en verzet u evenmin. U schaft alleen maar de strikken en pijlen af. Het is al te gemakkelijk.'

'Wat u nodig hebt,' vervolgde de wilde, 'is voor de verandering iets met tranen.'

'Daar zit heel veel in,' antwoordde de beheerder. 'Bij mannen en vrouwen moeten de bijnamen af en toe worden geprikkeld.'

'Wat?' vroeg de wilde, niet begrijpend.

'Dat is een van de voorwaarden voor een volmaakte gezondheid. Daarom hebben wij de H.H.S.-behandeling verplicht gesteld.'

'H.H.S.?'

'Hevige-hartstochtsurrogaat. Geregeld eenmaal per maand. We doordringen het hele organisme met adrenaline. Het is het volledige fysiologische equivalent van vrees en woede. . . . zonder een van de ongemakken.'

'Maar ik houd van de ongemakken.'

'Wij niet,' zei de beheerder. 'Wij doen de dingen liever op ons gemak.'

'Maar ik wil geen gemak. Ik wil God, ik wil poëzie, ik wil echt gevaar, ik wil vrijheid, ik wil goedheid. Ik wil zonde.'

'Feitelijk,' zei Mustapha Mond, 'eist u het recht op om ongelukkig te zijn.'

'Om maar niet te spreken van het recht om oud en lelijk en impotent te worden; het recht om syfilis en kanker te hebben; het recht om te weinig te eten te hebben; het recht om vuil te zijn; het recht om voortdurend in angst te leven voor wat er morgen kan gebeuren; het recht om te worden gekweld door allerlei onuitsprekelijke pijnen.'

Er viel een lange stilte.

'Dat eis ik allemaal,' zei de wilde tenslotte.

Mustapha Mond haalde de schouders op. 'U doet maar.'

Opdrachten

1. Maak een afbeelding die de kern/boodschap van het verhaal uitdrukt.
2. Is de heerlijke nieuwe wereld ook nu nog een utopie? Iets voor ver in de 21e eeuw, of is er al een deel van Huxley's toekomstvisioen werkelijkheid aan het worden? Huxley zelf vond dat en hij waarschuwde ertegen. Vind je (a) dat hij gelijk had, (b) dat hij terecht waarschuwde?
3. Stel je voor dat jij, met een tijdmachine of zo, in het jaar 632 na Ford terecht was gekomen. Je had vrij kunnen rondkijken, Soma gegeten, en meegefeest in de grote solidariteitsfeesten op Forddag. Nu was je te gast bij Mustapha Mond. Die had je net uitgelegd dat er geen oorlog meer was, geen bewapeningswedloop, en dat de mensen hun agressiviteit met een HHS-kuur in toom hielden, toen bij hem een wilde werd binnen gebracht: de John uit ons verhaal. Hoe zou jij als Nederlander uit 1984 reageren op hun gesprek? Wat zou jij zeggen als ze na afloop jouw mening vroegen?
4. Heerlijke nieuwe wereld is niet zonder bijbedoeling geschreven. Huxley wilde ermee amuseren maar ook waarschuwen tegen ontwikkelingen die hij als gevaarlijk en nadelig voor de mensheid

beschouwde. In zo'n geval kan je natuurlijk een discussie beginnen over zijn gelijk of ongelijk, maar dergelijke verhalen kan je ook beschouwen als historische bron. Zulke bronnen geven je een indruk van de manier waarop mensen reageerden op veranderingen en opmerkelijke ontwikkelingen in hun eigen tijd. Daardoor krijg je een indruk van hun mentaliteit.

Zo kan je de teksten over de 'heerlijke nieuwe wereld' ook gebruiken als bron voor de mentaliteit van de schrijver toen hij aan dit boek werkte en op die manier eigenlijk bezig was om langs een omweg een commentaar op zijn eigen tijd te schrijven.

Om het je makkelijker te maken volgen een aantal trefwoorden in de linkertabel, rechts daarvan vul je in hoe Huxley reageerde in het begin van de jaren '30 van deze eeuw (wat was dat voor een periode – kijk eens in je geschiedenisboek), en daar weer naast – bij wijze van experiment – wat jij er zelf van vindt, in 1984. Je kunt dan nagaan hoe vreemd, of hoe verwant Huxleys manier van reageren tegenwoordig is. Als de verschillen groot zijn kan jullie leraar misschien helpen bij het zoeken naar een verklaring hiervoor.

	Huxley, 1931	Ik, 1984
techniek/industrie wetenschap maatschappelijke gelaagdheid sociale ontwikkelingen emancipatie oorlog/vrede solidariteit seks liefde vriendschap pijn, gebreken tegenvallers inspanning ontspanning sport consumptie/verbruik drugs het gezin democratie, gelijke rechten voor alle burgers		

Nascholing

Postacademische Cursussen 1984-1985

Hierbij krijgt u een overzicht van de nascholingscursussen geschiedenis voor onderwijsgeven voor het cursusjaar 1984-1985, die onder auspiciën van de Commissie van voorbereiding voor PAO Letteren verzorgd zullen worden door de diverse universiteiten.

Welke cursussen er daadwerkelijk zullen plaatsvinden hangt af van het aantal inschrijvingen: alléén de cursussen waarop vóór 1 juli a.s. voldoende cursisten hebben ingetekend zullen doorgaan.

Uitvoeriger beschrijvingen van de cursussen zijn, gebundeld per vak, verkrijgbaar bij het landelijk bureau voor PAO Letteren, Postbus 7161, 1007 MC Amsterdam, tel. 020-5483021.

Te koop

Algemene Geschiedenis der Nederlanden (15 delen; nieuwwaarde ca. f 1450,-) t.e.a.b.

Tel. 070 - 602057.

Herdruk 'Overleven', 'Suriname', 'De erosie van een hoeksteen'.

Aangezien druk- en portokosten inmiddels weer gestegen zijn is vanaf heden de prijs van *leerlingenmateriaal* verhoogd. Deze is nu als volgt: 1 ex. f 5,50; 2 t/m 10 ex. f 4,50 per ex.; meer dan 10 ex. f 3,50 per ex.

De bestaande nummers zijn nog tegen de oude prijs verkrijgbaar, te weten: 1 t/m 4 ex. f 5,00 per ex.; 5 t/m 10 ex. f 3,50 per ex.; 11 t/m 20 f 3,00 per ex.; meer dan 20 ex. f 2,50 per ex.

Dit geldt dus voor de nummers *no 1 Land zonder Leerplicht*, *no 2 Van Sodom tot Rhijnauwen*.

A. Cursussen over of naar aanleiding van de CSE-onderwerpen in 1985

1) *Thema's uit de Amerikaanse geschiedenis van de twintigste eeuw*. Het bieden van achtergrondinformatie op basis van nieuwe literatuur ten dienste van de voorbereiding op het eindexamen geschiedenis in 1985. Een confrontatie met de bestaande leermethoden en een didactische verwerking van de thema's.

Inlichtingen: drs. J.C.M. van Mook, Vrije Universiteit, Commissie regionale nascholing geschiedenis, tel. 020-25202. Duur van de cursus: 9 uur.

2) *Thema's uit de na-oorlogse geschiedenis van Nederland*. De secties geschiedenis en staatsinrichting in staat stellen in geconcentreerde vorm op de hoogte te geraken van recente onderzoeksresultaten en op basis daarvan de bestaande leermiddelen kritisch te bezien.

Inlichtingen: drs. J.C.M. van Mook, Instituut VL/VU, Commissie regionale nascholing geschiedenis, tel. 020-25202. Duur van de cursus: 9 uur.

3) *Nederland van 1945 tot 1973*. Behandeling van problematiek, nieuwe inzichten en literatuur in verband met het Centraal Schriftelijk Eindexamen 1985. Bekend maken met de sociaal-economische, politieke en culturele ontwikkelingen van Nederland in hun onderlinge samenhang gedurende de periode 1945-1973. Aandacht schenken aan enkele methoden en technieken uit andere wetenschappen omdat die in het voorhanden zijnde bronnenmateriaal regelmatig gehanteerd worden. Deze cursus wordt gegeven te: Nijmegen (Katholieke Universiteit Nijmegen), Groningen (Rijksuniversiteit Groningen), Leiden (Rijksuniversiteit Leiden) en Utrecht (Rijksuniversiteit Utrecht).

Inlichtingen: secretariaat Vakgroep Nieuwste Geschiedenis, tel. 080-512171 (Nijmegen), Faculteitsbureau Letteren, tel. 050-115883 (Groningen), mw. I.C. Leenstra, tel. 071-148333 toestel 3097/3118 (Leiden) en drs. E. Nijhof tel. 030-534074 (Utrecht). Duur van de cursus: 9 uur.

4) *De Verenigde Staten in de jaren 1933-1973*. De ontwikkeling van de binnenlandse en buitenlandse politiek van de Verenigde Staten: de economische militaire en politieke relatie met West-Europa en de Derde Wereld. Het aanreiken van

vakinhoudelijke en vakdidactische informatie/criteria ter beoordeling van (les)materiaal. Het accent zal onder andere liggen op de na-oorlogse situatie en gebeurtenissen. Deze cursus wordt gegeven te: Utrecht (Rijksuniversiteit Utrecht), Groningen (Rijksuniversiteit Groningen) en Leiden (Rijksuniversiteit Leiden).

Inlichtingen: dr. M. van Rossum, tel. 030-534049 (Utrecht), Faculteitsbureau Letteren, tel. 050-115883 (Groningen) en mw. I.C. Leenstra, tel. 071-148333 toestel 3097/3118 (Leiden). Duur van de cursus: 9 uur.

B. Cursussen over andere onderwerpen.

5) *Slavernij en vrije arbeid in de Grieks-Romeinse oudheid*. Het aanreiken van nieuwe kennis over de huidige stand van de wetenschap over slavernij/vrije arbeid, het gebruik van antieke teksten en up to date audiovisueel materiaal. Er wordt bekeken of schoolboeken en dergelijke nog wel een juiste voorstelling van zaken geven.

Inlichtingen: prof. dr. L. de Blois, Katholieke Universiteit Nijmegen, tel. 080-512198/582373. Duur van de cursus: 8 uur.

6) *Midden-Oosten en Islam*. Inzicht geven in een aantal aspecten van de cultuur van het Midden-Oosten. Aan de orde komen onder andere: de Islamitische visie op geschiedenis, beginselen van de Islam, sociale structuren, met name stad en platteland, en Islamitisch fundamentalisme. Deze cursus is speciaal gericht op docenten geschiedenis.

Inlichtingen: dr. A.W.F.M. van de Sande, Sectie Geschiedenis van de Katholieke Universiteit Nijmegen, tel. 080-512174. Duur van de cursus: 12 uur.

7) *Locale en regionale geschiedenis*. Het belichten van recente ontwikkelingen bij de bestudering van locale en regionale geschiedenis, teneinde de docenten beter in staat te stellen in te gaan op de geschiedenis van hun streek of stad. Een uitwerking van aspecten uit de geschiedenis van Utrecht en omgeving als voorbeeld.

Inlichtingen: drs. G. Trienekens, Rijksuniversiteit Utrecht, Instituut voor Geschiedenis, tel. 030-534136. Duur van de cursus: 18 uur.

8) *Het huidige China*. Onderdelen die aan de orde komen: China en het buitenland sinds 1839: in hoever zijn termen als 'imperialisme' en 'kolonialisme' van toepassing, de strijd tegen Japan, de republiek China (1911 tot heden), de volksrepubliek China (1949 tot heden) en aspecten van de Chinese cultuur. De cursus wordt verzorgd door het Sinologisch Instituut te Leiden, en gegeven te Groningen. Inlichtingen: mw. I.C. Leenstra, Rijksuniversiteit Leiden, Bureau onderwijskundige opleiding van leraren, tel. 071-148333 toestel 3097/3118. Duur van de cursus: 9 uur.

9) *Vrouwengeschiedenis*. Het bijbrengen van kennis en vaardigheden terzake van vrouwenstudies in het algemeen en vrouwengeschiedenis in het bijzonder. Onderdelen die aan de orde komen: Wat zijn vrouwenstudies en wat is vrouwengeschiedenis. Huwelijk, gezin en sexualiteit in verschillende tijden en culturen. Deze cursus wordt gegeven te Amsterdam door de Vrije Universiteit en de Universiteit van Amsterdam.

Inlichtingen: secretariaat der subfaculteit geschiedenis tel. 020-5483036 (Vrije Universiteit) en J. Poelstra, afdeling Vrouwenstudies Letteren, tel. 020-5253872 (Universiteit van Amsterdam). Duur van de cursus: 24 uur.

10) *Anti-fascistische vorming*. Het verschaffen van kennis en vaardigheden, die inhoud kunnen geven aan anti-fascistische vorming op school. Onderdelen die aan de orde komen: inleidend deel over kritische en historische benadering en hantering van het begrip fascisme, ervaringen met anti-fascistische vorming en vakoverstijgende benadering en attitudevorming. Inlichtingen: secretariaat van de subfaculteit geschiedenis, Vrije Universiteit, tel. 020-5483036. Duur van de cursus: 30 uur.

11) *Geschreven bronnen in het kunstgeschiedenisonderwijs*. Een introductie in de relatie tussen geschreven bronnen en visueel beeld in de kunstgeschiedenis en didactische procedures voor toepassing in de klas. Het leren interpreteren van eenvoudige kunsthistorische bronnen. Inlichtingen: drs. B. Koevoets, Rijksuniversiteit Leiden, tel. 071-148333 toestel 7291. Duur van de cursus: 15 uur.

VGN - nieuws

Actiedag geschiedenis

Het Nederlands Historisch Genootschap organiseert in samenwerking met de VGN op donderdagmiddag 19 april 1984 een middag over de vraag van de huidige waarde van het vak geschiedenis en het opgaan ervan in een vak maatschappijwetenschap of mens en maatschappij.

De plaats van samenkomst is de aula van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Aanvang is 13.00 uur; einde 17.00 uur.

De bedoeling is, dat er een viertal sprekers ongeveer 15 à 20 minuten hun mening geven over de betekenis van het vak geschiedenis, waarna een plenaire discussie zal plaats vinden.

Het bestuur van de VGN hoopt op een grote belangstelling van de kant van haar leden en wekt hen op deel te nemen aan deze 'actiedag' voor het vak.

Het symposium wordt georganiseerd door de onderwijscommissie van het Nederlandse Historisch Genootschap, in welke commissie ook de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland (VGN) vertegenwoordigd is. Het Historisch Genootschap telt ruim 1700 historici onder zijn leden, in de VGN zijn ca. 2300 docenten op historisch terrein, uit alle sectoren van het onderwijs, georganiseerd. Verdere informatie: Historisch seminarium, Herengracht 286, 1016 BX Amsterdam. Tel. 020 - 52 52 650.

De leden van de onderwijscommissie, prof. dr. M.C. Brands, voorzitter, prof. dr. J. Bank, drs. E. Boerhout, prof. dr. M.G. Buist, dr. G. Groenhuis, dr. N.J. Maarsen.

Didaktiekcommissie

Op 2 en 3 november 1984 organiseren de afdeling Geschiedenis van de Lerarenopleiding Zuid West Nederland (Delft) en de Didaktiekcommissie van de VGN een conferentie voor geschiedenisleraren. Het zal een werkconferentie worden onder de titel: *Gedifferentieerd werken in de geschiedenis*. Door zelf te oefenen ervaren de deelnemers enkele mogelijkheden en moeilijkheden wat betreft differentiatie. Er zal ook informatie worden gegeven over verschillende modellen van differentiatie en de achterliggende ideeën, en over praktijkervaringen met zulk materiaal. Deze conferentie is niet alleen bedoeld om

alternatieven te bieden voor het Mavo-project. Ook voor Havo/Vwo en het lager en middelbaar beroepsonderwijs worden mogelijkheden voor differentiatie duidelijk gemaakt. De nadruk zal liggen op het maken van gedifferentieerd materiaal. De conferentie zal gehouden worden in de omgeving van Delft. In volgende Kleio's zal informatie worden gegeven over de inschrijving en over de onderwerpen van de conferentie.

Sectie Pedak-Basisonderwijs

Samenstelling bestuur

Het bestuur van de sectie Pedagogische Academies - Basisonderwijs heeft enige wijzigingen ondergaan. Na het vertrek van Jan Engbers en van Fokko Dijkstra bleek het - in deze voor onze onderwijssectoren bepaald niet opwekkende tijd - toch weer mogelijk mensen te vinden om de PEDAK-Basisonderwijs-werkzaamheden voort te zetten.

Als nieuwe leden zijn tot het sectiebestuur togetreden Anita Burlett, werkzaam aan de Nijmeegse PABO i.o. 'De Klokkenberg' en Wietse Blink, afkomstig uit het basisonderwijs (een onderwijzer met specialisatie geschiedenis). Met de komst van Wietse Blink is in het sectiebestuur nu voor het eerst ook formeel-officieel het basisonderwijs vertegenwoordigd. Een wens van vele sectiebestuursleden is daarmee in vervulling gegaan. Het is een kleine stap op weg naar verdere contacten tussen de VGN en het basisonderwijs; contacten, waarvoor het sectiebestuur zich zal blijven inzetten.

Werkzaamheden

Het sectiebestuur vergadert maandelijks. In de eerste maanden van 1984 lag de nadruk op de veel tijd en energie vergende voorbereidingen van de PABO-studiedag op 30 maart: 'De historische component van Mens & Maatschappij in de PABO'. Daarnaast werkten we op verzoek van het Algemeen Bestuur van de VGN aan een pre-advies over een conceptnota van de projectgroep Leerplanontwikkeling Basisonderwijs (LOB) van de SLO: 'Wat krijgen ze op de basisschool?' 'Enkele kennisgebieden'. Over de uiteindelijke nota hopen we later in 'Kleio' te kunnen berichten.

Geschiedenis in een schoolwerkplan van een basisschool 15

Jarenlang heeft het sectiebestuur PEDAK-Basisonderwijs uitgaven op geschiedenisgebied voor de basisschool kritisch geanalyseerd. Dit heeft resulterend in een serie in 'Kleio' gepubliceerde consumentenrapporten, die in fotocopiëvorm

veelvuldig hun weg gevonden hebben in het onderwijs, zowel naar basisschoolteams als naar onderwijsbegeleidingsdiensten.

Nog steeds is er geen consumentenrapport over de eerste geïntegreerde methode voor de zaakvakken *'Wereldverkenning'*. Afgezien daarvan had het sectiebestuur het idee dat uitgevers weinig nieuwe plannen hadden op het gebied van geschiedenis-methoden.

Immiddels is al wel duidelijk geworden, dat het hier om een stilte voor een enorme storm ging. Alom wordt er bij uitgeverijen gewerkt aan nieuwe methoden, speciaal voor geschiedenis, zelfs bij de uitgeverij van de methode *'Wereldverkenning'*. De rij is onlangs geopend met *'Op zoek naar vroeger'* van Bill Venema (Dijkstra, Groningen), waarvan onlangs de voorloper en deel I verschenen. En zover ons nu bekend is zullen er zeker nog drie, misschien zelfs wel vier nieuwe geschiedenismethoden volgen!

Vanwaar ineens die uitgeversactiviteiten? Allerlei motieven zullen hierbij een rol spelen, zoals marktanalyses en eigen voorkeuren. Zeer zeker is hier echter ook de invloed merkbaar, die uitgaat van SLO-publikaties, zowel van de projectgroep Leerplanontwikkeling Basisonderwijs (LOB) als van de projectgroep Sociale Wereldoriëntatie (3250).

In voorlopige publikaties van deze projectgroepen (overigens van dezelfde schrijvers!) heeft zich langzamerhand een visie op (sociale) wereldoriëntatie in het schoolwerkplan ontwikkeld, die als volgt te karakteriseren is:

In een schoolwerkplan van een basisschool kan

– een hoofdstuk over wereldoriëntatie voorkomen, waarbij de thema's onder meer inhouden krijgen vanuit geschiedenis en/of

– een hoofdstuk sociale wereldoriëntatie, waarin het gaat om een integratie van geschiedenis-, aardrijkskunde- en maatschappijleer-inhouden en/of

– een hoofdstuk over alleen maar geschiedenis.¹

Alle drie vormen zijn momenteel ook te onderscheiden in het onderwijs, al overheerst wel het onderwijs in aparte vakken. In een overzicht van de resultaten van een CITO-enquête (met een respons van 929 van de 1500 aangeschreven scholen) luidt de conclusie (d.d. september 1983): *'Als algemene conclusie kunnen we stellen, dat de meeste scholen zich vooral richten op de afzonderlijke vakken met gebruik van de bestaande methoden, terwijl de integratie gerealiseerd wordt via het nu en dan doen van geïntegreerde projecten. Scholen die zich helemaal los gemaakt hebben van de klassieke zaakvakken en*

*vooral uitgaan van de keuzes van de leerlingen, waren slechts een kleine minderheid.'*²

Bij de SLO wordt gedacht, het CITO enquêteert, maar wat gebeurt er in de praktijk? Dankzij het Informatiepunt Basisonderwijs (IPB) beschikken we over meer empirische onderwijsgegevens dan ooit te voren. In de reeks *'Informatie over basisonderwijs'* verschijnen aan de lopende band verslagen vanuit de onderwijspraktijk, waaronder ook verschillende op het gebied van wereldoriëntatie.

Het is misschien wel eens goed om uit die IPB-reeks een publikatie naar voren te halen van een schoolteam, dat bewust gekozen heeft voor het loslaten van de scheiding in zaakvakken. Zonder dat ze daarmee overigens thuishoren in de categorie van het CITO 'uitgaan van de keuzes van de leerlingen.'

Als nummer 418 verscheen in de serie *'Informatie over basisonderwijs'* een verslag van het schoolteam van de basisschool 'Het Ruimteschip' in Hoogezand-Sappemeer onder de titel *'Wereldoriëntatie, een proces'*.³ Dit door Albert Kuiper en Simy Bijlholt samengesteld verslag geeft een duidelijk beeld van een schoolteam, dat via vallen en opstaan probeert zelf inhoud te geven aan het deelschoolwerkplan 'wereldoriëntatie'. Boeiend is te lezen hoe dit team geprobeerd heeft vanuit een algemene onderwijsdoelstelling, die gebaseerd werd op de leerlingen, de wijk en het team, te komen tot een thematische aanpak voor wereldoriëntatie, waarbij geschiedenis een bijdrage levert aan de verschillende thema's.

In dit verslag wordt de titel volledig waargemaakt: wereldoriëntatie, een proces. Goed is beschreven hoe al zoekende het team geleidelijk een idee kreeg van de voor deze school meest wenselijke wereldoriëntatie-aanpak. Dit kreeg vorm in vaststaande thema's, in ruimte voor open thema's, in een grondige bezinning op een longitudinale ontwikkelingslijn voor de vaardigheden, in bezinning op benodigde korte cursussen en op benodigde hulpmiddelen, zoals bijvoorbeeld de tijdbalk. Ook het verslag van de worsteling van het team met het intercultureel inkleuren van het wereldoriëntatie-onderwijs is de moeite van het lezen waard.

'Wereldoriëntatie, een proces' is een verslag uit de praktijk: iedere stap wordt erin duidelijk gemaakt. Dat heeft het voordeel dat anderen beter tot een eigen standpunt kunnen komen. 'Willen wij het ook zo of anders?' En daar ligt dan ook de grote waarde en het nut van de IPB-publikaties.

Met het bovenstaande wil niet gezegd zijn, dat in Hoogezand-Sappemeer de

ideale opzet voor wereldoriëntatie ontwikkeld is. Wel, dat deze IPB-publikatie zo werd opgezet, dat duidelijk blijkt langs welke weg dit schoolteam gegaan is om een geschikte vorm voor wereldoriëntatie voor zichzelf te vinden. Daarbij worden alle problemen vermeld, evenals trouwens de gekozen oplossingen. Hierdoor is dit een nuttige publikatie voor teams die nog 'onderweg' zijn.

De rol van geschiedenis in het schoolwerkplan van deze school komt slechts uiterst fragmentarisch aan de orde, omdat alleen maar exemplen van onderdelen van het schoolwerkplan gegeven worden. Toch krijgt men wel een duidelijke indruk van de bijdrage, die geschiedenis in het geheel van wereldoriëntatie levert. *'Wereldoriëntatie, een proces'* is geen baanbrekende publikatie, maar wel een heel nuttig verslag uit de onderwijspraktijk.

Cees van der Kooij

Noten

1. SLO *Wat krijgen ze op de basisschool? Enkele kennisgebieden*. (Concept), Enschede 1983, pag. 67-68.
2. Resultaten van een enquête naar de onderwijspraktijk betreffende wereldoriëntatie in de basisschool. CITO, Arnhem 1983.
3. Albert Kuiper en Simy Bijlholt, *Wereldoriëntatie, een proces*. Het Ruimteschip, Hoogezand 1983, IPB Nr. 418. Postbus 7888, 1008 AB Amsterdam.

Kroniek

Historische teksten

In 1972 startte het Katholiek Pedagogisch Centrum voor de Landelijke Centra de uitgave 'Historische Teksten'. Er was toen veel behoefte aan materiaal, waarmee leerlingen zelf bezig kunnen zijn. Leraren besteedden veel tijd en energie aan het vervaardigen van zulk materiaal. De idee was, dat onderlinge uitwisseling in een 'pool' veel tijd en energie zou kunnen besparen. Leraren sturen hun materiaal in, het KPC verspreidt het tegen kostprijs.

Thans is besloten geen nieuwe map meer aan te maken. De stroom van binnenkomende teksten blijkt al twee jaar uitgedroogd. Er komt bij de redactie nauwelijks nog iets binnen. Het zou extra tijdsinvestering vragen om de uitgave te laten groeien, door bijvoorbeeld leraren uitdrukkelijk aan te zoeken er iets voor te schrijven.

Die tijd is er niet en anderen hebben inmiddels de functie van de 'Historische Teksten' overgenomen. Uitgewerkte thema's kan men nu vinden in het blad van de VGN 'Kleio Didactica' en in de uitgave 'Geschiedenis in de klas' van Gottmer. Ook vindt men in de huidige geschiedenis-methoden veel meer zelfwerkzaamheids-materiaal dan tien jaar geleden het geval was. Kennelijk is er minder behoefte onder leraren om nog zelf materiaal te vervaardigen. We trekken daaruit de consequentie, dat onze service in dat opzicht niet meer nodig is. We zijn ervan overtuigd, dat de 'Historische Teksten' wel gedurende een tiental jaren een brugfunctie hebben vervuld.

Is de binnenkomende stroom vrijwel opgedroogd, de uitgaande stroom allerminst. De mapjes worden nog steeds in grote aantallen besteld, met name de mapjes die een afgerond thema bevatten. Er is geen reden om deze service te staken. De mapjes kunnen daarom onbeperkt besteld blijven worden. Wij blijven ze herdrukken zolang er belangstelling voor bestaat. De prijs is nog steeds f 1,50 per mapje, vermeerderd met portokosten. Tenslotte blijft de mogelijkheid bestaan (al is die voor de gebruiker zeker duurder) om zelf de teksten voor intern gebruik op de school te vermenigvuldigen.

Een overzicht van de bestaande mapjes kan op aanvraag worden verstrekt door de afd. Bestellingen, K.P.C., postbus 482, 5201 AL 's-Hertogenbosch. Aan dat adres kunnen ook bestellingen worden gericht.

P.H.F. Gieles.

Ruslandbulletin

Het komende nummer van het Ruslandbulletin is gewijd aan het tijdperk van Nicolaas II. Tal van specialisten hebben de jaren voor het uitbreken van de Russische Revolutie van verschillende kanten belicht.

Marc Jansen voerde de redactie en schreef de inleiding voor dit nummer *Rusland onder de laatste tsaar*. W.H. Roobol beschreef *De mislukte aanloop tot parlementaire democratie*. Michael Ellman behandelt *De industriële ontwikkeling van Rusland van het midden van de jaren tachtig van de vorige eeuw tot de eerste wereldoorlog*. J.W. Bezemer volgt met *De landbouwhervorming van Stolypin*. Gevolgd door Martin van den Heuvel *Een tsaar van niks*, Marc Jansen *Van tsaar tot martelaar: Nicolaas II na zijn aftreden*. Hans Driessen *Roebels, postzegels en zilverlingen* over de geheime agenten. Renée Postma over *Antisemitisme onder Nicolaas II*, Wil van den Bercken over *De Rus-*

sische godbouwers, K. van het Reve over *De schrijver en het regime*. Bruno Naarden *Was de revolutie onvermijdelijk?* en tot slot Bert Lanting die *Foto's van het Rusland van Nicolaas II* bespreekt.

U kunt een nummer bestellen door f 5,— over te maken op postgiro 3625561 tnv Ruslandbulletin, Hilversum o.v.v. Nicolaas II. Pijnsopgave voor meer nummers tegelijk geeft mw. Starink tel. 035-12017.

Clio – eten en drinken in de negentiende eeuw

Naast de algemeen bekende uitgaven van Keesing – Reflector, Blikopener en Antenne – wordt er voor het Nederlands taalgebied ook in België een 'leerlingenkrant' uitgegeven, 'Clio'. In tegenstelling tot de Nederlandse versie is de Belgische duidelijk gericht op het verleden en de geschiedenis als 'vak apart'.

Een voorbeeld daarvan is het nummer van februari 1984, *Eten en Drinken in de negentiende eeuw*. Het dineren van de rijken en het eten van de armen worden in korte artikelen aan de hand van allerlei bronnenmateriaal tegenover elkaar gezet.

Het karige menu van de laagste catagorieën van de bevolking, de uitvinding van de margarine, de creatie van de 'poulet Marengo' op het gelijknamige slagveld in Italië, en de negentiende eeuwse haute cuisine – een onderwerp waarbij de haren van de minder fijnbesnaarde gourmets onder ons ten berge zullen rijzen – komen onder meer aan de orde.

Clio is een uitgave van Helios, p/a Uitgeverscentrum, Kapelsestraat 222, B-2080 Kapellen, België.

Prijs per los nummer f 2,20, individueel jaarabonnement f 18,90.

Willem van Oranje

Van 5 juni t/m 26 augustus 1984 wordt in Het Prinsenhof in Delft een grote tentoonstelling georganiseerd i.v.m. de herdenking van de dood van Willem van Oranje (10 juli 1584). In de tentoonstelling wordt aandacht besteed aan het leven en de persoon van de Prins en aan de mensen om hem heen.

Naar aanleiding van deze tentoonstelling wordt lesmateriaal gemaakt voor het voortgezet onderwijs. In dit lespakket wordt opgenomen: allerlei informatie over het leven van Willem van Oranje; bronnen- en illustratiemateriaal; en suggesties voor verschillende werkvormen in de klas. Het pakket bevat leerlingen- en docentenmateriaal.

Dit lesmateriaal is beschikbaar vanaf 14 mei a.s. In het mei-nummer van Kleio zullen verdere mededelingen worden gedaan over de inhoud van het pakket en voor welke klassen of niveau's het bruikbaar is. Dan is ook de prijs van het pakket bekend.

Het lespakket wordt mede samengesteld door geschiedenis-studenten van de Lerarenopleiding Zuid West Nederland in Delft. Het is te zijner tijd te verkrijgen bij Museum Het Prinsenhof in Delft, waar u ook inlichtingen kunt vragen.

Archeologisch symposium

Ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de 'Coördinatie Commissie van Advies inzake Archeologisch Onderzoek binnen het ressort Rotterdam' zal een archeologisch symposium worden gehouden onder de titel:

LANDSCHAP EN BEWONING ROND DE RIJNMOND, 9000 voor Chr. tot 1300 na Chr.

op 5 en 6 oktober 1984 in de nieuwe Gemeentebibliotheek, Hoogstraat 110, Rotterdam.

Aan het symposium zullen de volgende sprekers meewerken

dr C.C. Bakels
drs J.C. Besteman
prof. dr J.H.F. Bloemers
prof. dr D.P. Blok
drs M. Brouwer
E.J. Bult
drs A.J. Guiran
drs D.P. Hallewas
drs R.M. van Heeringen
ing. C. Hoek
prof. dr L.P. Louwe Kooijmans
drs P.J.A. van Mensch
T. Oost
drs J.F. van Regteren Altena
B. Thoen-Augustijn
drs M.C. van Trierum

Inlichtingen worden verstrekt door: Secretariaat Archeologisch Symposium, p/a Bureau Oudheidkundig Onderzoek, Wijnhaven 25, 3011 WH Rotterdam. Het programma met nadere gegevens zal begin juni op aanvraag worden rondgestuurd.

Over Veiligheid en Vrede

Het ministerie van buitenlandse zaken geeft onder deze naam een fraai ogend boekje (75 blz.) uit. Voor informatie en discussie, aldus de toelichting van de minister in het voorwoord. U kunt het, gratis, aanvragen bij het ministerie; postbus 20061, 2500 EB 's Gravenhage. Medewerkers van het ministerie zijn bereid om voor groepen leraren 'discussie-

bijdragen of spreekbeurten' te verzorgen (inlichtingen tel. 070-614941, toestel 2401).

Kent u ook de Stichting Vredesopbouw (Parkstraat 9, 3581 PA Utrecht, 030-316925 – gratis folders over haar publicaties met het oog op het onderwijs op aanvraag)?

Den Haag werkt – Een arbeidersgezin aan het begin van de 20ste eeuw

Van 25 febr. tot 14 okt. 1984 organiseert het Haags Gemeentemuseum een tentoonstelling over het leven van een arbeidersgezin. Dit stukje stadsgeschiedenis is in Den Haag als hoofdstad, ambtenarenstad en regeringsstad tamelijk verwaarloosd. Aan de hand van een gefingeerd arbeidersgezin, Arnold en Stien Meyer en hun vijf kinderen komen allerlei aspecten aan de orde.

Bij de tentoonstelling hoort een catalogus, die ook als boek gelezen kan worden. Na hoofdstukjes over Arnold en Stien in 1905 en 1909, waarin een beeld gegeven wordt van de tijd, volgen stukken over 'Werken' (Den Haag als industriestad), 'Wonen' (hofjes, etagewoningen en woningwet), 'Uitgaven', 'Ontspanning' en 'Onderwijs'. Als laatste moeten genoemd worden de liefdadigheid en een beginnende arbeidersorganisatie.

Dit stuk regionale geschiedenis is uiteraard interessant voor 'Haginezen'. Voor een bezoek met klassen, gezien de aard van de behandelde zaken liever wat oudere leerlingen, moet de leraar(es) de zaak wel zelf bewerken, een geprogrammeerde aanpak vanuit het museum ontbreekt.

De catalogus (f 10,—) is een soort boek geworden, zeker geschikt voor de schoolbibliotheek; hij is niet 'tentoonstellinggebonden'. De lijst met literatuur en geraadpleegde bronnen geeft informatie over de manier waarop het project is opgezet en bevat veel titels wanneer u zelf met een klas iets wil uitzoeken.

Recensies

Tijdschriften – vakwetenschap

'*Te Elfder Ure*' 34 (sept. 1983); Geschiedenistheorie 2. Het Thompson – Anderson debat.

Te Elfder Ure heeft, na een hier eerder besproken aflevering 'Geschiedenistheorie 1,' alweer enige tijd geleden ook 'Geschiedenistheorie 2' het licht doen zien. Ging het eerste in op 'Nouvelle Histoire'

en structuralistisch-marxisme-op-z'n-Frans, dit tweede nummer besteedt aandacht aan marxisme en geschiedschrijving in Groot-Brittannië. De titel van Geschiedenistheorie 2: 'Het Thompson – Anderson debat' doet vermoeden dat het ook hier weer gaat om de discussie tussen 'empirisme' en 'strukturalisme' (hetzelfde als tussen 'naïef gezond verstand' en 'intellectualistische hoovaardij'?). Dat is slechts gedeeltelijk het geval omdat deze bundel meer omvat dan de titel doet vermoeden.

Inderdaad treffen we een uitvoerige weer-gave en evaluatie van het Thompson – Anderson debat aan, van de hand van Pieter-Jan Mol. Het is informatief, maar wel weer de bekende stevige (dat wil niet per se zeggen: taaie) kost die zo kenmerkend is voor theoretische debatten binnen en over het gebied van marxistische wetenschap.

Daarnaast vinden we tevens een veel meer historiografisch overzicht van de 'linkse geschiedschrijving in Engeland'. Gerard Kuys behandelt de ontwikkelingen binnen de (liberaal)radicale, de romantisch-anarchistische, de populistische en de orthodox-communistische tradities van geschiedschrijving vanaf de jaren '30 tot en met Nieuw Links. Hij laat de ruzies en overlappings binnen en tussen dit bonte gezelschap historici zien en wijst telkens weer op de directe relatie die men voelde en uitdroeg met de 'echte' politieke strijdpunten van de dag.

Deze twee lijvige artikelen (beide zo'n 60 pagina's) gaan vergezeld van kleinere fragmenten uit het werk van Thompson en Anderson. Verder treffen we een merkwaardig genre aan, dat misschien het best betiteld kan worden als 'veredeld uittrek-sel': een samenvatting van Thompsons 'The Poverty of Theory' en van Andersons 'Passages from Antiquity to Feudalism' in samanhang met zijn 'Lineages of the Absolutist State'. Op het eerste gezicht een wat dubieuze operatie, vond ik. Bij nader inzien toch eigenlijk gewoon handig, zeker als je er toch (nooit?) toe komt die boeken zelf eens goed te lezen.

Een derde sectie van artikelen is gegroepeerd rond de titel 'Methoden' en is dan ook nogal hybride van aard. Er wordt een vertaling geleverd van een leuk artikel van Peter Burke over de receptie van de Franse Annales-geschiedschrijving door verschillende generaties Engelse historici. Een confrontatie van twee verschillende kenniswerelden, die toch een beetje op elkaar gingen lijken.

Selma Leydesdorff geeft een overzicht van de lotgevallen en produktie van de 'History Workshop' (1966-1982), een beweging gelieerd aan het (vakbonds) 'Rus-

kincollege' te Oxford. Vanaf 1976 wordt er een tijdschrift uitgegeven, 'History Workshop, a journal of socialist and feminist historians,' dat gekarakteriseerd kan worden als minder theoretisch dan de *New Left Review* en minder vakmatig dan *Past and Present*. De History Workshop wordt getypeerd als een breed forum voor ondogmatisch links met interessante nieuwe werkwijzen en methoden. Leydesdorff maakt er een beetje een reclamefolder van. Ook in haar beschrijving echter worden de prijzen vergeven aan 'groten' als George Rudé, Edward Thompson, Christopher Hill en Eric Hobsbawm. En die zijn toch meer als inspiratiebron voor, dan als gevolg van de History Workshop te beschouwen.

Al met al: hier en daar pittige kost, maar voor wie geïnteresseerd is in zowel linkse historiografische tradities in Engeland, als in de stand van zaken in het marxistische historische kamp nu, wordt goed bediend.

Ed Jonker

De Negentiende Eeuw

In 1976 werd de werkgroep De Negen-tiende Eeuw opgericht en in het volgende jaar verscheen het eerste nummer van zijn gelijknamig tijdschrift.

Een blik op de inhoudsopgave van de tot nu toe verschenen nummers maakt duidelijk dat het hier om een tijdschrift gaat, dat – howel de werkgroep zich ten doel stelt de studie van die periode in de ruimste zin te bevorderen – een duidelijk cultureel accent heeft. Er wordt veel aandacht besteed aan niet altijd vooraanstaande figuren en verschijnselen uit het Nederlandse literaire verleden. Daarnaast krijgen de schilderkunst en ontwikkelingen in de natuur- en medische wetenschappen regelmatig aandacht in beschouwingen, die aspecten van de negentiende eeuw aan de orde stellen, welke in de geschiedschrijving over die eeuw bij alle aandacht voor politiek en sociaal-economische ontwikkelingen nogal eens overgeslagen worden en in schoolboeken ook nauwelijks aandacht krijgen.

De werkgroep organiseert jaarlijks een symposium over een onderwerp dat dan vanuit verschillende hoeken belicht wordt. In de afgelopen jaren ging het om onderwerpen als het jaar 1848, de ontstaansgeschiedenis van het Rijksmuseum, de Taalen Letterkundige Congressen in de 19e eeuw, de voor- en nadelen van de Belgische opstand voor Noord en Zuid, ontspanning en vermaak in de 19e eeuw en het genootschapsleven. De lezingen van een symposium worden steeds in een speciale aflevering van het tijdschrift gepubliceerd.

Naast artikelen over b.v. idealisme en naturalisme, drug- en medicijngebruik, een spiritisch genootschap en de denkbeelden van de medische wereld over 'de vrouw' bevat elk nummer van het tijdschrift een overzicht van nieuw verschenen literatuur over de 19e eeuw (zowel boeken als tijdschriftartikelen) naar onderwerp gerangschikt, boekbesprekingen, aankondigingen van tentoonstellingen, bibliotheken en andere instellingen, overzichten van negentiende eeuwse tijdschriften en bibliografieën van jeugd- en kinderboeken uit die tijd. Het blad is daardoor een ware Fundgrube voor ieder die wat meer te weten wil komen over of onderzoek wil doen naar aspecten van de 19e eeuwse maatschappij.

Een kleine kanttekening wil ik hierbij toch maken: de beschouwingen over het Nederlandse culturele leven in de 19e eeuw worden soms meer vanuit twintigste eeuws standpunt bekeken dan tegen hun negentiende eeuwse achtergrond geplaatst. Een voorbeeld hiervan las ik in het artikel van Ruth Weber 'De medische wereld over "de vrouw"' (zesde jaargang, nummer 1, maart 1982, pp.2-20). Zij beschrijft de verschillende manieren waarop psychiaters dachten over de vrouw als zenuwlijderes, de verklaringen die men voor deze ziekte gaf en de verschillende behandelingsmethoden die werden toegepast. Hoe er gedacht werd over de vrouwelijke seksualiteit brengt zij in verband met de rol die men de vrouw toedacht in de maatschappij: in beide gevallen stond het moederschap centraal. De conclusie van de schrijfster dat men – ook de vrouwelijke artsen – alle mogelijke moeite deed om de vrouw op haar traditionele plaats te houden, is vanuit 1982 bekeken voor de hand liggend. Indien zij echter de discussies in de vrouwenbeweging comstreeks 1900 meer in haar beschouwing had betrokken, was haar conclusie waarschijnlijk genuanceerder geweest. Voor een deel van de vrouwenbeweging was het moederschap nl. een argument om de vrouw van haar traditionele ondergeschiktheid te bevrijden. Ruth Weber noemt dit argument wel elders in haar artikel, maar stapt er in haar conclusie m.i. te gemakkelijk overheen. Dat neemt niet weg dat het artikel met zijn uitgebreide citaten veel informatie geeft en boeiend is om te lezen.

Het tijdschrift wordt uitgegeven door Martinus Nijhoff en de abonnementsprijs bedraagt f 30,— per jaar. Ook oude jaargangen en losse nummers kunnen nog besteld worden.
Fia Dieteren

Tijdschriften - School en didaktiek

Vredesopbouw, januari 1984 (21e jaargang, nr. 1)

Het januari-nummer van 'Vredesopbouw' (Parkstraat 9, 3581 PA Utrecht) bevat een verslag van een symposium over vredesonderwijs, dat in oktober 1983 ter gelegenheid van de afronding van het INVRO-project gehouden werd, de oproep om te komen tot de oprichting van een Vereniging Pedagogen voor de Vrede (correspondentie-adres: vakgroep wijsgerige en historische pedagogiek, drs. L.J.A. Vriens, Postbus 80140, 3508 TC Utrecht) en een uitermate nuttig overzicht van in 1983 verschenen publikaties, projecten e.d. op het gebied van vredesopvoeding en vredesonderwijs.

Geschichte in wissenschaft und unterricht, januari 1984

Het januari-nummer van 'Geschichte in Wissenschaft und Unterricht' (een gezamenlijke uitgave van Friedrich en Klett, Im Brande 15, 3016 Seelze – West-Duitsland) is meer gericht op wetenschap dan op onderwijs. Met een beetje goede wil is het te beschouwen als een themanummer over Duitse geschiedenis.

Verreweg de meeste ruimte wordt ingenomen door de rubriek 'Literaturbericht', waarin Helmut Grieser recente literatuur over de 'Deutsche Geschichte seit 1945' beschrijft en met nadruk analyseert op een groot- of een kleinduitse visie (met van zijn kant een duidelijke voorkeur voor de eerste!).

Verder bevat dit nummer twee geschiedtheoretische bijdragen. Agnes Blänsdorf doet verslag van studiedagen in Berlijn: 'Die Rolle der Nation in der deutschen Geschichte.' Ze doet dat zo duidelijk, dat in haar verslag kernachtig een groot aantal uiteenlopende opvattingen aan te treffen is over het Duitse nationale gevoel in de loop der geschiedenis.

Irmline Veit-Brause doet een poging om strijd tussen historici in Duitsland te analyseren aan de hand van een algemeen wetenschapstheoretische indeling, ontworpen door Thomas Kuhn. Haar bijdrage 'Zur Kritik an der "Kritischen Geschichtswissenschaft."' Tendenzwende oder Paradigmawechsel?' geeft een goed beeld van de discussies, die momenteel in Duitsland tussen historici aan de gang zijn en die naar de mening van de schrijfster heftiger gevoerd werden dan op grond van de werkelijke tegenstellingen nodig cq. wenselijk is.

Rijksmuseum – Kunst-Krant oktober, november, december 1983

Onder het motto 'Haagse School: nu in Den Haag, altijd in het Rijksmuseum' geeft het oktober-nummer van de 'Rijksmuseum – kunst-krant' (10e jaargang – nr. 1) informatie over werken uit de Haagse School, die in het bezit zijn van het Rijksmuseum: Mauve, Roelofs, Weissenbruch, Willem en Matthijs Maris en Gabriël. In schrill contrast met het opwekkende motto is de mededeling dat je als je deze schilderijen wilt zien wel eerst moet bellen, omdat de afdeling niet altijd open is...

In dit eerste nummer van de nieuwe jaargang is verder informatie te vinden over het projectpakket 'Classicisme', over Ierse kunst en over de tentoonstelling 'Gefilterd nieuws' in de afdeling Nederlandse Geschiedenis. Deze tentoonstelling wordt speciaal aanbevolen aan eindexamenkandidaten geschiedenis. Centraal staat het nieuws van de week van 5 februari 1943: de aanslag op Seyffardt en de Duitse represailles. Zowel 'legaal' als 'illegaal' nieuws (zaal 114).

Het hoofdthema voor het novembernummer van de 'Rijksmuseum – kunst-krant' (10e jaargang – nr. 2) is ontleend aan het centraal schriftelijk VWO-examen: het Classicisme, 1750 – 1840. Centraal staat het afbeelden van belangrijke mensen. De copie, die het Rijksmuseum bezit van het statieportret van Napoleon wordt geanalyseerd. Een door Canova vervaardigd borstbeeld van Napoleon wordt qua haarcoupe vergeleken met een beeld van Caesar en van Cornelis Apostool, de eerste directeur van het Rijksmuseum. En passant wordt informatie gegeven over de bedoelingen van dergelijke statieportretten. Tot slot worden enige gegevens verstrekt over P.J. Gabriël, de belangrijkste Nederlandse beeldhouwer, die in de classicistische stijl werkte.

Dit nummer bevat verder informatie over het projectpakket 'Middeleeuwse kastelen en hun bewoners'.

Het geval-Seyffardt uit het oktober-nummer wordt uitgewerkt. Welke instructies kreeg de pers, o.m. voor de plaatsing van de begrafenisfoto? Wat schreven de illegale bladen? Welke oplage-cijfers had de pers toen?

Ierse kunst van 3000 voor Chr. tot 1500 na Chr. staat centraal in het december-nummer (10e jaargang – nr. 3). Na een beknopt historisch overzicht van de bewoners van Ierland, met een voorbeeldige vergelijking met de rest van Europa, volgt een beschrijving van topstukken van Ierse kunst, zoals die nu nog te zien zijn in Kopenhagen. Ook los van de tentoonstelling is deze beschrijving waardevol. Speciale aandacht is er in dit nummer

voor het projectpakket 'Geneeskunde tot de 19e eeuw'.

Het drieluik van de persreacties op de gebeurtenissen in de week van 5 februari 1943 wordt afgesloten met informatie over Seyffardt en 'zijn' Vrijwilligerslegioen. Over Seyffardts relatie met de NSB over de verzetsgroep CS6, verantwoordelijk voor de aanslag en over de 'lachende derde' de Duitse 'Arbeitseinsatz'. Bijgevoegd is een literatuurlijst over de legale en illegale pers in de oorlogsjaren.

Rectificatie

In het artikel 'De identiteit van de geschiedenis', KLEIO nr.2 1984, staat een zetfout. In de tweede kolom van p. 11 moet de laatste zin boven de witregel luiden: 'Een contraire tegenstelling daarentegen laat naast de onmogelijkheid van de waarheid van twee begrippen of uitspraken wel de mogelijkheid toe dat zij beide onwaar zijn!'

Bedoeld is dat er bij twee begrippen die tot een bepaalde klasse behoren en die elkaar tegenspreken of uitsluiten de mogelijkheid bestaat dat ze beide onwaar zijn en dat een ander begrip van die klasse waar is. Zo kan iets niet tegelijkertijd wit en zwart zijn maar ook noch wit noch zwart, maar b.v. rood; of, hoewel Mussert en Moskou elkaar uitsluiten is een liberale of socialistische keuze ook mogelijk!

DE VEILIGHEIDSRAAD IN 1983

Kortgeleden verscheen in de serie 'Uitgaven van het Ministerie van Buitenlandse Zaken' een verslagboek over het eerste jaar van het Nederlandse lidmaatschap van de Veiligheidsraad.

Deze uitgave bevat een beknopt overzicht van de achtergronden en de behandeling in de Raad van kwesties als Libanon, UNIFIL, Cyprus, Tsjaad, Zuidelijk Afrika, Grenada, Nicaragua en de oorlog tussen Iran en Irak. Ook zijn alle besluiten van de Raad in 1983 en de Nederlandse verklaringen daarin opgenomen.

Deze uitgave is voor f 25,— te bestellen bij Uw boekhandel dan wel direct bij de Staatsuitgeverij (Afd. Verzendboekhandel, Postbus 20014, 2500 EA 's-Gravenhage, tel. 070-789911).

ISBN nr. 90 12 04581 9. 163 pagina's.

"ACHTERAF BEKEKEN"

Geschiedenis voor leerjaar 1 t/m 4 van het mavo

- ontwikkeld in de praktijk
- getoetst aan de praktijk

De geschiedensmethode "Achteraf bekeken" is het resultaat van een jarenlange samenwerking tussen de Vakbegeleidingsgroep geschiedenis van het mavo-project en een groot aantal geschiedenisdocenten.

Kenmerken:

- systematische differentiatie naar leerstof en didactiek;
- zelfwerkzaamheid;
- naast kennisverwerving ook werken aan houdingen en vaardigheden;
- thematische aanpak.

malmberg
UITGEVER BV DEN BOSCH

Postbus 233 - 5201 AE Den Bosch
tel.: 073-215565

Dwight D. Eisenhower en Nixon tijdens de Nationale Conventie in 1952 te Chicago.

Compleet pakket

Het nieuwe onderwijspakket is als volgt samengesteld:

- Vier schooltelevisie-programma's van elk ongeveer 25 minuten
- Goedverzorgd leerlingenwerkboek met veel vragen en opdrachten. Het boek telt in totaal 48 pagina's.
- Uitgebreide hand-leiding voor de docent geschiedenis.

Amerikaanse soldaten in actie tijdens de Vietnamese oorlog.

Aantrekkelijke opzet

De vier TV-programma's, met uiteraard vele unieke historische beelden, zijn vooral bedoeld om de leerlingen te motiveren. Na afloop kunnen uw leerlingen met het bijbehorende les-materiaal zelfstandig aan het werk. Het blijkt dat zowel docenten als leerlingen het prettig vinden om op deze manier de verplichte stof te behandelen. De televisie-beelden maken de lessen een stuk afwisselender.

De klas maakt op indringende wijze kennis met de geschiedenis van de Verenigde Staten. Het lesmateriaal ziet er in alle opzichten uitnodigend uit. En dat komt de werksfeer in

NIEUW! DE V.S. VAN AMERIKA 1933-1974

Examenvoorbereiding met behulp van schooltelevisie; daar bestaat steeds meer belangstelling voor. Niet in de laatste plaats is dat succes te danken aan de kwaliteit van het bijbehorende lesmateriaal. Voor veel docenten een doorslaggevende reden om schooltelevisieprojecten over CSE-onderwerpen op de boekenlijst te plaatsen. Ook in het schooljaar 84/85 hebben NOT en NOS u het nodige te bieden. Bijvoorbeeld een nieuw onderwijs-pakket over het CSE-onderwerp 'De Verenigde Staten van Amerika 1933-1974'. Het lesmateriaal is vanaf half mei '84 volop uit voorraad leverbaar.

Nixon zet zijn strategie uiteen tijdens een TV-uitzending vanuit het Witte Huis.

Uitzenddata

De vier schooltelevisieprogramma's worden in het najaar '84 onder schooltijd uitgezonden via Nederland 1. De exacte uitzenddata worden gepubliceerd in de schooltelevisiegids (september-december 1984) en de bijbehorende kleurenposter.

Gebaseerd op examenstructuur

Vanzelfsprekend zijn alle onderdelen van het

nieuw pakket samengesteld op basis van de officiële examenstructuur (MAVO, HAVO en VWO) die het ministerie van O en W voor dit onderwerp heeft vastgelegd. Leraren geschiedenis en vooraanstaande deskundigen zijn bij de realisatie van dit nieuwe TV-project nauw betrokken.

de klas alleen maar ten goede. Bovendien: TV-programma's en lesmateriaal vormen samen één afgerond geheel. Het onderwerp is didactisch geheel uitgewerkt. Al het vaak moeilijk te verkrijgen materiaal heeft u zo in één keer compleet. Dat scheelt u veel voorbereidend werk.

Eén van de vier studenten, die door de Nationale Garde bij de Kent State Universiteit zijn doodgeschoten.

nederlandse onderwijs televisie
TELEFOON (035) 195 44
NOORDSE BOSJE 18, 1211 BG HILVERSUM
POSTBUS 1070, 1200 BB HILVERSUM

INHOUD TV-PROGRAMMA'S.

Omdat in januari '84 de schooltelevisieserie De Verenigde Staten 1917-1949 al is uitgezonden, wordt nu het vervolg van de geschiedenis in beeld gebracht.

1. Interne tegenstellingen

Amerikaanse soldaten keren terug van de slagvelden over heel de wereld. Voor duizenden moet er nieuw werk worden gevonden. In het binnenland probeert de nieuwe president Truman de stijgende prijzen te beheersen en de inflatie te beteugelen. In het buitenland krijgt zijn politiek t.o.v. de Sovjet-Unie het karakter van een harde confrontatie die het begin zal worden van een langer durende Koude Oorlog. Truman formuleert zijn concept van een uit twee delen bestaande wereld in de naar hem genoemde doctrine. De Amerikaanse deelname aan de Korea-oorlog is een daadwerkelijke poging de vermeende communistische agressie te bedwingen. Dit terme optreden verhindert niet, dat de beschuldigingen van McCarthy en de zijnen een ware heksenjacht op communisten ontkelen.

2. Rassentegenstellingen

De uitspraak van het Hooggerechtshof over de wettelijke integratie van zwarte en blanke kinderen in het onderwijs, wordt voorpagina-nieuws bij de kwestie in Little Rock. President Eisenhower stuurt federale troepen om hier de wet te handhaven. Het begin van een langdurige periode in de Amerikaanse geschiedenis vol onlusten. Hoogtepunten zijn de Mars naar Washington (1963) waarbij Martin Luther King zijn beroemd-geworden "I have a dream"-rede houdt. In het jaar daarop kwam president Johnson met zijn sociale wetgevingen. Dieptepunten zijn de moord op King en de rassentellen in de tweede helft der zestiger jaren.

3. Vietnam

De oorlog tussen Amerika en Vietnam staat in deze aflevering centraal. De dagelijkse TV-beelden brengen het verre slagveld in de Amerikaanse huiskamers. De toenemende onvrede met deze oorlog uit zich in rellen en protestdemonstraties. De jeugd is opstandig en accepteert het gezag niet als iets vanzelfsprekends. De specifiek eigen jeugdcultuur signaleert openlijk het wantrouwen tegen de gezagsdragers. Voor de presidenten Johnson en Nixon is aan deze oorlog geen eer te behalen. Hun impopulariteit wordt met de dag groter.

4. Nixon-years

De laatste periode van Vietnamisering gaat gepaard met een rustiger beeld; de anti-Vietnam-protesten nemen af. In januari 1973 wordt de vrede getekend. De toenadering tot de Sovjet-Unie en vooral die tot de Volksrepubliek China worden pluspunten voor Nixons buitenlandse politiek. De affaire-Watergate wordt echter zijn ondergang als president der Verenigde Staten; hij treedt af om een dreigende impeachment-procedure te voorkomen.

DE TV-SERIE START DIT NAJAAR.

neemt werk uit handen

MERLIJN

geschiedenis voor m/h/v

is vooral

(chrono)logisch geordend en
praktisch; dus mét proefwerken
en toetsen

merlijn, leerlingenboek 1	f 22,60
merlijn, werkboek 1	f 6,95
merlijn, leerlingenboek 2	f 24,50
merlijn, werkboek 2	f 9,90

MERLIJN

vraag een gratis beoordelingsexemplaar
bij:

SMD

spruyt, van mantgem & de does bv
langebrug 87, telefoon 071-146541
postbus 63, 2300 AB Leiden

levering via de boekhandel is mogelijk

'Loop nou niet weg als er niet-VGNleden komen. De CSE-normbesprekingen zijn er voor iedereen, maar het is natuurlijk beter als ze ook VGNlid worden' (Vrij naar 'Amerika en de Volkenbond in De Amsterdammer 29 november 1919)

CSE-NORMBESPREKINGEN GESCHIEDENIS

Op dinsdag 8 mei zullen in de meeste VGN-afdelingen CSE-normbesprekingen gehouden worden. Per schoolsoort (mavo, havo, vwo) worden de vragen en antwoorden van het CSE besproken; de voorzitters hebben zich hier centraal op voorbereid. Het gaat erom hoe vragen en antwoorden geïnterpreteerd kunnen worden, zonder dat daarbij de voorgeschreven normering wordt aangetast.

Tijd en plaats: dinsdag 8 mei van 16.30-17.30 mavo, vwo en van 17.30-18.30 havo; behalve indien er een andere tijd is vermeld.

AFDELING ALKMAAR, St.Josphmavo, Ferdinand Bolstraat 32.

AFDELING ARNHEM, Thorbecke Scholengemeenschap, Thorbeckestraat 17.

AFDELING NIJMEGEN, Canisius College Dei, Berg en Dalseweg 207, 16.30 mavo, havo, vwo.

AFDELING DEN BOSCH, Rijksscholengemeenschap, Kooikersweg 9.

AFDELING BREDA, mavo: Julianaschool voor Mavo, Meidoornstraat 5, Raamsdonksveer (16.00-17.30 u.)
havo, vwo: O.L.Vrouwelyceum, Windhausenweg 11, Bréda (havo: 15.30-17.00, vwo: 15.00-16.30 u.)

AFDELING EINDHOVEN, Kath.Ped.Academie, Hemelrijken 106.

AFDELING GOES, Willibrordcollege, Fruitlaan 3 (mavo en vwo: 16.30-18.00 u., havo: 18.00-19.30 u.)

AFDELING GRONINGEN, Scholengemeenschap Zuid, voorheen Zernicke College, Helperbrink 30.

AFDELING DEN HAAG, Segbroek College, Goudsbloemlaan 131.

AFDELING HAARLEM, Spaarne Scholengem., Zwemmerslaan 2.

AFDELING HEERLEN, Eijckhagencollege, Eijckhagenlaan 31, Landgraaf (mavo en vwo: 16.00 u., havo: 17.00 u.)

AFDELING HENGELO, Twents Carmelcollege, Lyceumstraat 36, Oldenzaal (mavo, vwo: 16.30-17.45, havo: 17.45-19.00 u.)

AFDELING LEEUWARDEN, Chr.Gymnasium, Gymnasiumstraat.

AFDELING MAASTRICHT, Stedelijk Lyceum en Havo, Eenhoornsingel 100 (mavo, havo, vwo: 15.30-17.00 u.)

AFDELING ROTTERDAM, St.Laurens cl., Wagenaarlaan 6, Hillegersberg.

AFDELING UTRECHT, Bonifatiuscollege, Fockema Andreaelaan 42.

AFDELING ZUTPHEN, Baudartiuscollege, Isendoornstraat 1.

AFDELING ZWOLLE, Chr. Huishoudschool de Meerpaal, Zwarte Waterallée 10.

STAAT EN MACHT NIEUWE VERSIE

Staatsinrichting voor mavo, havo, vwo.

- In ontwikkeling C.S.E. onderwerpen 1985.
- Andere inhoudelijke opzet.
- Andere uitvoering.
- Andere prijs.
- Wij houden u op de hoogte!

NOU MOE?!
STAATSINRICHTING
BOEIEND ?!

malmberg

UITGEEVER BV DEN BOSCH

Postbus 233
5201 AE 's-Hertogenbosch
Tel.: 073-215565

Een nieuwe bovenbouwmethode
voor havo/vwo

De wereld sinds 1870

Dr. J.W. Oerlemans en P.A. Das

Deze nieuwe geschiedenismethode bestaat uit
4 onderdelen:

- **Een historisch overzicht**

Dit is bestemd voor havo én vwo. Het behandelt
chronologisch de geschiedenis van de laatste
eeuw.

- **Bronnen en opdrachten havo**

- **Bronnen en opdrachten vwo**

De bronnenboeken bevatten de didactische
component van de methode. Ze geven vragen en
opdrachten bij *Een historisch overzicht* en
bronnenstudies rond de kernpunten van de
behandelde stof.

- **Docentenhandleiding**

Hierin komen de verschillende mogelijkheden
om met dit materiaal te werken aan de orde.

Methodiek

Het Overzichtsboek en de Bronnenboeken
vormen één geheel en moeten ook als zodanig
gebruikt worden. Het Overzichtsboek vervult de
rol van *studieboek* en *naslagwerk*. De Bronnen-
boeken zijn gericht op de verwerking van de stof
door middel van *vragen en opdrachten* en
geselecteerde *bronnenstudies*, die een
uitbreiding vormen van het Overzichtsboek.
Per hoofdstuk zijn een aantal vragen gefor-
muleerd die tot doel hebben met behulp van het
Overzichtsboek *gerichte kennis* te verwerven en
verbanden te laten ontdekken.

De opdrachten bij de bronnenstudies zijn erop
gericht de leerlingen systematisch te oefenen in
enkele *elementaire vaardigheden* van de
geschiedswetenschap. Als zodanig is dit
onderdeel ook van belang voor de examen-
voorbereiding.

De wereld sinds 1870

Een historisch overzicht

ISBN 90 01 20070 2

ca. f 30,00

Verschijnt binnenkort

Bronnen en opdrachten havo

ISBN 90 01 20071 0

ca. f 18,50

Verschijnt binnenkort

Bronnen en opdrachten vwo

ISBN 90 01 20072 9

ca. f 18,50

Verschijnt in juni

Docentenhandleiding havo/vwo

ISBN 90 01 20073 7

ca. f 30,00

Verschijnt in juni

Wolters-Noordhoff bv

Postbus 58,

9700 MB Groningen

tel. (050) 22 63 21

Wolters-Noordhoff

Ook verkrijgbaar
in de boekhandel